

MENNING OG ÁTÖK Í LJÓSI

KENNINGAR

SAMUEL P. HUNTINGTON

Helga Friðriksdóttir
Tinna Gilbertsdóttir

INNGANGUR

Kenningar eru ein af meginstöðum í stjórnmálafræði. Þær eru nauðsynlegar fyrir fræðimenn og almenning til þess að skilja fullkomlega hinn flókna pólitíska heim. Á síðustu áratugum hefur áherslan á kenningar innan fræðigreinarinnar farið sívaxandi. Ýmsar ástæður hafa verið nefndar í þessu samhengi og ber helst að nefna að eftir lok kalda stríðsins þóttu gömlu kenningarnar einfaldlega ekki nógu góðar. Þær gátu ekki útskýrt hvers vegna Sovétríkin féllu og menn voru fljótir að draga þá ályktun að ef til vill væri margt sem þær gætu ekki gert grein fyrir.

Samuel P. Huntington er einn þeirra fræðimanna sem er afar meðvitaður um mikilvægi kenninga. Á síðustu árum hefur hann kappkostað að varpa nýju ljósi á skipun mála innan alþjóðakerfisins. Árið 1993 birtist grein hans, *The Clash of Civilizations?*, í hinu virta bandaríska tímariti *Foreign Affairs*. Skrif hans kölluðu strax fram afar sterk viðbrögð og hafa aðstandendur *Foreign Affairs* skýrt frá því að engin önnur grein síðan grein George Kennan, „The Sources of Soviet Conduct“, birtist í tímaritinu árið 1947 hafi valdið jafn miklu fjadrafoki. Fræðimenn hvaðanæva úr heiminum annaðhvort lofsungu Huntington eða gagnrýndu hann harkalega. Það var lítið annað að gera í stöðunni en að svara fyrir sig og nokkrum mánuðum síðar birtist í sama tímariti önnur grein sem Huntington nefndi, „If Not Civilizations, What? Paradigms of the Post-Cold War“. Þar útskýrði hann betur þau atriði sem höfðu hvað mest verið gagnrýnd. Þrátt fyrir að Huntington hafi komið ýmsu á framfæri með síðari grein sinni ákvað hann að þróa hugmynd sína enn frekar

og afrakstur þess varð bók sem kom út árið 1996 og fékk nafnið *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. Sú bók hefur fengið jafnmikla umfjöllun og fyrri greinar hans um viðfangsefnið og þrátt fyrir að um þessar mundir séu rúmlega tíu ár síðan upphaflega greinin birtist í *Foreign Affairs* virðist sem kenning Huntington sé ennþá afar vinsælt umræðuefni meðal fræðimanna, hvort sem þær umræður fara fram á síðum fræðitímarita eða innan veggja menntastofnana.

Kenning Huntington fjallar í megindráttum um eðli átaka í heiminum eftir lok kalda stríðsins. Í stað þess að snúast fyrst og fremst um hugmyndafræði eða efnahag mun koma til átaka af menningarlegum toga. Þrátt fyrir að Þjóðríkin haldi áfram að vera aðalgerendurnir í heiminum mun helsti ágreiningurinn, samkvæmt kenningu hans, verða milli þjóða, og ýmissa annarra hópa, sem tilheyra mismunandi menningarheimum. „Átökin milli hópa verða allsráðandi í alþjóðakerfinu [og] línurnar milli menningarheimanna munu verða átakalínur framtíðarinnar.“¹

Þrátt fyrir að kenning Huntington sé ekki flókin er hún yfirgripsmikil. Inngangur hans að kenningunni sjálfri er langur og margir varnaglar eru slegnir á fyrstu síðum bókarinnar. Samt sem áður segir hann kenningu sína vera fullkomlega nothæfa og með dæmum þykist hann sýna fram á að hún sé nú þegar farin að eiga vel við raunveruleikann.

Þegar fræðimaður finnur dæmi sem falla að kenningu hans eykst skýringargildi kenningarinnar sem og stuðningur almennings við hana. Dæmin sem Huntington nefnir máli sínu til stuðnings virðast við fyrstu sýn styðja

¹ Samuel P. Huntington, „The Clash of Civilizations?“, bls. 1.

YFIRLIT

Inngangur	3
Kenningar Huntington.....	4
Mikilvægi viðmiða.....	4
Eðli menningarheima	5
Tegundir ríkja.....	6
Afleiðing nútímavæðingar endurris menningarheima	6
Átök milli menningarheima	8
Tvær tegundir átaka.....	8
Framvinda átakanna	10
Vestrænn menningarheimur hættu	10
Helsta gagnrýni á kenningu Huntington.....	11
Skilgreiningar á hugtökum	11
Samskipti menningarheima: mikilvægi gagnkvæms skilnings og samræðna.....	12
Efasemdir um breytta heimsmynd	12
Hugleiðingar um hentistefnu Huntington.....	13
Neikvæð umfjöllum um íslam – „blóðug landamæri íslam“.	13
Misskilningur gagnrýnenda?	14
Athugun á tveimur átakasvæðum	15
Tétsenía	15
Kynning og sögulegt yfirlit	15
Upptök átakanna eftir kalda stríðið og framvinda þeirra	17
Ástæður átakanna	19
Kosovo	24
Söguleg kynning	24
Framvinda átakanna Kosovo eftir kalda stríðið .	26
Helstu ástæður fyrir átökum Serba og Kosovo-Albana..	29
Niðurstöður og	32
Ályktanir	32
Heimildaskrá	35

kenningu hans. Sú spurning hlýtur þó óneitanlega að vakna hvort fræðimaðurinn hafi gert nógu nákvæma athugun á dæmum sínum. Lesandinn getur ekki í blindni trúað öllu sem hann les og verður því oft sjálfur að framkvæma sína eigin athugun á efninu. Auk þess að fjalla um kenningu Huntington og þá gagnrýni á hana sem fram hefur komið byggist þessi ritgerð á slíkum athugunum. Í bók sinni notar Huntington oft Kosovo og Tétsenú sem dæmi um svæði þar sem átök fólks frá sinn hvorum menningarheiminum eiga sér stað. Tétsenar tilheyra íslamska menningarheiminum en Rússar, sem þeir eigast við, tilheyra menningarheimi grísku rétttrúnaðarkirkjunnar. Sömu menningarheimar eigast við í Kosovo. Við höfum ákveðið að kafa djúpt ofan í rætur þessara tveggja átaka og athuga hversu mikið skýringargildi kenning Huntington hefur í raun og veru. Í kenningu Huntington kemur fram að íslamski menningarheimurinn er lang oftast annar aðilinn af tveimur í staðbundnum menningarheimaátökum. Af þeirri ástæðu ákváðum við að fjalla um átakasvæði þar sem múslimar eiga í hlut.

Við byrjum á því að kynna kenningu Huntington rækilega. Kenningin teygir anga sína víða og umfjöllunin nær til ýmissa þátta sem ef til vill kemur dæmunum tveimur ekki beint við. Við teljum þó hins vegar að nauðsynlegt sé að gera kenningunni góð skil og ekki sé gott að sleppa mikilvægum hlutum hennar. Sem dæmi má nefna er lokakafli bókarinnar nokkurs konar viðvörðun fyrir Vesturlönd og þá sérstaklega Bandaríkjamenn. Þrátt fyrir að auðvelt sé að fjalla um dæmin tvö án þess að velta þessum skrifum Huntington fyrir sér er það skoðun okkar að þau séu það mikilvæg að ekki sé hægt að sleppa þeim.

Því næst gerum við grein fyrir helstu straumum og stefnum í þeirri gagnrýni sem Huntington hefur fengið á kenningu sína. Í þeim kafla tókum við ekki beina afstöðu til þess hvort sú gagnrýni eigi rétt á sér, en okkur þykir nauðsynlegt að kynna helstu gagnrýni á kenninguna, sérstaklega í ljósi þess mikla fjaðrafoks sem hún olli.

Næst fjöllum við ítarlega um dæmin okkar, það er Tétsenú og Kosovo, þar sem við fjöllum um sögulegan bakgrunn svæðanna, gerum framvindu

átakanna eftir kalda stríðið skil ásamt því að einbeita okkur að helstu ástæðum þeirrar miklu ólgu sem hefur átt sér stað.

Í niðurstöðukafla okkar kemur að lokum koma fram að þrátt fyrir að ýmis atriði kenningar Huntington eigi við um átökin í Tétsenú og Kosovo er formúlan, sem í kenningunni er að finna, ekki í samræmi við þá þróun sem átt hefur sér stað á svæðunum tveimur. Átökin í Tétsenú og Kosovo eiga hvorug rætur sínar að rekja til endurriss íslamska menningarheimsins heldur liggja sögulegar skýringar helst að baki og sú staðreynd að þjóðernisleg samkennd hefur aukist til muna á svæðunum tveimur. Formúlan sem hægt er að greina í kenningu Huntington og lýsir hvernig nútímavæðing hefur stuðlað að upprisu menningarheimanna gæti þó hæglega átt við þá þróun sem hefur átt sér stað í Mið-Austurlöndum þar sem íslömsk hryðjuverkasamtök hafa verið í sífelldum vexti hin síðustu ár.

KENNINGAR HUNTINGTON

MIKILVÆGI VIÐMIÐA

Einn helsti tilgangur Huntington með kenningu sinni var að varpa fram viðmiði (e. paradigm) sem gæti skýrt hvernig veröldin er nú á dögum og muni verða í framtíðinni. Meðan á kalda stríðinu stóð ríki litill sem enginn ágreiningur um stöðu mála í heiminum. Kalda stríðs viðmiðið, sem var við lýði í um 40 ár, skýrði fyrir fræðimönnum og almenningi hvernig alþjóðamálum var háttað. Þegar kalda stríðinu lauk var ljóst að nýtt viðmið þurfti til þess að skýra alþjóðakerfið. Huntington hefur ítrekað að viðmið þurfi ekki að geta útskýrt alla þá hluti sem gerast í heiminum, það er, viðmið þarf ekki að vera tæmandi. Það sem skiptir mestu máli fyrir viðmið er að það sé það besta og einfaldasta sem völ er á. Slíkt viðmið er aðeins hægt að hrekja með framsetningu nýs og betra viðmiðs, sem til dæmis getur náð til fleiri og mikilvægari atriða og er í senn einfaldara í notkun.²

² Samuel P. Huntington, „If not Civilizations, what? Paradigms of the Post-

Huntington er ekki eini fræðimaðurinn sem hefur komið fram með viðmið til þess að lýsa hvernig heimsálum er háttað eftir lok kalda stríðsins. Fjölmörgum uppástungum hefur verið varpað fram en Huntington telur enga þeirra ákjósanlega til þess að lýsa raunveruleikanum. Í bók sinni fer hann nokkrum orðum um helstu viðmið sem sett hafa verið fram. Í fyrsta lagi nefnir hann viðmiðið um að nú til dags sé hægt að skipta heiminum í austur og vestur. Huntington telur hins vegar þannig skiptingu ekki eiga rétt á sér, að minnsta kosti ekki út frá menningarlegu sjónarmiði. Þeir menningarheimar sem ekki tilheyra vestrænni menningu hafa í raun lítið sem ekkert sameiginlegt með hvor öðrum fyrir utan það að tilheyra ekki vestrænni menningu. Ekki er hægt að sópa þeim saman í einn haug og kalla þá sama nafninu. Ef nauðsynlegt þykir að skipta heiminum í tvo hluta væri nær að skipta honum í „vestur“ og „rest“ því með þess konar skiptingu er að minnsta kosti ýjað að því að í restinni felist allt sem ekki er vestrænt.³ Annað viðmiðið sem Huntington fjallar um er viðmið raunsæisstefnunnar (e. realism) um að ríki séu aðal- og í raun, einu gerendurnir í alþjóðasamfélaginu. Huntington telur sýn raunsæisstefnunnar á heiminn góða upp að vissu marki en álitur að fullyrðing hennar um að öll ríki hegði sér eins, það er að helsta markmið þeirra sé að hámarka eigin mátt, sé ófullnægjandi. Samkvæmt Huntington eru margir aðrir þættir sem skipta máli við ákvörðunartöku ríkja. Til að mynda segir hann að atriði af menningarlegum toga hafi mikil áhrif á það hvernig ríki hagi sér í alþjóðakerfinu. Í þriðja lagi tilgreimir Huntington viðmiðið um að heimurinn sé orðinn algjör óreiða þar sem hryðjuverkamenn og mafíur leynist í hverjum króki og kima. Þrátt fyrir að Huntington geri sér grein fyrir að þessi sýn hafi einhvern sannleika að geyma vísar hann viðmiðinu á bug þar sem hann telur það ekki vera fullnægjandi lýsingu á stöðu heims mála. Að lokum fjallar Huntington um viðmiðið sem

Cold War“, bls. 1; Samuel P. Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, bls. (formáli).

³ Samuel P. Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, bls. 31-32.

segir að eftir kalda stríðið sé heimurinn orðinn einsleitur. Einn helsti frumherji þeirrar hugmyndar er án efa Francis Fukuyama sem fyrir nokkrum árum talaði um „endalok sögunnar“. Hugmyndin bak við þau orð er sú að með lokum kalda stríðsins hafi verið skrúfað fyrir hugmyndafræðilegan ágreining í heiminum og í kjölfarið væri mannkynið meira eða minna á einni bylgjulengd. Með öðrum orðum átti hann við að þar sem hið frjálslynda lýðræði hafði borið sigurorð af kommúnismanum væri nánast ekkert sem gæti komið í veg fyrir heimsfrið.⁴ Gallinn við þessa sýn, að mati Huntington, er hins vegar sá að gengið er út frá því að aðeins tveir möguleikar séu fyrir hendi. Annað hvort vinnur A eða B. Ef A ber sigurorð af B hlýtur A að standa uppi sem sigurvegari. Ekki er gert ráð fyrir að kostir C og D eða jafnvel enn fleiri geti verið til staðar.⁵

Í takt við túlkun Fukuyama á endalokum kalda stríðsins hafa margir fræðimenn íhugað hvort ein alheimsmenning sé ef til vill að myndast í heiminum. Þá er talið að vegna hnattvæðingarinnar séu landamæri menningarheima sífellt að verða óljósari. Huntington er á öndverðu máli og telur þær röksemdir sem settar hafa verið fram af fræðimönnum ekki sannfærandi og jafnvel rangar. Engu að síður er greinilegt að Huntington þykir umfjöllunin afar merkileg því hann gefur henni mikið pláss í bók sinni. Í fyrsta lagi skoðar hann hvort grundvöllur sé fyrir þeirri vinsælu staðhæfingu að eitt alheimstungumál sé að verða til. Ensk tunga er vissulega útbreidd og í fljótu bragði gæti virst sem hún væri sífellt að verða útbreiddari. Með stuðningi tölfraðilegra upplýsinga sem Huntington hefur orðið sér úti um sýnir hann hins vegar fram á að enginn grundvöllur sé fyrir slíkri skoðun. Fólki með enska tungu að móðurmáli hefur hlutfallslega farið fækkandi í heiminum. Auk þess er enskan sífellt að verða svæðisbundnari, það er fleiri afbrigði eru að verða til af henni. Í annan stað skoðar Huntington þá fullyrðingu að trúarbrögð heimsins

séu að verða einsleitari. Þrátt fyrir að hann telji traustari grundvöll vera fyrir þessari skoðun en hugmyndinni um alheimstungumál hafnar hann henni alfarið. Aukið vægi trúarbragðanna og sú bóksstafrú sem því hefur fylgt hefur einmitt styrkt þann mismun sem ríkir milli trúarbragðanna.⁶

Fylgismenn hugmyndarinnar um alheimsmenningu nefna einnig máli sínu til stuðnings að aukin samskipti milli fólks í heiminum, vegna viðskipta, fjárfestinga, fjölmiðla, fjarskiptatækni og ferðamennsku, séu afar líkleg til að þrýsta menningarheiminum saman. Huntington telur hins vegar að viðskipti þurfi ekki að leiða til meiri samþjöppunar og aukins friðar milli manna. Máli sínu til stuðnings nefnir hann að rétt áður en heimsstyrjöldin fyrri skall á hafi alþjóðaviðskipti staðið í miklum blóma. Einnig vitnar hann í rannsókn sem sýnir fram á að viðskipti milli tveggja ólíkra aðila séu ýmist líkleg til að leiða til átaka eða til friðar. Það sem ræður útkomunni er eftirvænting viðskiptaaðilanna um framtíðarviðskipti, það er ef aðilarnir gera ekki ráð fyrir að vera háðir hvor öðrum um viðskipti er líklegt að ágreiningur rísi milli þeirra.⁷ Huntington leitar einnig til sálfræðinnar til að færa rök fyrir máli sínu. Samkvæmt kenningunni um aðgreiningu (e. distinctiveness theory) er fólki eðlislægt að skilgreina sjálf sig út frá því sem gerir það frábrugðið öðru fólki. Þannig er líklegt að Frakki skilgreini sig sem Frakka þegar hann á í viðskiptum við Þjóðverja en þegar þeir tveir eiga saman í viðskiptum við Saudi-Araba og Egypta er sennilegt að þeir skilgreini sig sem Evrópubúa sem eigi í viðskiptum við tvo araba.⁸

Huntington endar umfjöllun sína um alheimsmenningu með því að fjalla um þann algenga misskilning að nútímavæðing leiði af sér myndun

alheimsmenningar. Margir telja að þar sem nútímavæðing stuðli að iðnvæðingu, þéttbýlismyndun, auðlegð og aukinni menntun hljóti heimurinn sífellt að verða einsleitari og að myndun alheimsmenningar sé á næsta leiti. Annmarkinn á slíkri röksemdafærslu er hins vegar sá að nútíma-menning er ekki sú sama og vestræn menning. Vestræna menningin myndaðist á 8. og 9. öld og byrjaði ekki að nútímavæðast fyrr en á 17. og 18. öld. Vestræn menning var því löngu til komin áður en hún varð nútímaleg.⁹

EÐLI MENNINGARHEIMA

Þar sem kenning Huntington gengur út á átök milli menningarheima gefur hann sér góðan tíma til þess að fjalla um hugtakið „menningarheimur“. Hann segir menningarlega heild geta verið af ýmsum toga. Slíka heild sé bæði hægt að finna á fámönnum stöðum eins og í smáþorpum en einnig innan stærri eininga á borð við þjóðfélagsþópa. Fyrir Huntington endurspeglar hugtakið menningarheimur stærstu mögulegu einingu af menningarlegri heild. Fólki getur samsamað sig með mörgum misstórum hópum alveg þangað til það nemur staðar í menningarheimi. Þá er ekki lengur hægt að fella eininguna inn í aðra ennþá stærri. Mikilvægasti eiginleiki menningarheima eru, að mati Huntington, trúarbrögð en auk þess geta þeir verið skilgreindir út frá tungumáli, sögu eða stofnunum. Þeir geta ýmist samanstáð af miklum fjölda fólks, eins og á við um Kínverja, en einnig geta þeir náð til lítills hóps fólks eins og í tilviki enskumælandi íbúa eyja í Karabíska hafinu. Mörk menningarheima eru mjög á reiki. Nær ómögulegt er að greina nákvæmlega hvar tiltekinn menningarheimur endar og hvar sá næsti byrjar. Auk þess er fólki í sífellu að endurskilgreina sjálfsmynd sína og þar af leiðandi eru menningarheimar sífelldum breytingum undirorpnir. Engu að síður telur Huntington menningarheima vera raunveruleg og þýðingarmikil fyrirbæri.¹⁰

Huntington tilgreinir sjö til átta menningarheima sem hann telur vera

⁹ s.r., bls. 68-69.

¹⁰ Samuel P. Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, bls. 40-43 og 47.

⁴ Francis Fukuyama, „The End of History?“.

⁵ Samuel P. Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, bls. 33-35.

⁶ Samuel P. Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, bls. 59-66.

⁷ Dale C. Copeland, „Economic Interdependence and War: A Theory of Trade Expectations“, bls. 25. Tilvisun í Samuel P. Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, bls. 67.

⁸ Samuel P. Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, bls. 66-67.

helstu menningarheimana í veröldinni. Í fyrsta lagi nefnir hann kínverska menningu (e. *sinic*) en sú menning nær reyndar út fyrir landamæri Kína, meðal annars til ýmissa svæða í Suðaustur-Asíu. Upphaflega notaði Huntington orðið konfúsíanismi yfir þessa menningu en eftir miklar vangaveltur komst hann að þeirri niðurstöðu að það væri ekki nógu yfirgrípsmikið hugtak. Í annan stað nefnir Huntington japanska menningu. Margir fræðimenn hafa flokkað japanska og kínverska menningu saman undir heitinu menning Austurlanda fjær en Huntington telur að sú japanska menning sem myndaðist út frá þeirri kínversku á árunum 1000-1400 e.Kr. þurfi á sér flokkun að halda. Íslam er þriðji menningarheimurinn og er hann viðurkenndur sem sér menningarheimur af langflestum fræðimönnum. Hann á upptök sín á Arabískaganum á sjöundu öld e.Kr. en þaðan breiddist hann út til Afríku og Austurlanda nær. Vegna hinnar gríðarlega miklu útbreiðslu eru til margir menningarkimar innan íslam. Fjórði menningarheimurinn er vestræn menning en hún myndaðist á áttundu og níundu öld eftir kristsburð. Í fimmta lagi nefnir Huntington menningarheim grísku rétttrúnaðarkirkjunnar. Hann er aðskilinn frá vestræna menningarheiminum vegna þess að trúin er ekki nákvæmlega eins og sökum takmarkaðrar nálægðar við fyrirbæri eins og siðaskiptin, endurreisnina og upplýsinguna. Sjötti menningarheimurinn sem Huntington nefnir er hindúismi. Þessi menningarheimur er með þeim eldri sem nú eru til staðar þar sem hann á rætur að rekja allt til annar aldar f.Kr. Hindúismi er aðallega til staðar á Indlandi og í nánasta umhverfi þess en engu að síður tilheyra margir Indverjar öðrum menningarheimum, sér í lagi íslam. Suður-amerísk menning er stundum flokkuð undir vestræna menningu en Huntington telur að jafnvel þótt hún eigi upptök sín í Evrópu hafi hún fjarlægst Evrópu og Norður-Ameríku það mikið að hún geti vel staðið á eigin fótum og talist til helstu menningarheima jarðarinnar. Meiri vafi er hins vegar á því hvort afrísk menning tilheyri helstu menningarheiminum. Íslam er allsráðandi á stórum hluta innan Afríku og menning ýmissa þjóðflokka er gegnsýrð leifum

vestrænnar heimsvaldastefnu. Huntington telur þó að svæðið sunnan Sahara-eyðimerkurinnar geti jafnvel talist til eins af helstu menningarheiminum.¹¹

TEGUNDIR RÍKJA

Í kalda stríðinu var hægt að raða ríkjum niður eftir því hvernig þau tengdust risaveldunum tveimur. Þau flokkuðust ýmist sem bandamenn, andstæðingar, leppríki, eða hlutlaus ríki. Nú á dögum er hægt að skipta ríkjum eftir því hver staða þeirra innan menningarheimanna er. Aðildarríki (e. *member state*) er ríki sem fellur algjörlega undir einn menningarheim, samanber Ítalíu sem heyrir undir vestrænan menningarheim. Stakt ríki (e. *lone country*) skortir sameiginlegan menningarlegan eiginleika með öðrum samfélögum. Eþíópía er dæmi um stakt ríki þar sem tungumál íbúanna, trú og saga er gjörsamlega ólík því sem þekktist í nálægum löndum. Japan er einnig stakt ríki því menning þess er einstök. Klofið ríki (e. *cleft country*) er ríki þar sem íbúarnir tilheyra tveimur eða fleiri ólíkum menningarheimum. Íbúarnir gera sér fyllilega grein fyrir því að hóparnir eru ólíkir og þrá það oft heitast að aðskilnaður fari fram. Súdan er dæmi um klofið ríki þar sem kristinn minnihluti býr innan um íslamskan meirihluta. Síðast en ekki síst er tætt ríki, (e. *tom country*) ríki þar sem stjórnvöld hafa einhverra hluta vegna ákveðið að gera tilraun til þess að skipta um menningarheim. Íbúarnir eru sammála um að þeir tilheyri sömu menningu en þeir eru hins vegar ekki sammála ráðamönnum hver sú menning sé. Tyrkland er dæmi um íslamskt ríki þar sem yfirvöld hafa ítrekað reynt að tilheyra Vesturlöndum. Að lokum ber að nefna að flestir menningarheimar hafa eitt eða fleiri kjarnríki (e. *core state*) að geyma. Í kjarnríkjum eru höfuðstöðvar menningar tiltekins menningarheims staðsettar og þau eru jafnframt valdamestu ríki hvers menningarheims fyrir sig.¹² Huntington

¹¹ Samuel P. Huntington, „The Clash of Civilizations?“, bls. 2; Samuel P. Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, bls. 45-47.

¹² Samuel P. Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, bls. 135-139.

segir kjarnríki vera búin að velta risaveldunum tveimur úr sessi bæði sem vinsælustu og óvinsælustu ríkjum.¹³ Hlutverk kjarnríkja er fyrst og fremst að veita ríkjum síns menningarheims stuðning og aga. Innan þeirra menningarheima þar sem ekkert kjarnríki er að finna er mikil hætta á að óstöðugleiki myndist.¹⁴

AFLEIÐING

NÚTÍMAVÆÐINGAR –

ENDURRIS

MENNINGARHEIMA 15

Útþensla vestrænnar menningar í gegnum tíðina hefur breitt út nútímavæðingu jafnt sem vesturvæðingu. Þar með er þó ekki sagt að öll svæði eða ríki sem hafa ákveðið að nútímavæðast hafi auk þess vesturvæðst. Í bók sinni segir Huntington nútímavæðingu fela í sér iðnvæðingu, þéttbýlismyndun, auknið læsi, menntun, auðsæld og flóknari og fjölbreytilegri atvinnuskiptingu (e. *occupational structures*). Hann segir nútímavæðinguna jafnframt vera afurð gífurlegrar aukningar á vísinda- og verkfræðilegri þekkingu sem hófst á 18. öld og gerði mönnum loks kleift að hafa stjórn á umhverfi sínu og móta það.¹⁶ Með vesturvæðingu á Huntington hins vegar við það ferli þegar menningarheimar tileinka sér siðvenjur vestrænnar menningar. Helstu einkenni vestræna menningarheimsins eru framar öllu öðru hinn klassíski arfur, sem meðal annars er tilkominn frá grískri heimspeki, rómverskum lögum, latínu

¹³ Hér á Huntington við að einu kerfi sé skipt út fyrir annað í alþjóðasamfélaginu. Ekki ber að skilja orð hans sem svo að Bandaríkin séu búin að vetla sjálfum sér úr sessi.

¹⁴ Samuel P. Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, bls. 155-156.

¹⁵ Í ritgerðinni verður oft talað um endurris, endurvakningu eða uppris menningarheima. Með því er átt við að tiltekinn menningarheimur hafi öðlast það mikið sjálfsöryggi (oftast vegna fjárhagslegra framfara) að hann hafi horfið aftur til sinnar menningarlegu arfleifðar þar sem gömul gildi og siðir eru í hávegum höfð.

¹⁶ Samuel P. Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, bls. 68.

og kristindómi, kaþólska og mótmælan-datrú, evrópsk tungumál, aðgreining milli andlegra og jarðneskra yfirvalda, félagsleg fjölhyggja, fulltrúa-fyrirkomulagið og einstaklingshyggja. Hver og einn þessara þátta hefur reyndar ekki verið einskorðaður við vestræna menningu heldur er það samsetningin sem er einkennandi fyrir menningarheiminn.¹⁷

Hægt er að flokka viðbrögð við nútímavæðingu og vesturvæðingu í þrjár meginstefnur. Í fyrsta lagi er talað um afneitun (e. rejectionism) en þá er átt við að viðkomandi aðili hafi bæði hafnað fyrirbærunum tveimur. Japan og Kína eru dæmi um þjóðir sem á ákveðnum tímapunkti hafa stundað afneitun en sú iðkun átti sér reyndar stað fyrir einni og hálfri öld. Nú á dögum er afar erfitt fyrir samfélög að snúa baki við nútímavæðingu og vesturvæðingu en því hefur þó verið haldið fram að sumir múslimar stundi slíkt. Þeir eru til dæmis sagðir eiga það til að varpa sjónvarpstækjum í ár, banna armbandsúr og annan álíka varning.¹⁸ Í annan stað er talað um „kemalism“ en þá er bæði nútímavæðingu og vesturvæðingu tekið opnum örmum. Við slíkar aðstæður eru fyrirbærin yfirleitt talin haldast í hendur. Með öðrum orðum er álitid sem svo að ef samfélag ætli að eiga möguleika á því að nútímavæðast verði það einnig að vesturvæðast. Að lokum er talað um umbótastefnu (e. reformism) þegar nútímavæðing hefur fengið góðan hljómgrunn en vesturvæðingu hefur verið hafnað með þeim rökum að nauðsynlegt sé að halda í þau gildi og venjur sem fyrir eru.¹⁹

Af ofangreindu má sjá að nútímavæðing þarf alls ekki að jafngilda vesturvæðingu. Huntington segir að samfélög geti, og hafi í gegnum árin, nútímavæðst án þess að hafa þurft að gefa frá sér menningu sína í staðinn fyrir vestræn gildi og stofnanir. Hann

¹⁷ Samuel P. Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, bls. 69-72.

¹⁸ Daniel Pipes, *In the Path of God. Islam and the Political Power*, bls. 197-198. Tilvísun í Samuel P. Huntington, *The Clash of Civilization and the Remaking of World Order*, bls. 73.

¹⁹ Samuel P. Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, bls. 72-74.

gengur meira að segja lengra því skoðun hans er sú að heimurinn sé sífellt að verða nútímavæddari um leið og hann er að verða minna vestrænn. Ástæðuna telur Huntington vera þá að með nútímavæðingu hafi hinir ýmsu menningarheimar fengið tækifæri til þess að komast á réttan kjöl. Ríki utan vestræna menningarheimsins hafi upp á síðkastið verið að sækja í sig veðrið bæði efnahags- og hernaðarlega. Árið 1992 tilheyrðu til að mynda fimm af tíu fremstu iðnríkjum heims Vesturlöndum. Árið 2020 er því spáð að aðeins þrjú Vesturlönd verði á sama lista. Mikilvægasta afleiðing þessarar þróunar er sú að þegar menningarheimar auka getu sína á hinum ýmsu sviðum leggja þeir aukna áherslu á kosti sinnar eigin menningar, gilda og stofnana. Skýringin er sú að mikið sjálfsöryggi og ákveðni fylgir velgengni, sér í lagi á efnahagssviðinu. Auðlegð þykir víða merki um dyggð og jafnvel góð sönnun fyrir menningarlegum yfirburðum.²⁰

Menningarheimarnir sjö til átta eru þó ekki allir komir jafn langt í framförum sínum og endurrísi og er óvíst hvort þeir komist allir á þá braut í nánustu framtíð. Austur-Asía og íslam eru þau menningarsvæði sem mest hafa látið að sér kveða. Mikill efnahagsuppgangur hefur átt sér stað í Austur-Asíu síðustu áratugin og er það helsta ástæðan fyrir endurrísi þess menningarsvæðis. Austur-Asíubúar telja velgengni sína að miklu leyti vera tilkomna vegna þess hve menning þeirra sé vel til þess fallin að taka á móti efnahagslegum framförum. Þeir hafa ekki hikað við að undirstrika hvað menning þeirra sé frábrugðin annari menningu og jafnvel gefið til kynna að þeirra gildi og almennir lífnaðarhættir séu æðri þeim sem þekkjast hjá öðrum menningarheimum, þar á meðal Vesturlöndum. Margir Austur-Asíubúar standa í þeirri trú að hinn skjóti uppgangur sem hefur átt sér stað muni halda áfram á sama hraða og að Asía muni fljótlega ná efnahagsstigi Vesturlanda og þar með aukinni valdastöðu í heiminum. Ríki Austur-Asíu virðast auk þess sífellt vera að auka útgjöld sín til hernaðarmála jafnframt því sem mikil aukning hefur

²⁰ Samuel P. Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, bls. 92 og 104.

verið á mannafla í herjum þessara landa.²¹

Líkt og með Austur-Asíu tengist endurrísi íslam að mestu leyti nútímavæðingunni. Aukið sjálfsöryggi vegna bættra lífskjara er eitt þeirra atriða sem hefur haft mikið að segja um trúarsannfæringu múslima. Fordæming þeirra á vestrænum gildum hefur einnig mikið skýringargildi. Um leið og múslimar hafa reynt að tileinka sér þá hluti sem nútímavæðingin hefur upp á að bjóða hafa þeir reynt allt hvað þeir geta til að afneita vesturvæðingu. Endurvakning íslam hefur því verið nokkurs konar hjálpartól í harðri andspyrnu múslima gegn vestrænum gildum. Mikilvægt er að benda á að endurvakningin hefur ekki einungis átt sér stað meðal bókstafstrúarmanna innan íslam heldur einnig meðal almennra borgara. Auk þess er athyglisvert að hennar hefur gætt í nær öllum múslimaríkjum heims.²²

Nútímavæðing getur einnig haft neikvæð áhrif á fólk. Eðlilegir fylgifiskar hennar, svo sem aukin þéttbýlismyndun, útbreiddari menntun og breyttur samskiptamáti manna í millum hefur víða leitt til mikillar samkenndarkrísu (e. identity crisis). Þessir þættir hafa smám saman grafið undan gömlum og hefðbundnum fjölskylduböndum og skapað fíringu meðal fólks. Til þess að mæta þessu nýja og óþekktu ástandi hafa múslimar í auknum mæli leitað til trúarinnar í von um huggun.²³ Afar mikilvægt atriði varðandi endurvakningu íslam er sú mikla fólksfjölgun sem hefur átt sér stað og gert það að verkum að fjöldi ungra karlmannna hefur aukist til muna. Ungt fólk er yfirleitt atkvæðamikil í hvers konar mótmælaðgerðum, kröfum um endurbætur og ýmiss konar byltingum. „Á meðan endurrísi Austur-Asíu hefur fengið eldsneyti sitt frá tilkomumikilli grósku í efnahagslífinu, hefur endurvakning íslam fengið eldsneyti sitt frá tilkomumikilli

²¹ s.r., bls. 92 og 104-107.

²² s.r., bls. 109-112.

²³ Ali E. Hilal Dessouki, „Islamic Resurgence in the Arab World“, bls. 23. Tilvísun í Samuel P. Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, bls. 116.

fólksfjöldaaukningu.“²⁴ Sem dæmi má nefna jókst íbúatala jarðar að meðaltali um 1,87% á árunum 1965-1990 en sama tala var ætíð yfir 2% hjá íslömskum samfélögum, náði oft yfir 2,5% og stundum yfir 3%.²⁵

Á sama tíma og menningarheimar utan vestræna menningarheimsins sækja í sig veðrið efnahags- og hernaðarlega virðast Vesturlönd smám saman vera að missa yfirburðstöðu sína. Helstu dæmi sem Huntington bendir á til að sýna fram á þessa þróun eru hlutfallslega minna landsvæði sem Vesturlönd búa yfir, minna hlutfall Vesturlandabúa af heildaríbúafjölda jarðar, minni hlutdeild af efnahagslegum afurðum og minnkandi hernaðarleg einokunarstaða Vesturveldanna.²⁶ Samt sem áður telur Huntington að vestræni menningarheimurinn verði sá valdamesti nokkuð fram eftir 21. öldinni. Eftir þann tíma mun hann jafnvel halda leiðandi stöðu sinni í vísindum, ýmiss konar þróunarvinnu og hernaðarlegri nýsköpun.²⁷

ÁTÖK MILLI MENNINGARHEIMA

Fram hefur komið að þar sem nútímavæðing hefur stuðlað að aukinni meðvitund meðal menningarheimanna um þeirra eigið ágæti og þar af leiðandi ýtt undir löngun þeirra til að festa sína menningu í sessi er ólíklegt að ein allsherjar menning sé að myndast í heiminum. En af hverju skyldi vera ástæða til þess að ætla að þessi þróun leiði til átaka milli menningarheima? Huntington nefnir fimm ástæður fyrir því hvers vegna svipuð menning auðveldar samstöðu og samloðun meðal fólks á meðan menningarlegur munur stuðlar að klofningi og ágreiningi. Í fyrsta lagi segir hann mikilvægi menningarlegrar samkenndar (e. cultural identity) hafa aukist mun meira en mikilvægi annarra tegunda samkennda til að mynda þeirra sem byggðar séu á kyni, atvinnu, hugmyndafræði og menntun. Á meðan ríki gátu verið hlutlaus á tímum kalda

stríðsins komast þau nú á dögum ekki hjá því að tengjast ákveðnum menningarheimum betur en öðrum. Það er ekki hægt að skorta samkennd. Spurningin er því ekki lengur: „með hverjum heldur þú?“, heldur „hver ert þú?“. Svarið við þeirri spurningu gefur til kynna hverjir vinir þínir eru og hverjir óvinir. Huntington segir víðustu merkingu menningarlegrar samkenndar vera menningarheimasamkennd (e. civilization identity).²⁸ Í öðru lagi er nútímavæðing nefnd sem skýringarþáttur. Hún hefur bæði haft einstaklingsáhrif, það er ásókn í samkennd vegna þeirrar firringar sem hún hefur valdið, og áhrif sem gætt hafa á samfélagssviðinu, það er aukið sjálfsöryggi menningarheima í kjölfar bættra lífsskilyrða. Þriðju skýringuna segir Huntington vera þá tilhneigingu fólks að notast við skiptinguna „við“ og „þau“. Skiptingin er tilkomin meðal annars vegna þess að fólki finnst það annaðhvort vera yfir aðra hafið eða að það þjáist af minnimáttarkennd gagnvart öðrum. Hún getur ýmist verið til komin vegna hræðslu og skorts á trausti á framandi fólki, samskiptaörðugleika vegna ólíkra tungumála eða vegna þess að fólki er óvant öðrum siðum og veit vart hvernig á að skilja framkomu ókunnugra aðila. Eftir því sem samskipti fólks af ólíkum menningaruppruna aukast í heiminum verður meðvitundin um menningarlegan mismun ljósari. Það leiðir til þess að þörf fólks til að vernda það sem aðgreinir það frá öðrum eykst. Fjórða skýringin er sú að þrátt fyrir að uppspretta deilna og átaka milli ríkja sem tilheyra sinn hvorum menningarheiminum sé yfirleitt af sama toga og hefðbundnar deilur milli hópa, er ákveðinn eðlismunur á ágreiningi þeirra. Þegar ólíkir menningarheimar eiga hlut að máli fléttast inn í deilurnar alls kyns menningarleg atriði sem erfitt er að leysa úr. Ólíkt hugmyndafræðilegum ágreiningi kalda stríðsins, sem í sumum tilvikum gat verið leystur með röksemdarfærslum, er nær ógerlegt að sannfæra manneskju, sem kemur frá öðrum menningarheimi, að hún hafi ef til vill rangt fyrir sér. Fólki frá einum menningarheimi getur til

dæmis átt erfitt með að gera sér grein fyrir þeirri sögulegu og tilfinningalegu þýðingu sem ákveðin málefni eða staðir geta haft fyrir fólki frá öðrum menningarsvæðum. Að lokum nefnir Huntington að lok kalda stríðsins hafi ekki verið endalok átaka í heiminum. Hann bendir á að fólki sé eðlislægt að hata og að það sækist oft eftir að eiga keppinauta og óvini. Nú á tímum er líkleggra að óvinirnir komi frá öðrum menningarheimum.²⁹

TVÆR TEGUNDIR ÁTAKA

Þegar Huntington hefur útskýrt hvers vegna átök milli ríkja og hópa sem tilheyra sinn hvorum menningarheiminum eru líkleg snýr hann sér að lýsingu átakanna sjálfra. Í grundvallaratriðum er hægt að skipta þeim í tvennt, annars vegar staðbundin menningarheimaátök (e. local fault line conflicts) og hins vegar menningarheimaátök kjarnríkja (e. core state conflicts). Staðbundnu átökin, sem nú þegar hafa látið á sér kræla, eiga sér ýmist stað milli nálæggra ríkja sem tilheyra sinn hvorum menningarheiminum, milli ólíkra menningarhópa innan sama ríkis eða milli hópa sem eru að reyna að mynda ný ríki út frá leifum gamalla ríkja. Átök af þessari tegund eru, og verða um ókomna tíð, mest áberandi milli múslima annars vegar og annarra menningarheima hins vegar.³⁰ Huntington segir múslima hafa upp á síðkastið átt erfitt með að lifa í friði og spekt með nágrönnum sínum sem tilheyra öðrum menningarheimum. Máli sínu til stuðnings leggur hann fram tölulegar upplýsingar sem hann segir sýna fram á að staðbundin menningarheimaátök síðustu ára hafi hlutfallslega verið algengust meðal múslima. Til að mynda vitnar hann í rannsókn Ted Robert Gurr þar sem fram kemur að múslimar voru annar aðilinn af tveimur eða fleirum í 15 af þeim 20 þjóðernisátökum sem áttu sér stað á árunum 1993-1994 og snerust um fólki frá mismunandi menningarheimum.³¹

²⁹ s.r., bls. 129-130.

³⁰ Samuel P. Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, bls. 207-208 og 256.

³¹ Ted Robert Gurr, „Peoples Against States: Ethnopolitical Conflict and the Changing World System“, bls. 347-348.

²⁴ Samuel P. Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, bls. 116.

²⁵ s.r., bls. 117.

²⁶ s.r., bls. 84-92.

²⁷ s.r., bls. 84-90.

²⁸ Samuel P. Huntington, *The Clash of Civilization and the Remaking of World Order*, bls. 20, 125 og 128.

Huntington nefnir átta ástæður sem hann segir útskýra hvers vegna múslimar séu jafn gjarnir á að grípa til vopna og raun ber vitni. Til að byrja með er ástæðan sögulegs eðlis. Átök milli múslima og annarra menningarheima hafa verið algeng í gegnum tíðina og hafa í raun blossað upp af og til í nokkrar aldir. Sagan hefur því getið af sér ótta og ótryggi meðal hlutaðeigandi aðila. Ósamfelld átök útskýra þó ekki hvers vegna átökin eru í gangi nú á dögum. Önnur skýring sem Huntington nefnir er breyting á lýðfræðilegum jöfnuði. Þegar íbúum eins menningarheims fer skyndilega fjölgandi verður það til þess að íbúar annarra menningarheima fyllast örvæntingu og hræðslu. Múslimum hefur fjölgað gífurlega undanfarið og hefur sú fjölgun vafalaust sett pressu á þá þjóðernishópa sem lifa innan um múslima í klofnum ríkjum. Þriðja skýringin felur í sér að íslömsk trú sé ofbeldissinnuð. Innan íslam er víða hvatt til ofbeldis gegn hinum trúlausu og lítið sem ekkert í Kóraninum bannar ofbeldi. Í fjórða lagi bendir Huntington á að múslimar búa víðast hvar nálægt öðru fólki sem ekki er múslimar. Ástæðan er sú að þegar útbreiðsla íslam stóð sem hæst var algengt að fólk tæki upp íslamska trú þrátt fyrir að næstu nágrannar þess gerðu það ekki. Þetta er andstætt því sem meðal annars átti sér stað hjá vestræna menningarheiminum. Þar var afar fágætt að fólk settist að í kringum fólk frá öðrum menningarheimum. Fimmta skýringin á því hvers vegna múslimar eiga hlutfallslega oftast í útistöðum við fólk frá öðrum menningarheimum er sú að trúin sjálf þykir torskilín. Múslimar eiga erfitt með að lifa innan um fólk frá öðrum menningarheimum, og öfugt, vegna trúarinnar sjálftrar. Sökum þess að trúnni er blandað við stjórnmál er hún mjög ólík öllum öðrum trúarbrögðum og getur hæglega verið óskiljanleg í augum utanaðkomandi aðila. Sjötta skýringin kemur upphaflega frá múslimum sjálfum en samkvæmt henni hafa veikleikar íslam á efnahags- og hernaðarlega sviðinu gert það að verkum að margir hafa beint spjótum sínum að múslimum. Fordómar

Tilvísun í Samuel P. Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, bls. 257.

gagnvart múslimum hafa þó lítið skýringargildi fyrir átök sem eiga sér stað á þeim svæðum þar sem múslimar eru í meirihluta, líkt og í Súdan. Skortur á íslömsku kjarnríki er sjöunda skýringin og líklegast sú mikilvægasta. Eins og áður hefur komið fram er hlutverk kjarnríkis fyrst og fremst að gæta ríkja innan síns menningarheims og að halda aga. Þar sem ekkert kjarnríki er til staðar innan íslamska menningarheimsins ríkir meiri glundroði og óstöðugleiki innan hans. Að lokum nefnir Huntington hina miklu íbúafjöldasprengingu sem hefur orðið í flestum múslimaríkjum. Fjölgunin hefur leitt af sér mikið atvinnuleysi meðal ungra karlmanna og þar af leiðandi valdið miklum óstöðugleika.³²

Menningarheimaátök kjarnríkja eru átök þar sem aðalríki hvers menningarheims fyrir sig eigast við. Ágreiningsefni slíkra árekstra eru þau sömu og hafa verið gegnumgangandi hin síðustu misseri, það er ágreiningur um stjórn alþjóðastofnana, vígbúnað og efnahagskerfisins auk ýmissa ágreiningsefna sem snerta menningu og hvers konar mismunun sem henni tengjast. Þrátt fyrir að þessi málefni séu þau sömu og eldri ágreiningsefni verða átökin mun harðari vegna þess eins að menningarheimar eiga í hlut. Menningarheimaátök kjarnríkja eru líkleg til þess að fara af stað annaðhvort í kjölfar staðbundinna átaka sem hafa stigmagnast eða í kjölfar breytinga á valdastöðu menningarheimanna.³³

Jafnvel þótt Huntington telji að líklegustu menningarheimaátök kjarnríkja í framtíðinni muni verða milli vestræna heimsins og einhverra hinna menningarheimanna, telur hann að íslam og kínversk menning verði líklegustu andstæðingar vestursins. Vesturlönd hafa klárlega verið afar óvinsæl meðal vissra menningarheima um þó nokkurt skeið. Mörgum finnst þau sýna mikinn hroka og yfirgang sem hefur meðal annars endurspeglast í örvæntingarfullri tilraun þeirra til að halda í yfirburðastöðu sína í heimi þar sem aðrir menningarheimar eru að ná sér á strik. Vesturlönd eru sökuð um að reyna allt hvað þau geta til að þröngva

ríkjum inn í stofnanir á borð við Alþjóða gjaldeyrissjóðinn sem þau sjálf stjórna. Einnig eru þau gagnrýnd fyrir hræsni og tvískinnungshátt. Sem dæmi má nefna hafa Vesturlönd lengi predikað hvað lýðræði sé nauðsynlegt fyrir öll ríki en þegar íslamskir bókstafstrúarmenn hafa náð kosningu með lýðræðislegum hætti hefur skyndilega kveðið við allt annan tón.³⁴

Bein átök milli íslam og Vesturlanda ná langt aftur í tímann og hægt er að benda á ýmsar ástæður fyrir hatrinu sem þar ríkir í millum. Til að mynda sjá múslimar vestræna menningu sem spillta, ósiðferðislega, kúgandi og gegnsýrða efnishyggju. Auk þess gagnrýna þeir Vesturlönd fyrir trúleysi þeirra. Þeim finnst veraldarhyggjan verri en kristna trúin sjálf. Nokkur atriði hafa hins vegar aukid á óvinsemd milli menningarheimanna tveggja hin síðari ár. Í fyrsta lagi hefur hið mikla atvinnuleysi ungra múslima leitt til aukins innflutnings fólks frá múslimaríkjum til Vesturlanda. Í öðru lagi hefur upprisa íslam veitt múslimum mikið sjálfsöryggi og orðið til þess að múslimum finnst meira til menningar sinnar koma. Í þriðja lagi hafa tilraunir Vesturlanda til þess að halda í efnahags- og hernaðarlega yfirburðastöðu sína, með því að þröngva gildum sínum og stofnunum upp á aðra menningarheima, farið fyrir brjóstið á múslimum og valdið þeim miklum skapraunum. Fjórða skýringin á hinum mikla fjandskap milli íslam og Vesturlanda er sú að með „dauða“ kommúnismans hvarf sameiginlegur óvinur þeirra og menningarheimarnir tveir fóru að líta á sig enn frekar sem óvin hvors annars. Að lokum hafa aukin samskipti milli múslima og Vesturlandabúa eflt meðvitundina um hvað menningarheimarnir eru ólíkir. Huntington bendir jafnframt á að það eru ekki einungis bókstafstrúarmenn sem hafa þessa neikvæðu sýn á Vesturlönd heldur einnig margir þeirra sem Vesturlandabúar telja til vina sinna og stuðningsmanna.³⁵

³⁴ Samuel P. Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, bls. 184.

³⁵ Samuel P. Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, bls. 209-214.

FRAMVINDA ÁTAKANNA

Hvort sem um ræðir staðbundin menningarheimaátök eða menningarheimaátök kjarnríkja mun framvinda þeirra í megindrátum verða sú sama. Snemma í ferlinu renna hinar mörgu tegundir samkenndar hægt og bitandi saman í eina, þá sem þykir vera þýðingarmest fyrir átökin. Í flestum tilfellum tengist eftirstandandi samkennd trúarbrögðum því hún veitir oft mestu réttlætninguna fyrir því að berjast og nær þar af leiðandi útbreiddasta stuðningnum. Trúarlegi þátturinn verður því eins konar sameiningartákn sem ágerist eftir því sem líður á stríðið. Þeir sem standa á bak við átökin leggja mikla áherslu á að stríðið sjálft sé afar mikilvægt fyrir trúna og menningarheiminn í heild sinni. Mótherjar í stríðum af þessari gerð eiga það til að draga upp djöfullega mynd af andstæðingnum. Með því að sannfæra almenning um að fjandmaðurinn sé ómannlegur hljóta yfirvöld réttlætningu á því að drepa hann.³⁶

Um leið og menningarheimaátök stigmagnast hefja báðir aðilar smátt og smátt að safna saman stuðningi frá löndum eða hópum sem tilheyra menningarheimum þeirra. Hvort sem óskað er eftir fjárhagslegum styrk, hernaðarlegum eða táknrænum er nánast öruggt mál að frændþjóðirnar svari aðstöðarkallinu. Frændþjóðaheilkennið (e. kin-country syndrome) er einmitt ein helsta ástæða þess að átök milli menningarheima eru afar líkleg til þess að stigmagnast yfir í allsherjar átök milli menningarheima (e. intracivilizational conflicts). Sökum þess er samvinna milli allra menningarheimanna nauðsynleg ef reyna á að draga úr átökum milli þeirra eða jafnvel stöðva þau alfarið.³⁷

Ríki geta tekið þátt í menningarheimaátökum á nokkrum stigum. Á frumstigi er þá aðila að finna sem taka beinan þátt í átökunum, það er þá sem geta fundið lykt af blóði óvinarins. Þessir aðilar geta ýmist verið ríki eða minni hópar. Á öðru stigi eru þeir sem tengjast frumstigsaðilunum með beinum hætti en taka ef til vill ekki þátt í hörðustu átökunum. Yst á jaðrinum eru

síðan þriðja stigs ríki sem eru bundin þátttakendum menningarlegum böndum en eru staðsett enn lengra frá sjálfum átökunum. Yfirleitt er hér um kjarnríki að ræða. Annars- og þriðja stigs ríki veita frumstigs ríkjum allan þann stuðning sem þau geta um leið og þau reyna að benda þeim á friðsamlegri lausnir á ágreiningnum. Þeim er mikið í mun að sogast ekki inn í átökin sjálf og reyna þar af leiðandi allt hvað þau geta til að hafa hemil á þeim. Þessi ríki gera auk þess tilraunir til þess að ræða við annars- og þriðja stigs ríki andstæðinganna í von um að átökin stigmagnist ekki. Auk þess að hljóta stuðning sinn frá kjarnríkjum fá frumstigsríkin oftast en ekki öflugan stuðning frá brottfluttu fólki af sama þjóðerni (e. diaspora). Algengt er að þessir hópar séu í stöðugu fjarskiptasambandi við heimalandið og safni saman peningum handa ættingjum sínum.³⁸

Vegna sérstaks eðlis menningarheimaátaka er mjög erfitt að binda alfarið enda á þau. Fjandsemi byggð á mismunandi trúarbrögðum og menningu, ólíkri samfélagsgerð og sögulegri arfleifð gerir það að verkum að ágreiningurinn getur átt auðveldara með að geymast heldur en að gleymast. Stríðin eru því líkleg til þess að blossa upp á ný þrátt fyrir að friður hafi ríkt í dágóða stund. Í raun má segja að menningarheimaátök kjarnríkja geti verið ósamfelld en staðbundin menningarheimaátök taki engan endi. Vert er að taka fram að erfiðara er að draga úr átökum þar sem hvorki annars stigs né þriðja stigs ríki koma nærri. Hins vegar eru slík átök síður líkleg til þess að breiða úr sér.³⁹

VESTRÆNN MENNINGARHEIMUR Í HÆTTU

Frá alda öðli hafa menningarheimar risið og fallið. Algengt er að íbúar þess menningarheims sem gnæfir yfir aðra standi í þeirri trú að yfirburðastaða hans sé komin til að vera. Fólk er gjarnt á að telja sinn menningarheim vera þann síðasta í sögunni. Huntington segir þó

³⁸ Samuel P. Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, bls. 272-274.

³⁹ s.r., bls. 291-292.

söguna sýna að slíkur hugsunarháttur sé einmitt merki um að menningarheimurinn sé á niðurleið. Fræðimenn hafa hins vegar velt þeim möguleika fyrir sér hvort vestræni menningarheimurinn sé ef til vill undantekning frá reglunni og jafnvel ný tegund menningarheima. Vissulega er ljóst að vestræni menningarheimurinn er frábrugðinn þeim sem áður hafa verið til. Nægir þar að nefna að hann hefur haft mun meiri áhrif á aðra samtíða menningarheima en nokkur annar menningarheimur í sögunni. Auk þess hafa mörg ríki ítrekað reynt að líkja eftir Vesturlöndum í þeirri von að ná efnahagsstigi þeirra. Þrátt fyrir þetta telur Huntington vestræna menningarheiminn ekki vera af nýrri gerð. Þróun hans er ekki mjög ólík fyrirrennum hans og upprisa íslam og Austur-Asíu hafa sýnt að aðrir menningarheimar stefna ótrauðir áfram.⁴⁰

Jafnvel þótt Vesturlönd séu líkleg til þess að feta í óhagstæð fótspor eldri menningarheima eiga þau samt sem áður möguleika á að bjóða örlögum byrginn. Framtíð vestrænnar menningar er í raun í höndum Vesturlanda sjálfra. Það sem á sér stað innan menningarheimsins skiptir gríðarlega miklu máli. Nú á dögum stafar vestrænni menningu mest ógn af hópum innan menningarheimsins sjálfs. Einn slíkur hópur eru innflytjendur sem neita að taka upp siði og venjur nýju heimahaganna en halda þess í stað fast í sína eigin menningu. Evrópubúar hafa átt í slíkum vandræðum með múslima á meðan Bandaríkin stefna óðfluga í að breytast í klofið ríki vegna spænskumælandi fólks. Yfirvöld þar í landi hafa um þó nokkurt skeið stutt hugmyndina um fjölmennarleglegt samfélag. Fjölbreytileiki í menningarlegum skilningi var til dæmis eitt af kjörorðum ríkisstjórnar Bill Clintons á tíunda áratug síðustu aldar. Huntington telur þessa þróun afar varasama. Hann segir stuðningsmenn fjölmenningar hafna menningararfleifð Bandaríkjanna sem allar götur hafi verið skilgreind út frá evrópskri menningu. Nú séu þessir aðilar að gera tilraunir til að breyta samkennd Bandaríkjamanna og skilgreina hana út frá alls kyns

⁴⁰ Samuel P. Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, bls. 301-302.

³⁶ s.r., bls. 266-267.

³⁷ s.r., bls. 272.

minnihlutahópum. Réttindi einstaklingsins eru að breytast yfir í réttindi hópa. Huntington segir stuðningsmenn fjölmennar vilja búa til ríki þar sem margir menningarheimar hrærist saman. Þess konar fyrirkomulag sé hins vegar afar hættulegt því í slíkum tilvikum sé enginn menningarlegur kjarni til staðar auk þess sem sagan sýni að þess konar ríki eiga ekki framtíðina fyrir sér. Afneitun Bandaríkjamanna á vestrænni menningu mun ekki einungis þýða endalok Bandaríkjanna eins og við þekkjum þau heldur einnig endalok menningarheimsins í heild sinni. Framtíð Bandaríkjanna og hins vestræna menningarheims mun því ráðast af því hvort Bandaríkjamenn staðfesti á nýjan leik hollustu sína gagnvart vestræna menningarheiminum.⁴¹

Huntington segir að ef Vesturlönd vilji varðveita menningu sína verði þau að huga að nokkrum atriðum. Til að mynda þurfa þau að auka samvinnu sín á milli á efnahags-, hernaðar- og pólitíska sviðinu. Auk þess verða þau að halda forystu sinni í tækni- og hernaðarþróun, hvetja til vesturvæðingar Rómönsku Ameríku, hefta vígbúnað íslam og kínverska menningarheimsins, koma í veg fyrir rek Japans frá Vesturlöndum yfir til Kína og viðurkenna Rússland sem kjarnríki menningarheims grísku rétttrúnaðarkirkjunnar. Síðast en ekki síst ber þeim að hætta íhlutun sinni innan annarra menningarheima.⁴²

Hvort sem Vesturlönd ákveða að grípa í taumana og bjarga menningarheimi sínum eða ekki geta þau að minnsta kosti tekið þátt í varnarstarfi gegn stríði með því að fylgja þeim þremur reglum sem Huntington setur fyrir friði í fjölmennarlegum heimi. Fyrstu regluna kallar hann hjáseturegluna (e. abstention rule) en hún kveður á um að kjarnríki stundi ekki íhlutun í öðrum menningarheimum. Önnur reglan nefnist sameiginlega sáttarumleitunarreglan (e. joint mediation rule) en samkvæmt henni eiga kjarnríki að hafa samráð sín á milli um hvernig hafa skuli hemil á menningar-

heimaátökum. Þriðju og síðustu regluna kallar Huntington sameiginlegu eiginleikaregluna (e. commonalities rule). Hún kveður á um að reynt sé að leita uppi þá menningarlegu þætti sem menningarheimarnir eigi sameiginlega og að þeir séu eflidir. Með því móti munu árekstrar milli menningarheimanna verða ólíklegri og síðmenning í heiminum aukast.⁴³

HELSTA GAGNRÝNI Á KENNINGU HUNTINGTON

Huntington hefur fengið mikla gagnrýni á kenningu sína um breytta heimsmynd eftir kalda stríðið og virðist hún hafa komið illa við marga. Sumar gagnrýnisráðgjafar hafa að okkar mati nokkuð til síns máls en aðrar ekki. Hér á eftir munum við fjalla um algengustu atriðin sem hafa verið borin upp í þessu sambandi.

SKILGREININGAR Á HUGTÖKUM

Fræðimenn og stjórnálmenn alls staðar að úr heiminum leitast nú við í auknum mæli að skýra heiminn út frá menningarlegum þáttum fremur en efnahagslegum hagsmunum eða hugmyndafræði⁴⁴ og má því segja að Huntington sé í takt við fræðilega umfjöllun nútímans. Gagnrýni á kenninguna hefur í miklum mæli beinst að því hvernig Huntington nálgast og skilgreinir hin ýmsu hugtök, svo sem menningu, menningarheima og trúarbrögð.⁴⁵ Skipting Huntington á veröldinni í sex menningarheima (hindú, íslamskan, japanskan, grískur rétttrúnaðar-, kínverskan og vestrænan) og tvo aðra sem gætu hugsanlega talist til sjálfstæðra menningarheima (afrískan og Suður-amerískan) er til að mynda um margt álitin hæpin. Maður að nafni Shahid Qadir veltir fyrir sér hvernig Huntington skiptir heiminum í ólíka menningarheima. Qadir segir að

⁴³ s.r., bls. 316 og 320.

⁴⁴ „The Man in the Baghdad Café“, bls. 23.

⁴⁵ Samuel P. Huntington, „The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order“, bls. 21.

eitt helsta vandamálið við skiptingu hans sé að hinn vestræni heimur samanstandi nú þegar af ólíkri menningu og því sé erfitt að skipa öllum þeim löndum sem hann telur til vestrænna ríkja í einn hóp.⁴⁶ Í grein nokkurri sem birtist í *The Economist* er einnig vikið að þessu og því velt upp hvort það sé réttmætt af Huntington að telja öll Evrópuríki til sama menningarheimsins. Tungumál er stór hluti af menningu hvers ríkis fyrir sig og í Evrópu eru mörg mismunandi tungumál töluð. Huntington virðist ekki flokka ríki í menningarheima eftir tungumálum þar sem á Spáni og í Mexíkó er sama tungumálið talað en samkvæmt skiptingu Huntington tilheyra þau ekki sama menningarheiminum. Að sama skapi eru trúarbrögð snar þáttur af menningu hvers og eins ríkis og virðist vera eitt af því helsta sem Huntington fer eftir við skiptingu sína. Greinarhöfundur veltir því þar af leiðandi fyrir sér hvort til dæmis kaþólskir Filippseyingar tilheyri hinum vestræna menningarheimi eða þeim asíska samkvæmt skiptingu Huntington. Greinarhöfundur gerir sér grein fyrir að þessar hugleiðingar eru samtíningur ýmissa smáatriða en lítur jafnframt á þær sem hluta af heildarmynd þess hvernig sé hægt að skilgreina menningu.

Í skrifum fræðimanna er áberandi hversu algengt er að þeir skilgreini menningu út frá sjálfsmýnd, það er hvaða félags- og menningarlegu einingu fólk álitur sig vera hluta af. Samkvæmt kenningu Huntington er menningarheimur, eins og áður sagði, það víðtækasta sem fólk skilgreinir sig eftir. Vandræðin við þessa skilgreiningu segir *The Economist* vera að fólk skilgreini sig yfirleitt fyrst og fremst út frá mun minni einingum eins og til að mynda eftir þjóðernishópum eða ríkjum. Dæmi um þetta eru Evrópubúar sem skilgreina sig flestir út frá þjóðerni og svo heimsálfu.⁴⁷ Það er því ljóst að menning verður til fyrir tilstilli margra samverkandi þátta sem saman mynda svo menningarheim. Þegar menning hefur áhrif á hegðun fólks eru alltaf margir áhrifaþættir eins og til dæmis

⁴⁶ Shahid Qadir, „Civilisational Clashes: Surveying the Fault-lines“, bls. 151.

⁴⁷ „The Man in the Baghdad Café“, bls. 23-25.

⁴¹ s.r., bls. 305-308.

⁴² Samuel P. Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, bls. 311-312.

stefna stjórnvalda, leiðtogahæfileikar hvers og eins, efnahagslegar eða tæknilegar framfarir og svo framvegis. Greinarhöfundur spyr sig þá að því hvernig hægt sé að vita hvort það sé menning eða eitthvað annað sem hafi áhrif á hegðun fólks. Svareð segir hann ekki vera greinilegt og því sé aðeins hægt að velta þeirri spurningu upp hvort áhrif menningar fari almennt dvínandi eða vaxandi.⁴⁸

Richard E. Rubenstein og Jarle Cooker hafa einnig gagnrýnt hvernig Huntington skiptir heiminum í átta menningarheima og spyrja þau sig að því hvort þessi skipting hans sé óhagleg eða hvort hún sé aðeins lausleg flokkun ríkja með svipaða menningu. Rubenstein og Cooker segja að ef til vill geri Huntington sér ekki nægilega grein fyrir hinu sibreytilega eðli alls kyns gilda og menningar ríkja sem sé sífellt í endurnýjun. Menningarleg einkenni ríkja séu svo margbreytileg, flókin og mótsagnar-kennd að flokkun ríkja í menningarheima endurspegli ef til vill ekki raunveruleikann nægilega vel. Huntington flokkar til að mynda indverska menningu einungis eftir hindúatrú en skeytir engu um gríðarlegan mun á efri og lægri þjóðfélagsstéttum Indlands sem eru stór hluti menningarinnar.⁴⁹ Edward W. Said samsinnir þessu og segir að Huntington reyni að gera menningarheima að einhverju sem þeir séu ekki. Said segir að það sé ekki hægt að setja merkimiða á menningarheima líkt og Huntington gerir þar sem þeir einungis rugli fólk og villi fyrir því. Heimsmyndin sé ekki svo einföld að hægt sé að njörva ólíka menningarheima niður og segja nákvæmlega hvað tilheyrir þeim og hvað ekki.⁵⁰

SAMSKIPTI MENNINGARHEIMA: MIKILVÆGI GAGNKVÆMS SKILNINGS OG SAMRÆÐNA

Christopher S. Jones segir að kenning um menningu líkt og Huntington setur fram hljóti að vera afurð þess menningarheims sem kenningar-smiðurinn kemur frá og bera áhrif hans.⁵¹ Hann segir þar af leiðandi að ef gert er ráð fyrir að menningarheimar séu raunveruleg fyrirbæri þurfi þeir að viðurkenna sérkenni annarra menningarheima og virða ólíka siði og venjur hvors annars. Það þarf til að mynda ekki að vera að Japanir skynji hlutina á sama hátt og Vesturlandabúar og því er mikilvægt fyrir Vesturlönd að reyna að skilja og setja sig inn í hugsunarhátt Japana. Jones segir Huntington hins vegar leggja áherslu á mikilvægi þess að koma auga á það sem menningarheimar eiga sameiginlegt fremur en það sem er einstakt við þá.⁵² Að mati Jones er meira skýringargildi í því að athuga hvað sé ólíkt milli menningarheima og hvað sé sérstakt við menningu hvers ríkis og hvers menningarheims fyrir sig.⁵³ Hann bendir á að menningarheimar séu bæði yfirþjóðlegir og alþjóðlegir. Japanir gætu til að mynda verið mun líkari Bandaríkjamönnum í efnahagsmálum en öðrum Asíubúum en gætu svo að sama skapi verið mun líkari Asíubúum hvað varðar til dæmis siðferði. Að mati Jones er mikilvægt að menn geri sér grein fyrir sérkennum hvers og eins menningarheims í stað þess að leita stöðugt eftir því sem þeir eiga sameiginlegt. Hann segir því að lausnin felist í viðamiklu ferli þar sem menningarheimar læra inn á hugsunarhátt hvors annars og hafa gagnkvæm áhrif hver á annan. Jones segir þetta hugarfar auðvelda sameiginlegan skilning menningarheima og leiða til betri friðar í heiminum.⁵⁴

Jones hugleiðir ennfremur í grein sinni hvort það sé í raun hægt að gera ráð fyrir að menningarheimar rekist á rétt eins og þjóðríki. Hann segir að aðeins hinir róttækustu fylgjendur kenninga af menningarlegum toga myndu halda því fram að menningarheimar hafi leyst þjóðríkin af

hólmi innan alþjóðakerfisins. Ef það eigi hins vegar að taka þær kenningar sem spá auknum uppgangi menningarheima í alþjóðakerfinu alvarlega, verði að veita því athygli að menningarheimar myndu hafa önnur áhrif en þjóðríkin. Þar sem menningarheimar eru frábrugðnir þjóðríkjum er líklegt að almennarleg heimsskipan (e. inter-civilizational order) sé frábrugðin alþjóðlegri heims-skipan (e. inter-national order).⁵⁵ Jones segir að menningarheimar séu einingar sem stofnanir þjóðríkjanna nái ekki yfir og því gangi einfaldlega ekki upp að hans mati að bera þessi tvö ólíku kerfi saman.⁵⁶ Þessu tengt gagnrýnir Jones Huntington annars vegar fyrir að skilgreina samband menningarheima og þjóðríkja ekki nægilega vel og hins vegar fyrir að skýra ekki nægilega út samskipti ólíkra menningarheima, en samkvæmt kenningunni eiga þau sér einungis stað með árekstri þeirra.⁵⁷ Stephen Healey segir það vera nærri lagi að tala um samræður (e. dialogue) menningarheima fremur en árekstra þeirra á milli þar sem vel sé hægt að komast hjá þeim. Healey segir að í stað þess að líta á aðra siði og venjur sem ógn eigi heldur að nýta þekkingu annarra menningarheima til góðs. Healey telur að hinn vestrani menningarheimur hafi margt að sækja í annars konar menningu og nefnir að í lífsspeki hindú, búddisma eða konfúsíisma sé um auðugan garð að gresja. Þar sé margt sem Vesturlandabúar gætu lært og fært sér í nyt. Samskipti menningarheima þurfi því ekki að fara einungis fram í gegnum árekstra þeirra á milli þar sem farsælla væri að stýra því á þann veg að þeir geti átt í lærdómsríkum samræðum.⁵⁸

EFASEMDIR UM BREYTTA HEIMSMYND

Glenn E. Perry telur að kenning Huntington um vaxandi hættu á árekstrum menningarheima sé um

⁵⁵ Christopher S. Jones, „If Not a Clash, Then What? Huntington Nishida Kitarô and the Politics of Civilizations“, bls. 225.

⁵⁶ s.r., bls. 227.

⁵⁷ s.r., bls. 231.

⁵⁸ Stephen Healey, „Dialogue Among Civilizations: Possibilities After Huntington“, bls. 11.

⁴⁸ s.r., bls. 25-27.

⁴⁹ Jarle Cooker og Richard E. Rubenstein, „Challenging Huntington“, bls. 3 (samkvæmt útprentun).

⁵⁰ Edward W. Said, „The Clash of Ignorance“, bls. 12.

⁵¹ Christopher S. Jones, „If Not a Clash, Then What? Huntington Nishida Kitarô and the Politics of Civilizations“, bls. 223.

⁵² s.r., bls. 229.

⁵³ s.r., bls. 227-228.

⁵⁴ s.r., bls. 242.

margt hæpin. Perry segir Huntington vera að reyna að greina eitthvað algilt mynstur sem eigi við um alla menningarheima. Huntington neitar þó ekki að hagsýnisstjórnsmál (e. realpolitik) muni halda áfram að hafa áhrif, sem leiði til myndunar hagsmunabandalaga ríkja sem gangi þvert á skiptingu hans í menningarheima. Perry segir meðal annars að Huntington viðurkenni að hagsýnisstjórnsmál séu stöðugur þáttur í alþjóðastjórnsmálum en segir jafnframt að menningarheimar í alþjóðastjórnsmálum sé nýtt fyrirbæri. Perry segir það vera erfitt að reyna að hrekja kenningu með röksemdafærslu þegar sá sem setur hana fram reki marga varanagla og segi til að mynda að ýmislegt vanti í kenninguna og að hún sé mjög einfölduð. Perry reynir því ekki að kollvarpa útgangspunkti kenningarinnar um að fólk fylki sér í flokka með þeim sem hafi svipaðar skoðanir, gildi og menningararfleið, heldur spyr sig hvort um ný sannindi sé að ræða. Hann veltir til að mynda fyrir sér hvort sagan sýni ekki að kristnir og Vesturlandabúar hafi (og hafi alltaf haft) meiri samkennd með öðrum kristnum mönnum heldur en til að mynda múslimum og öfugt. Að mati Perry var um menningarlega árekstra að ræða, rétt eins og Huntington setur fram í kenningu sinni, milli heimsvaldastefnu vestrænna ríkja og ríkja þeirra sem vestræn ríki gerðu að nýlendum sínum.⁵⁹ Richard E. Rubenstein og Jarle Cooker spyrja sig einnig að því hvort kenningin sé ný af nálinni og hvort um breytta heimsmynd sé að ræða. Huntington hafi í raun aðeins skipt aðalleikurunum út, það er þjóðríkjunum, fyrir menningarheima. Í stórum dráttum sé því um sama kerfi að ræða. Að mati Rubenstein og Cooker eru menningarheimarnir sem Huntington fjallar um eins konar súper ríki sem eru óörugg með sjálf sig og sjálfshámarkandi rétt eins og ríki á tímum kalda stríðsins svo dæmi sé nefnt. Hin nýja heimsmynd Huntington er því ekki ýkja ólík heimsmynd kalda stríðsins að þeirra mati. Örugasti staðurinn í alþjóðakerfinu er enn efst í valdapyramídanum eða í bandalagi með sterkustu ríkjunum. Ráð Huntington til

Vesturlanda um að afvopnast ekki og öðlast dýpri skilning á öðrum menningarheimum til að geta betur átt í friðsamlegri sambúð (e. peaceful coexistence) með þeim gæti því allt eins hafa verið ráð til risaveldanna á tímum kalda stríðsins.⁶⁰

HUGLEIÐINGAR UM HENTISTEFNU HUNTINGTON

Huntington hefur ennfremur verið gagnrýndur fyrir að taka aðeins dæmi sem falla vel að kenningu hans og styðja mál hans um breytta heimsmynd eftir kalda stríðið og árekstra menningarheima. Rubenstein og Cooker segja til dæmis að hann geri of lítið úr hinni gríðarlegu aukningu á þjóðernislegum átökum sem átti sér stað minnst tveimur áratugum áður en kalda stríðið rann sitt skeið. Að þeirra mati tekur Huntington þess í stað ýmis dæmi um átök sem hafa átt sér stað eftir kalda stríðið sem hann telur að renni stöðum undir kenningu sína. Hann fjallar til að mynda ítarlega um deilur Vesturlanda og múslima í Írak en ekki um deilur múslima við aðra múslima; til að mynda *Sunni* múslima, *Shiita* múslima og Kúrda.⁶¹ Hentistefna Huntington endurspeglast einnig, að mati gagnrýnenda hans, í því hversu fátæklega umfjöllun Palestína fær í kenningu hans. Palestína hefur verið fylgjandi íslam allt frá 7. öld og var eitt fyrsta landsvæðið utan Arabíuskagans til að verða múslimaríki. Síonistar og arabar/múslimar líta á deiluna um Palestínu sem árekstur milli tveggja menningarheima, hins vestræna og hins íslamska, og hefur annar aðilinn, Ísrael, notið gífurlegs styrks frá Bandaríkjunum og öðrum vestrænum ríkjum. Múslimar líta á þennan styrk sem Ísraellar fá frá vinveittum þjóðum sem tilraun til að brjóta niður og ráðskast með menningarheim þeirra. Glenn E. Perry segir að ef eitthvað réttlæti svartsýni manna varðandi samskipti Vesturlanda og múslima sé það hve litlar líkur eru á því að Bandaríkin hætti stuðningi sínum við síonista og að múslimar láti af andstöðu sinni við það. Hann segir jafnframt að

þrátt fyrir þessar staðreyndir skrifi Huntington nánast ekkert um þessa þrálátu deilu og telur að skýringin kunni að felast í því að Huntington viti ekki alveg hvort hann eigi að flokka gyðinga undir sjálfstæðan menningarheim eða ekki. Huntington vísar til síonisma og pólitísku gyðingsdóms á einum stað í bók sinni sem mögulegs menningarheims en orðfæð hans um þetta atriði kann að stafa af því að hann treysti sér einfaldlega ekki til að beita kenningu sinni á þessar flóknu deilur.⁶²

NEIKVÆÐ UMFJÖLLUM UM ÍSLAM – „BLÓÐUG LANDAMÆRI ÍSLAM“

Ef við víkjum aftur að því sem Shahid Qadir segir í grein sinni þá bendir hann á að Huntington hrjósi hugur við þeim ríkjum þar sem ólíkir menningarheimar mætist og að hann hafi áhyggjur af framtíð Bandaríkjanna sem séu æ meir að líkjast klofnu ríki að hans mati. Hann segir Huntington beita þá sem aðhyllast útbreiðslu einhvers konar alheimsmenningar beittum athugasemdum og að hann vilji vernda hina vestrænu sjálfsmýnd og menningu. Að mati Qadir flokkast þessi hugsunarháttur Huntington einna helst undir verndar- og aðskilnaðarstefnu. Hann segir það vera greinilegt að Huntington óttist uppgang menningarheima sem séu félagslega og siðfræðilega samheldnir auk þess að fara vaxandi lýðfræðilega, á meðan hinn vestræni menningarheimur og veldi hans fari hnignandi. Qadir segir að hugsunarháttur Huntington sé dæmigerður fyrir þann hugsunarhátt sem hafi ávallt einkennt ríki í hnignun. Hinn íslamski menningarheimur hafi verið opinn fyrir hugmyndum og áhrifum frá öðrum menningarheimum á blómaskeiði sínu en um leið og hann fór að vera lokaðari og tortryggjari á áhrif þeirra hafi veldi hans farið hnignandi. Qadir segir að einkenni hins vestræna menningarheims hafi hingað til verið einskær vilji til að læra af og skilja aðra menningarheima og að breyting þar á gæti þýtt afturför vestrænnar menningar.⁶³

⁵⁹ Glenn E. Perry, „Huntington and His Critics: The West and Islam“, bls. 35.

⁶⁰ Jarle Cooker og Richard E. Rubenstein, „Challenging Huntington“, bls. 2 (samkvæmt útprentun).

⁶¹ s.r., bls. 4 (samkvæmt útprentun).

⁶² Glenn E. Perry, „Huntington and His Critics: The West and Islam“, bls. 38.

⁶³ Shahid Qadir, „Civilisational Clashes: Surveying the Fault-lines“, bls. 151.

Glenn E. Perry telur að ummæli Huntington um múslima og ofbeldi sé hvað helst ámælisvert við kenningu hans. Hann gagnrýnir þá tölfræði sem Huntington birtir í bók sinni sem á að sýna að múslimar eigi erfiðara en aðrir með að búa í sátt og samlyndi við nágranna sína.⁶⁴ Hann bendir í því samhengi á að það séu fjölda mörg dæmi um hópa múslima sem hafi löngum verið undirokaðir af fólki af öðrum menningarheimum og barist fyrir sjálfstæði og auknum jöfnuði. Perry nefnir Palestínu sem hann telur borðliggjandi dæmi. Fred Halliday hefur einnig gagnrýnt Huntington fyrir umfjöllun hans um múslima og segir að hann útskýri aldrei nægilega hvar ábyrgðin liggja á hinum blóðugu landamærum íslam. Hann segir að í sumum tilfellum kunni ábyrgðin að liggja hjá múslimum en í öðrum ekki. Indland sé til dæmis, þrátt fyrir flóknar deilur innanlands, íslamskt ríki og indverskir múslimar hafi jafnan áhyggjur af vaxandi bókstafstrú meðal hindúa.⁶⁵ Perry segir að skýringin fyrir deilum múslima og annarra kunni að vera að það hafi oft á tíðum æxlast þannig að landamæri hafi gengið þvert á ríki múslima og þeir hafi því lent undir stjórn ríkja sem væru ekki íslömsk.⁶⁶

Það sem fer einna mest fyrir brjóstið á mörgum múslimum við kenningu Huntington er að hann skilgreinir aðeins suma hópa eftir trúarbrögðum þeirra og aðra ekki. Þeir spyrja til að mynda af hverju Huntington skilgreini hinn vestræna heim ekki eftir trúarbrögðum eins og hann gerir við aðra menningarheima. Múslimar fá oftan en ekki vont orð á sig meðal annarra menningarheima vegna þess að öfl eins og *al Qaeda* og aðrir hryðjuverkahópar eru oftan en ekki tengd við íslam. Það er því til dæmis hægt að spyrja sig af hverju hryðjuverkamenn á Norður-Írlandi séu ekki í sífellu tengdir við trúarbrögð sín, hvort þeir séu kaþólikkar eða mótmælendatrúa.⁶⁷ Það

sem kann þó að skýra þetta að hluta til er að hryðjuverkahópar frá Mið-Austurlöndum og þar í kring tala um deilur sínar við Vesturlandabúa og fleiri sem *jihad* eða heilagt stríð og nýta sér valda kafla úr kóraninum til að réttlæta glæpi sína.⁶⁸ Það er skoðun margra að því meira sem talað sé um blóðug landamæri milli trúarbragða því meiri líkur séu á að einhverjir hópar noti tækifærið og nýti sér umræðuna til framkvæmda.⁶⁹

Eitt af því sem vill gleymast varðandi múslima er að mjög lítill hluti þeirra eru bókstafstrúarmenn. Mikill meirihluti múslima hefur til að mynda engan áhuga né vilja til að fremja hryðjuverk eða aðra glæpi í nafni íslam. Akeel Bilgrami skrifaði grein þar sem hann fjallar um árekstra innan íslam og hvernig ekki sé hægt að setja alla múslima undir einn hatt. Hann heldur því fram að hægt sé að tala um árekstra innan íslamska menningarheimsins á milli bókstafstrúarmanna og hófsemdarmanna (e. moderates). Bilgrami gagnrýnir hófsemdarmennina fyrir að láta ekki betur í sér heyra og fyrir að leyfa bókstafstrúarmönnum að vaða uppi. Hann segir að það vanti fleiri hófsemdarmenn til að stíga fram og gerast talsmenn síns hóps. Það sé hreint ótrúlegt að minnihlutahópur eins og bókstafstrúarmennirnir komist í raun upp með að vera ímynd og rödd allra múslima út á við. Bilgrami segir að þar sem lýðræðislegar kosningar fari fram, eins og til dæmis í Pakistan og Íran, fái flokkar bókstafstrúarmanna aldrei nema örfá prósent. Þegar haldnar hafa verið lýðræðislegar kosningar í Pakistan hafa flokkar bókstafstrúarmanna til að mynda aldrei fengið meira en 10% atkvæða. Bilgrami segir að það sé óhætt að alhæfa að stjórnmalaflokkar bókstafstrúarmanna fái mjög lítinn stuðning í lýðræðislegum kosningum alls staðar í heiminum. Undantekningar á þessu eru aðeins þegar bókstafstrúarmenn hafa beitt sér í

kosningum með ofsóknum eða undirokun eins og til dæmis í Alsír. Að mati Bilgrami er nauðsynlegt að lýðræði nái betri fötfestu innan múslimaríkja sem geti þá sýnt fram á hversu lítill hluti múslima er í raun bókstafstrúarmenn. Til þess að lýðræði nái fötfestu í þessum ríkjum segir hann að hófsemdarmennirnir verði að þora að stíga fram og gagnrýna bókstafstrúarmennina. Eins og staðan sé í dag líti utanaðkomandi aðilar á bókstafstrúarmenn sem fulltrúa allra múslima sem sé ekki raunin.⁷⁰

MISSKILNINGUR GAGNRÝNENDA?

Þrátt fyrir að Glenn E. Perry gagnrýni Huntington fyrir að draga upp dökka mynd af íslam er margt í kenningu hans sem hann samsinnir. Perry segir í grein sinni að ef til vill hafi ekki allir gagnrýnendur Huntington skilið hann rétt og jafnvel ekki lesið alla bókin hans. Perry segir að margir gagnrýnendur Huntington líti fram hjá helstu útgangspunktum kenningar hans og gagnrýni hann hvað mest fyrir atriði sem Huntington hefur jafnvel sjálfur sagt í bók sinni að hann standi einmitt ekki fyrir. Perry tekur ekki undir með mörgum öðrum gagnrýnendum að skipting Huntington í menningarheima sé einstrengingsleg. Hann segir að Huntington taki til að mynda aldrei nákvæmlega fram hversu margir menningarheimarnir séu og segi aðeins að þeir séu ef til vill sjö eða átta talsins eða jafnvel fleiri. Perry segir ennfremur að það sé mikilvægast að skilja að Huntington sé ekki að boða einhvers konar krossferð hins vestræna menningarheims gegn íslam eða nokkrum öðrum menningarheimi. Hann sé fremur að vara við hættunum sem fylgja vanvirðingu og hroka Vesturlandabúa gagnvart öðrum menningarheimum.⁷¹ Hann tekur fram að Huntington skopist að þeirri algengu skoðun að Vesturlönd séu nafli alheimsins og að vestræn menning sé einhvers konar heimsmenning. Hann segir Huntington telja nauðsynlegt að allir menningarheimar njóti jafnrar

⁶⁴ Glenn E. Perry, „Huntington and His Critics: The West and Islam“, bls. 36.

⁶⁵ Fred Halliday, *Nation and Religion in the Middle East*, bls. 80.

⁶⁶ Glenn E. Perry, „Huntington and His critics: The West and Islam“, bls. 37.

⁶⁷ Marc Champion, „Can Professor, Clerics Co-Exist at Forum? Harvard's Huntington To Speak in New York; Some

Like to Hate Him“, bls. 1-2 (samkvæmt útprentun).

⁶⁸ George Melloan, „Clash of Civilizations? It's Not That Simple“, bls. 1-2 (samkvæmt útprentun).

⁶⁹ Marc Champion, „Can Professor, Clerics Co-Exist at Forum? Harvard's Huntington To Speak in New York; Some Like to Hate Him“, bls. 1-2 (samkvæmt útprentun).

⁷⁰ Akeel Bilgrami, „The Clash within Civilizations“, bls. 90.

⁷¹ Glenn E. Perry, „Huntington and His Critics: The West and Islam“, bls. 36.

viðurkenningar og að Vesturlönd láti af þenslustefnu sinni sem kalli einungis á deilur við aðra menningarheima. Perry segir því greinilegt að þeir sem saki Huntington um vestræna heimsvaldastefnu hafi ekki lesið bókina nægilega vel þar sem komi skýrt fram að Huntington telji ívilnun Vesturlanda í málefnum annarra menningarheima mjög hættulega. Slíkt geti aðeins bakað Vesturlöndum enn frekari óvinsældir.⁷²

Perry telur að umfjöllun Huntington um klofin ríki og mikilvægi varðveislu vestrænnar menningar hafi valdið hvað mestum misskilningi á meðal gagnrýnenda hans þar sem margir hverjir telji hann boða ákveðinn rasisma. Þrátt fyrir að Huntington sé fylgjandi fjölbreytilegri menningarflóru á heimsvísu leggur hann upp úr að hvert og eitt þjóðríki varðveiti sína menningu sem best og haldi henni ósnortinni. Þessa stefnu Huntington hefur Perry nefnt „jafnir en sundraðir“ (e. equal but separate) og segir að Huntington eigi við öll ríki í þessu samhengi, ekki aðeins vestræn ríki, og því sé ekki um rasisma að ræða af hálfu Huntington. Perry segir jafnframt að Huntington eigi ekki við að til dæmis allir múslimar í Bandaríkjunum eigi að snúa aftur til síns heima, heldur vill hann vekja fólk til umhugsunar um þróun innflytjendamála í framtíðinni og þau vandamál sem gætu fylgt mikilli blöndun fólks af ólíkum menningarlegum uppruna.⁷³

Burtséð frá áhyggjum Huntington af straumi innflytjenda til Vesturlanda og áhrifum þeirra á menninguna segir Perry að hann fjalli aldrei sérstaklega um að Vesturlöndum stafi sérstök ógn af múslimaríkjum. Hvað Bandaríkin varðar telur Huntington til að mynda að menningu þeirra stafi meiri ógn af innflytjendastraumi frá Suður-Ameríku en múslimaríkjum. Þessu til stuðnings vekur Perry athygli á að samband íslam og annarra menningarheima, þá helst menningarheima grísku rétttrúnaðarkirkjunnar, hindú og hins kínverska menningarheims, hafi í gegnum tíðina verið mun stíðara en samband íslam og Vesturlanda. Nærtækasta dæmið um svæðisbundin átök milli múslima og kristinna eru átök Króata og múslima frá fyrrum

Júgóslavíu. Deilur Króata og múslima hafa þó ávallt verið léttvægar í samanburði við deilur múslima og Serba sem aðhyllast grísku rétttrúnaðarkirkjuna. Það virðist því vera að á hinum „blóðugu landamærum íslam“ sé sjaldgæft að ágreiningsaðilarnir séu til dæmis vestrænir kaþólikkar eða mótmælendur og múslimaríki.

ATHUGUN Á TVEIMUR ÁTAKASVÆÐUM

TÉTSENÍA

KYNNING OG SÖGULEGT YFIRLIT

Tétsenía er hluti Norður-Kákasushéraðsins sem er staðsett í sunnanverðu Rússlandi. Norður-Kákasushéraðið, sem dregur nafn sitt af Kákasusfjallgarðinum, er mjög fjölbreytilegt í þjóðfræðilegum skilningi. Þar búa um 40 þjóðarbrot innan um hvert annað sem tala 30 tungumál og tilheyra að minnsta kosti tveimur trúarbrögðum, kristinni trú og íslam. Þau héruð sem eru landfræðilega næst Tétsteníu eru Dagestan, Inghusíta, Norður-Ossetía, Kabardino-Balkaría, Karachaevo-Cherkessia og Adygeia. Líkt og Tétsenía eru þessi héruð byggð þjóðarbrotum sem eru frekar óskyld Rússum.⁷⁴

Tétsenía er 7.720 ferkílómetrar sem er litlu minna svæði en Vestfirðir. Þar búa um 1,2 milljónir íbúa sem eru nánast allir múslimar.⁷⁵ Vestanverð landamæri Tétseníu liggja að Inghusítu, austanverð að Dagestan og sunnanverð að Georgíu.⁷⁶ Í raun má segja að Tétstenía samanstandi af tveimur ólíkum landfræðilegum hlutum. Suðurhluti hennar liggur mest allur í

norðaustanverðum Kákasusfjallgarðinum og er því mjög hálandur. Norðurhlutinn var eitt sinn þakinn trjágróðri en vegna búskapar og hernaðarkænsku hefur hann nú mest allur verið ruddur í burtu. Óaðlaðandi sléttur eru því einkennandi fyrir norðurhlutann nú til dags.⁷⁷ Stærsta borg Tétseníu er Grozní en hún er jafnframt höfuðstaður hennar. Sú borg sem hýsir næst flesta Tétsená er Moskva en þar búa um það bil 50.000 Tétsenar.⁷⁸

Uppruni Tétsená er nokkuð óljós þrátt fyrir að vitað sé að tétsenski þjóðflokkurinn sé aldagamall. Talið er að Tétsenar hafi ætíð hafist við uppi í fjöllum og ummerki sem fundist hafa í fjallendum þeirra sýna að þeir náðu

mjög snemma að tileinka sér múraraiðn. Hana nýttu þeir til þess að byggja turna í þeim tilgangi að verja sig frá utanaðkomandi hættum.⁷⁹ Því má segja að líf Tétsená hafi snemma byrjað að snúast um átök við nágrannana eða að minnsta kosti viðbúnað gegn slíkri ógn.

Tétsenar eru gjarnan sagðir vera hressir og ákaflega hnyttir.⁸⁰ Þeim hefur einnig verið lýst sem hjarthljújum og gestrisnum þar sem þeir taka oft ekki annað í mál en að halda aðkomufólki uppi í langan tíma þrátt fyrir að hús

⁷⁷ Robert Seely, *Russo-Chechen Conflict, 1800-2000. A Deadly Embrace*, bls. 7.

⁷⁸ Carlotta Gall og Thomas de Waal, *Chechnya. Calmity in the Caucasus*, bls. 35.

⁷⁹ Carlotta Gall og Thomas de Waal, *Chechnya. Calmity in the Caucasus*, bls. 24.

⁸⁰ s.r., bls. 22.

⁷² s.r., bls. 41.

⁷³ s.r., bls. 43-44.

⁷⁴ Robert Seely, *Russo-Chechen Conflict, 1800-2000. A Deadly Embrace*, bls. 6.

⁷⁵ Suleman Ahmer, „Muslims Under Siege in Chechnya“, bls. 2 (samkvæmt útprentun).

⁷⁶ Samkvæmt meðfylgjandi landakorti.

þeirra sé þegar fullt út úr dyrum af fjölskyldumeðlimum og flóttafólki.⁸¹

Tétsenar hafa aldrei búið við aðalsveldi heldur hafa allir menn ætíð staðið jafnir, fyrir utan stríðsþræla sem eitt sinn unnu kauplaust hjá öðru fólki og höfðu engin félagsleg réttindi. Á þeim tíma voru ákvarðanir samfélagsins teknar sameiginlega af eldri mönnum þorpanna á sérstökum fundum. Þetta fyrirkomulag hefur stundum verið nefnt „fjallalýðræði“.⁸² Samfélag Tétsena hefur heldur aldrei byggst á lóðréttu valdakerfi. Þess í stað hefur það verið eins og vefur þéttra hólfa þar sem hvert hólf samanstendur af ákveðnum þorpum og fjölskyldum þess. Mikilvægasta félagslega tenging Tétsena er við „teip“⁸³ en hann er nokkurs konar ættflokkur. Hver teipur samanstendur af hópi fjölskyldna og landrýmis þeirra. Í Tétsenú eru um 160 teipar sem flokkast niður í níu meginflokka sem hver ber sitt eigið nafn. Elstu teiparnir eru „steriótýpaðir“ af öðrum Tétsenum. Til dæmis eru meðlimir Chinkho teipsins sagðir vera afar óskammfeilnir því forfeður þeirra eiga að hafa leikið á sjálfan djöfulinn. Meðlimir Kharachos teipsins komu upprunanlega frá helli og þykir það útskýra hvers vegna þeir tala svo hátt.⁸⁴

Lengst af hafa rússnesk lög ekki haft mikla þýðingu í Tétsenú. Tétsenar hafa iðulega notað ofbeldi til þess að leysa ágreining sín á milli. Hugmyndin um „auga fyrir auga“ hefur í raun verið viðurkennd aðferð meðal Tétsena frá upphafi og eru til mörg dæmi sem sýna að fangelsisvist afbrotamanna hefur ekki alltaf gert skyldmenni brotapolanda fyllilega ánægð og að þau sjálf hafi hefnt fyrir brotið löngu síðar. Yfirvöld í Tétsenú hafa oftast litið framhjá þess konar aðgerðum þar sem

þær rista djúpt í menningararfleifð þeirra.⁸⁵

Mikill munur er á Tétsenum eftir því hvort þeir koma frá Norður- eða Suður-Tétsenú og er hann aðallega tilkominn vegna landfræðilegra ástæðna. Þeir sem búa á sléttum norðursins hafa verið mun berskjaldaðri fyrir Rússum og eru því orðnir mun vanari rússneskum síðum og venjum. Þeir sem koma frá fjalllendi suðursins þykja hins vegar vera uppreisnargjarnari. Skýringin á því er líklegast sú að þeir hafa átt auðveldara með að berjast við yfirdrottnara sína þar sem þeir hafa getað notað fjöllin til þess að skýla sér fyrir árásum. Tétsenar frá suðurhlutanum eru sagðir líta á sjálfa sig sem verndara tétsenskrar sjálfsmyndar og æru.⁸⁶

Langflestir Tétsenar undir sextugu eru tvítýngdir, það er þeir tala bæði tétsensku og rússnesku. Einnig er algengt að rússnesk orð séu notuð inn á milli í tétsenskum setningum. Tétsenar lifa margir hverjir tvöföldu lífi í þeim skilningi að þeir geta bæði lifað sem rússar og sem Tétsenar. Þannig er algengt að tétsenskir kaupþýslumenn, sem búa í Moskvu, eigi notaleg hús þar í borg en eigi auk þess húsnæði í fjallaþorpi í Tétsenú.⁸⁷

Blóðug átök hafa sett svip sinn á Tétsenú allt frá því að rússneski keisarinn Nicholas skipaði mönnum sínum að ráðast inn í Tétsenú á fjórða áratugi 18. aldar. Skipunin var liður í útþenslustefnu rússneska keisaradæmisins sem hafði það að markmiði að teygja anga sína að mörkum Ottomaneldisins. Undir forystu klerksins Imam Shamil börðust Tétsenar ásamt Dagestönum hart gegn Rússum í nokkra áratugi en þurftu á endanum að jata sig sigraða árið 1850.⁸⁸ Þrátt fyrir að Rússar höfðu náð Tétsenú undir sig með sigri á Shamil einkenndist síðari hluti 19. aldar af

miklum uppreisnum í Tétsenú. Rússar þurftu margsinnis að senda herlið sitt á svæðið til þess að stilla til friðar. Á árabílinu 1860 til 1917 áttu sér stað átök milli Tétsena og Rússa 17 sinnum. Þegar rússneska keisaradæmið féll í kjölfar októberbyltingarinnar árið 1919 lýstu Dagestanar og Tétsenar yfir sjálfstæði sínu en eftir að hafa barist við Bolsévika þurftu bæði þjóðarbrotin að gangast undir yfirráð þeirra. Árið 1944 voru nær allir Tétsenar fluttir brottflutningi til Síberíu og Kazakhstan. Ástæðan var sú að kommúnistarnir sem höfðu komist til valda á þessum tíma sökuðu Tétsena um að hafa liðsinnit nasistum í síðari heimsstyrjöldinni. Tétsenarnir fengu ekki að snúa heim fyrr en árið 1965.⁸⁹

Þegar Sovétríkin féllu í kjölfar loka kalda stríðsins gripu Tétsenar, undir forystu Jhokar Dudayef, tækifærið og lýstu yfir sjálfstæði sínu árið 1991. Stjórnvöld í Rússlandi voru ekki sátt við framferði Tétsena og sendu hermenn á staðinn til þess að stöðva ferlið. Eftir margra mánaða slitrótt átök hófst svo stríð fyrir alvöru í desembermánuði árið 1994 þegar Rússar sendu 40.000 manna herlið til Grozní.⁹⁰ Yfirlýsingar Rússa um stutt stríð runnu út um þúfur þar sem þeir mættu harðri og óvæntri andspyrnu frá Tétsenum. Stríðið drógst því á langinn og þegar ekkert virtist þokast í átökunum ákváðu Rússar að draga herlið sitt til baka og gera friðarsamkomulag við Tétsena. Samkomulagið var reyndar nokkuð óljóst en í meginatriðum fékk Tétsenía talsverða sjálfstjórn. Héraðið var þó aldrei viðurkennt sem sjálfstætt ríki af erlendum ríkjum. Tétsenía fékk að halda úti sínum eigin her og og auk þess að hafa sína eigin ríkisstjórn. Í raun má segja að Tétsenía hafi verið sjálfstæð í orði en ekki á borði.⁹¹ Ástandið í sjálfstjórnarhéraðinu var vægast sagt hroðalegt fyrstu misserin eftir lok stríðsins enda höfðu átökin sett mikinn

⁸¹ Jennifer Gould, „Rebels with A Cause“, bls. 32.

⁸² Carlotta Gall og Thomas de Waal, *Chechnya. Calmity in the Caucasus*, bls. 25.

⁸³ Ekkert íslensk orð er til sem getur lýst hvað „teip“ er. Hér eftirleiðis verður talað um „teip“ í karlkyni, þ.e. teipur

⁸⁴ Carlotta Gall og Thomas de Waal, *Chechnya. Calmity in the Caucasus*, bls. 27; Robert Seely, *Russo-Chechen Conflict, 1800-2000. A Deadly Embrace*, bls. 8.

⁸⁵ Carlotta Gall og Thomas de Waal, *Chechnya. Calmity in the Caucasus*, bls. 28.

⁸⁶ Robert Seely, *Russo-Chechen Conflict, 1800-2000. A Deadly Embrace*, bls. 8.

⁸⁷ Carlotta Gall og Thomas de Waal, *Chechnya. Calmity in the Caucasus*, bls. 36.

⁸⁸ Suleman Ahmer, „Muslims Under Siege in Chechnya“, bls. 2 (samkvæmt útprentun); Carlotta Gall og Thomas de Waal, *Chechnya. Calmity in the Caucasus*, bls. 37.

⁸⁹ Robert Seely, *Russo-Chechen Conflict, 1800-2000. A Deadly Embrace*, bls. 9; Suleman Ahmer, „Muslims Under Siege in Chechnya“, bls. 2 (samkvæmt útprentun).

⁹⁰ Suleman Ahmer, „Muslims Under Siege in Chechnya“, bls. 2 (samkvæmt útprentun).

⁹¹ Carlotta Gall og Thomas de Waal, *Chechnya. Calmity in the Caucasus*, bls. 368.

og ljótan svip á umhverfið í Tétseínu. Grozní var til að mynda gjörsamlega í rúst. Friður ríkti í Tétseínu næstu árin eða þar til árið 1999 þegar Rússar sendu herlið sitt öðru sinni til héraðsins. Ástæða þess var sú að Tétseinum var kennt um sprengingar sem áttu sér stað í Moskvu þar sem mörg hundruð manns létu lífið. Þrátt fyrir að engar sannanir hafi verið lagðar fram til þess að sýna fram á sekt Tétseina, voru Rússar vissir í sinni sök. Þeir fullyrtu að tétsenskir uppreisnarmenn hefðu framkvæmt verknadinn til þess að mótmæla afskiptum Rússa í Dagestan árið 1999 en þá stöðvuðu Rússar trúarlega uppreisnaröldu á svæðinu sem beinst hafði gegn Rússum.⁹² Rússar hafa haldið úti herliði í Tétseínu allt frá árinu 1999 og hafa því mætt andspyrnu af og til allt fram til dagsins í dag. Árið 2002 tóku tétsenskir hryðjuverkamenn gísla í leikhúsi í Moskvu og nú á haustmánuðum ársins 2004 stóðu þeir fyrir annarri gíslatöku í barnaskóla í Norður-Ossetíu. Krafa þeirra er ávallt sú sama, það er að Tétseía fái viðurkennt sjálfstæði sitt og að rússenskir hermenn yfirgefi héraðið fyrir fullt og allt.

UPPTÖK ÁTAKANNA EFTIR KALDA STRÍÐIÐ OG FRAMVINDA ÞEIRRA

Þegar Sovétríkin féllu lýstu stærstu héruð ríkisins yfir sjálfstæði sínu. Þrátt fyrir að ríkin hafi verið að ganga úr Sovétríkjunum en ekki Rússlandi, þurftu þau í raun nokkurs konar samþykki Rússlands sem alla tíð var valdamesta eining Sovétríkjanna. Rússar viðurkenndu til að mynda sjálfstæði Eistlands, Lettlands og Lítháens sem höfðu verið innlimuð inn í Rússland á tímum rússneska keisaradæmisins. Þrátt fyrir að Boris Yeltsin hafi í raun lofað sumum héruðum Rússlands sjálfstæði kom á daginn að orð hans voru að mestu innantóm. Yfirlýsingar hans á borð við „takið eins mikið sjálfstæði eins og þið

eruð megnug um“ reyndust því aðeins vera orðagjálfur.⁹³

Tétseinar urðu að vonum svektir þegar þeir gerðu sér grein fyrir því að líkurnar á því að Rússar veittu þeim sjálfstæði væru litlar sem engar. Í nóvember árið 1990 var efnt til fundar í Grozní fyrir helstu stjórnarereindreka Tétseínu. Helsta mál á dagskrá var að reyna að fá ráðamenn í Tétseínu til þess að hraða pólitískum breytingum og framförum í héraðinu. Sérstakur gestur á fundinum var Jokhar Dudayef sem var fyrsti tétsenski hershöfðinginn í sovéska hernum en hann var á þessum tíma yfirmaður sovéska flughersins í borginni Tartu í Eistlandi. Í ræðu sem hann flutti á fundinum lagði hann áherslu á að Tétseinum bæri að lýsa yfir sjálfstæði sínu. Hann sagði að þrátt fyrir að það yrði erfitt verkefni væri það eitthvað sem yrði að gera sem allra fyrst og að verkefninu yrði að fylgja vel eftir. Að lokinni ræðu sinni var Dudayef kosinn formaður framkvæmdanefndarinnar sem átti að fara með málið.

Þegar kommúnistastjórnin féll í Tétseínu haustið 1991 var Dudayef fljótur að taka við sér og grípa í stjórnartaumana. Þrátt fyrir að margir hafi talið Dudayef smellpassa í hlutverk leiðtoga Tétseina er margt í sambandi við hann sem kann að koma undarlega fyrir sjónir. Áður en hann komst til valda í Tétseínu hafði hann einungis búið þar í nokkur ár sem unglíngur. Hann var uppallinn í Kazakhstan og bjó síðan lengst af í Rússlandi þar sem hann haslaði sér völl í sovéska hernum. Hann var giftur rússneskri konu og talaði frekar bjagaða tétsensku. Mörgum fannst svolitil þversögn felast í því að leiðtogi Tétseina hefði eitt sinn verið háttsettur í sovéska hernum. Dudayef sagðist þó sjálfur ætíð hafa átt sér þann draum að „komast yfir þær svívirðilegu aðstæður sem fólki hans hafði verið komið í þar sem mannleg sæmd var fótum troðin.“⁹⁴

Sjálfstæðisyfirlýsing Tétseínu 1. nóvember 1991 var fyrsta verk Dudayefs í forsetastólnum. Í 18. grein yfirlýsingarinnar kom til dæmis fram að

lýðveldið hefði flesta eiginleika fullvalda ríkis, það er ríkisborgararétt, höfuðborg, þjóðfána og þjóðsöng. Rússar brugðust eðlilega illa við framferði Tétseina og nokkrum dögum síðar, þann 8. nóvember, var tilkynnt í rússneska ríkissjónvarpinu að um neyðarástand væri að ræða í Tétseínu. Rússar sendu 600 manna herlið til herstöðvar sinnar rétt fyrir utan Grozní sem varð til þess að Tétseinar söfnuðu liði og umkringdu svæðið. Almennigur í Tétseínu fór að ókyrrast og efnt var til fjöldafundar á Leníntorgi í Grozní. Næsta dag ákvað innanríkisráðherra Rússlands að hitta Dudayef og í kjölfarið ákvað hann að draga herlið sitt til baka.⁹⁵ Mikilvægt er að athuga að þrátt fyrir að Rússar hafi brugðist við sjálfstæðisyfirlýsingu Tétseina með því að ráðast inn í héraðið nokkru síðar, var atburðarrásin ekki mjög hröð af þeirra hálfu. Rússland var sjálft ennþá mjög veikt ríki og ráðamenn þar í landi vonuðust til að ástandið í Tétseínu myndi lagast af sjálfu sér.⁹⁶

Tétseía fékk að mestu leyti að vera í friði frá Rússum næstu misseri. Eftir því sem tíminn leið varð Dudayef hins vegar sífellt óvinsælli meðal Tétseina sjálfra. Fólki fannst hann ekkert gera fyrir héraðið, hvort sem það var að byggja skóla, sjúkrahús eða moskur. Sumum fannst hann vera gjörsamlega vanhæfur stjórnmalamaður. Sögur fara af því að hann hafi ekki getað myndað tvær heilar setningar um efnahaginn í Tétseínu. Atvinnuleysi var einnig mikið á þessum tíma og þá sér í lagi meðal ungra karlmanna. Atvinnuleysið var þó að hluta til komið vegna hinnar gríðarlegu fólksfjölgunar sem hefur átt sér stað í Tétseínu undanfarna áratugi.⁹⁷

Dudayef varð smám saman sífellt óvinsælli hjá samstarfsfólki sínu í pólitíkinni. Sjálfur átti hann erfitt með að treysta flokksbræðrum sínum og var það líklegast ein af ástæðunum fyrir því að hann lýsti fljótt yfir forsetaráði í Tétseínu. Í endurminningum samstarfsfélaga hans hefur komið fram að ástandið í Tétseínu fyrstu misserin eftir sjálfstæðisyfirlýsinguna hafi verið hræðilegt. Um algjöra óreiðu var að

⁹³ Alexander Buzglin og Andrei Kolganov, „Behind Chechnya's Bloodbath“, bls. 43.

⁹⁴ Carlotta Gall og Thomas de Waal, *Chechnya. Calmity in the Caucasus*, bls. 77 og 83-84.

⁹⁵ Carlotta Gall og Thomas de Waal, *Chechnya. Calmity in the Caucasus*, bls. 101.

⁹⁶ s.r., bls. 111.

⁹⁷ s.r., bls. 80.

⁹² Fengið frá: <http://www.news.bbc.co.uk> →Country Profiles→Europe: Russia→Russian Territories: Chechnya, (21.09.2004).

ræða. Þrátt fyrir allt erfiðrið voru í raun fá ummerki til staðar sem bentu til þess að Tétsenía væri sjálfstætt ríki. Þegar fólk kom inn í héraðið ók það ekki framhjá neinum merkingum þar sem fram kom að viðkomandi væri kominn inn í nýtt ríki. Ekkert landamæraeftirlit var til staðar og Tétsenar notuðu ennþá sitt sovéska vegabréf. Rúblur voru enn gjaldmiðill Tétseníu, rússnesku sjónvarpsstöðvarnar voru enn í gangi og fótboltalið Tétsena spilaði sem fyrir í rússnesku fótboltadeildinni. Tétsenía var því í raun nokkurs konar ljósaskiptastaður, hvorki inni í Rússlandi né utan þess. Haft hefur verið á orði að Dudayef hafi frekar haft áhuga á að geta kallað Tétseníu sjálfstætt ríki heldur en að framkvæma það í raunveruleikanum.⁹⁸

Undarlegt má virðast að Dudayef hafi náð að halda völdum þrátt fyrir ótvíræðar óvinsældir sínar. Ein skýringin er sú að hann hélt efnahagskerfi Tétseníu opnu. Vöruúrvalið á svæðinu var með ólíkindum, að minnsta kosti miðað við það sem þekktist í gömlu Sovétríkjunum, og fólki fannst það eiga ágætis möguleika á því að geta orðið ríkt. Héraðið varð þó fljótt að svartamarkaði fyrir Rússa sem flykkust þangað í stórum stíl til þess að stunda svindl og annars konar brask. Tétsenía varð fljótlega að draumi mafíósanna.⁹⁹

Hægt og bitandi byrjaði andstaðan gagnvart Dudayef að geta af sér hópa sem höfðu það að markmiði að bola honum frá völdum. Reyndar var starfsemi hópanna frekar óskipulögð og meðlimir þeirra áttu lítið sameiginlegt hver með öðrum nema það eitt að vilja koma Dudayef frá. Hóparnir samanstóðu aðallega af fyrrum kommúnistum, glæpamönnum og menntamönnum. Sumir andstæðinga Dudayef vildu bíða og sjá til hvort ástandið í Tétseníu myndi ekki lagast af sjálfu sér en þeir allra hörðustu töldu að ekki væri hægt að bíða lengur. Þeir settu sig í samband við yfirvöld í Kreml og óskuðu eftir hjálp þeirra við að framkvæma ætlunarverk sitt. Fyrst í stað útveguðu stjórnvöld í Moskvu andspyrnuhreyfingunni aðeins vopn en stig af stigi jókst aðstoð þeirra og

skyndilega voru Rússar farnir að afhenda þeim þyrlur, skriðdreka og aðstoðarmenn úr sínum röðum. Þegar ekkert virtist duga til að yfirbuga stjórn Dudayef sendu Rússar herlið sitt loks inn í Grozní og stríðið hófst fyrir alvöru.¹⁰⁰

Mikilvægt er að athuga að það voru ekki allir Tétsenar sem voru tilbúnir að kaupa sjálfstæði sitt svo dýru verði að þurfa að fara í stríð við Rússa. Dudayef notaði ýmisleg ráð til þess að fá almenning á sitt band. Hann hvatti meðal annars til meiri trúrækni hjá fólki og lét hermenn sína bera græn höfuðbönd með arabískri áletrun þar sem stóð „heilagt stríð“.¹⁰¹ Dudayef notfærði sér einnig minninguna um brottflutninginn til þess að framkalla samstöðu meðal almennings í Tétseníu. Hann sagði að vegna þeirra væri Rússum ekki treystandi og gekk meira að segja svo langt að ýja að því opinberlega að Rússar væru jafnvel að undirbúa nýjan brottflutning Tétsena til Síberíu. Það kom sér sérstaklega vel fyrir Dudayef að stríðið skall einmitt á þegar nákvæmlega 50 ár voru liðin frá því að brottflutningurinn hófst og var hann því ofarlega í huga margra Tétsena.¹⁰²

Dudayef var fljótur að leita eftir stuðningi við Tétsena frá arabaiheiminum. Hann flakkaði um milli leiðtoga múslimaríkja í þeirri von að þeir myndu viðurkenna sjálfstæði Tétseníu. Reyndar kom það síðar á daginn að frændþjóðirnar voru ekki eins duglegar að styðja við Tétsena eins og vonir höfðu verið um. Leiðtogar þessara ríkja gáfu sumir hverjir í skyn að þeir myndu ef til vill styðja Tétsena en töldu sig reyndar vera að tala í trúnaði. Þegar Dudayef blaðraði síðan opinberlega því sem á milli þeirra hafði farið brugðust þeir vitaskuld illa við og neituðu stuðningi.¹⁰³ Tregða þessara ríkja til stuðnings við Tétsena kom Dudayef mjög á óvart, sérstaklega hvað varðar Tyrkland og Íran en hann hafði vonast

¹⁰⁰ s.r., bls. 137-148.

¹⁰¹ Carlotta Gall og Thomas de Waal, *Chechnya. Calmity in the Caucasus*, bls. 34; Samuel P. Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, bls. 268.

¹⁰² Carlotta Gall og Thomas de Waal, *Chechnya. Calmity in the Caucasus*, bls. 74.

¹⁰³ s.r., bls. 109.

innilega eftir stuðningi frá valdamiklum ríkjum.¹⁰⁴ Líkleg ástæða þess að Tyrkir hafa aldrei stutt sjálfstæðisumleitani Tétsena er sú að slíkt myndi hafa fordæmi fyrir þjóðarbrot innan Tyrklands, sér í lagi kúrdíska minnihlutann.¹⁰⁵ Í bók Huntington kemur fram að hópur aðfluttra Tétsena (e. diaspora) hafi staðið ötullega við bakið á Tétsenum meðan á átökunum stóð.¹⁰⁶ Einnig virðist sem samtök múslima hafi skipt sér af átökunum. Félagasamtökin „Benevolence International Foundation“, sem eru bandarísk mannúðarsamtök múslima, skipulögðu til að mynda ferð til Tétseníu árið 1995 til þess eins að veita Tétsenum liðveislu. Aðstandendur samtakanna lýstu því yfir að Tétsenar ættu ekki að þurfa að standa einir í átökunum þar sem þeir hefðu haldið merki íslam á lofti á Kákasussvæðinu áratugum saman.¹⁰⁷

Eftir því sem leið á átök Rússa og Tétsena hófu báðir aðilar að draga upp djöfullega mynd hvor af öðrum. Eins og áður hefur komið fram notaði Dudayef minninguna um brottflutninginn óspart til þess að fá almenning í Tétseníu í lið með sér. Hann réttlætti uppreisn þeirra gegn Rússum með tilvitnun í söguna og benti fólki á að Rússar hefðu farið hroðalega illa með tétsensku þjóðina og að þeim ætti því í raun að hefna fyrir það.¹⁰⁸ Rússar hafa einnig farið fjandsamlegum orðum um Tétsena í gegnum tíðina. Til dæmis sagði Boris Yeltsin, fyrrum forseti Rússlands, að „alla hunda yrði að skjóta“ og átti þá við tétsenska skæruliða.¹⁰⁹ Reyndar

¹⁰⁴ Jennifer Gould, „Rebels with a Cause“, bls. 32.

¹⁰⁵ Samuel P. Huntington, „A Local Front of a Global War“, bls. 2 (samkvæmt útprentun).

¹⁰⁶ Samuel P. Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, bls. 274.

¹⁰⁷ Suleman Ahmer, „Muslims under Siege in Chechnya“, bls. 13.

¹⁰⁸ Brian Glyn Williams, „Commemorating “The Deportation” in Post-Soviet Chechnya: The Role of Memorialization and Collective Memory in the 1994-1996 and 1999-2000 Russo-Chechen Wars“, bls. 12 (samkvæmt útprentun).

¹⁰⁹ Samuel P. Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, bls. 271.

⁹⁸ Carlotta Gall og Thomas de Waal, *Chechnya. Calmity in the Caucasus*, bls. 103-127.

⁹⁹ s.r., bls. 124-131.

hefur það verið svo, sérstaklega í seinni tíð, að yfirvöld í Rússlandi hafa reynt að benda á að óvinur þeirra sé ekki tétsenskur almenningur heldur sé um að ræða sérstaka hryðjuverkamenn. Engu að síður hafa fjölmiðlar í Rússlandi oft slegið því upp að átökin sem eigi sér stað milli Tétsena og Rússa séu átök milli siðmenningar og villimennsku¹¹⁰ en gera síðan ekkert endilega greinarmun á tétsenskum almenningi annars vegar og uppreisnarmönnum hins vegar.

Þegar rússneski herinn fylkti liði til Grozní hafði hann í raun ekki hugmynd um hverju hann ætti von á. Að minnsta kosti er nokkuð ljóst að hann vanmat Tétsenana hrikalega. Auk þess virðist vera að tétsensku uppreisnarmennirnir hafi litnið stríðið mun alvarlegri augum en rússnesku hermennirnir. Ýmsar sögur fara af því hvernig Rússar virtust hálf afslappaðir þegar þeir streymdu inn í höfuðborgina á skriðdrekkum sínum. Ein slík segir frá rússneskum hermanni sem gægdist upp úr skridreka sínum og bað Tétsenana um eld til að kveikja í sigarettuni sinni. Svárið sem hann fékk var vitaskuld byssukúla í höfuðið. Rússarnir voru auk þess sagðir hafa verið afar illa undirbúnir fyrir átök af þeirri tegund sem átti sér stað í Tétseníu og virtust alls ekki geta varið sig þegar harka komst í leikinn. Tétsenarnir voru hins vegar mjög einbeittir og sýndu enga miskunn þegar að beinum átökum kom. Þeir hikuðu ekki við að drepa rússneska hermenn sem reyndu að flýja úr logandi skriðdrekkum sínum. Eftirfarandi lýsing fransks ljósmyndara, sem fylgdist með átökunum í Grozní, er gott dæmi um hina hrikalegu útreið sem Rússar fengu í Tétseníu:

Það voru líkamspartar út um allt, tættir eftir sprengingar, sem höfðu lent upp í trjánnum í kring eða upp á vírum sporvagnakerfisins. Sumum hafði verið vandlega slátrað, höfuðin skorin snyrtilega af og þeim raðað á gangstéttina, greinilega af tétsenskum vígamönnum. Þetta var ótrúlegt. Ég hafði aldrei séð nokkuð þessu líkt.¹¹¹

Með þessa lýsingu til hliðsjónar er ógn auðveldara að skilja hvernig

Tétsenum tókst að standa uppi í hárinu á Rússum. Þeir stilltu fram í mesta lagi nokkur hundruð vel æfðum hermönnum á móti margfalt fleiri Rússum en tókst samt sem áður að seinka hernámi Rússa á Grozní um þrjá mánuði. Þegar átökin færðust síðan til fjallanna tókst Tétsenum enn betur til, enda þaulæfðir í slíkum hernaði, og tókst að vinna Grozní aftur og knýja Rússa til samningaviðræðna.¹¹²

ÁSTÆÐUR ÁTAKANNA

Í eftirfarandi kafla verða ástæður átaka Rússa og Tétsena raktar. Megin áhersla verður þó lögð á ástæður Tétsena fyrir því hvers vegna þeir hafi verið tilbúnir til þess að lýsa yfir sjálfstæði sínu þrátt fyrir að hafa átt á hættu að lenda í átökum við Rússa. Ástæður Rússa þykja mun einfaldari en ástæður Tétsena. Ef Tétsenar hefðu fengið að ganga út úr Rússlandi og stofna sitt eigið sjálfstæða ríki hefðu afleiðingarnar orðið miklar fyrir Rússland. Í Rússlandi eru 18 önnur héruð sem eru svipuð og Tétsenía. Um leið og eitt þeirra hefði fengið viðurkennt sjálfstæði hefði eitthvert hinna héraðanna einnig getað ákveðið að fara sömu leið.¹¹³ Rithöfundurinn Árni Bergmann, sem talist getur sérfræðingur í málefnum Sovétríkjanna, segir að ef Rússar hefðu ákveðið að veita Tétsenum sjálfstæði á sínum tíma hefðu þeir átt á hættu enn meiri vandræði. „Ef þetta yrði eitthvað fordæmi þá myndum við fá út úr því Balkanskagann eða Júgóslavíu gömlu í öðru veldi, með feiknarlegu blóðbaði.“¹¹⁴

HEILAGT STRÍÐ?

Íslam festi ekki rætur í Tétseníu fyrir en á 18. öld. Fyrir þann tíma er talið að Tétsenar hafi verið andatrúarmenn þó einhver ummerki um kristindóm hafi fundist á svæðinu. Til eru margar

¹¹² Carlotta Gall og Thomas de Waal, *Chechnya. Calmity in the Caucasus*, bls. xi.

¹¹³ Robert Seely, *Russo-Chechen Conflict, 1800-2000. A Deadly Embrace*, bls. 3.

¹¹⁴ Árni Bergmann. Viðtal sem birtist í fréttatíma Stöðvar tvö, 6. september 2004. Fengið frá <http://www.visir.is>→Veftívi→Kvöldfréttir Stöðvar tvö og Ísland í dag→6. sept 2004→Afleiðing gamalla deilna.

tegundir af íslam en sú gerð sem varð allsráðandi í Tétseníu var súfismi, sem oft er kallaður „dulræna hefðin“. Súfismi skiptist reyndar í tvennt, annars vegar Naqshbandiya og hins vegar Qadiriya, og raðaði almenningur sér nokkurn veginn jafnt milli hefðanna tveggja. Naqshbaniya, sem komin er frá Bukhara, var þó mun vinsælli í Tétseníu á síðari hluta 18. aldar og fyrri hluta 19. aldar. Dýrkendur þessarar hefðar koma saman í heimahúsum og setjast saman í hring. Þeir hvísla og muldra sömu heilögu setningarnar aftur og aftur þangað til þeir komast í nokkurs konar heilagan trans. Qadiriya, sem á upptök sín í Baghdad á tólfu öld, varð síðan vinsælli á síðari hluta nítjándu aldar. Dýrkun þeirrar hefðar er mun tilþrífameiri. Dýrkendumir mynda hring og hrópa heilagar setningar sífellt herra á meðan þeir stappa niður fótunum og klappa saman lófunum. Sú athöfn kallast „zirk“ og virkar eins og nokkurs konar trúarlegur dans. Þrátt fyrir að súfisminn hafi í upphafi aðeins verið óveraldlegur og andlegur hófu kennarar hans þó smám saman að boða heilagt stríð, eftir því sem ógnin frá rússenska keisaradæminu ágerðist.¹¹⁵

Mörgum utanaðkomandi aðilum fannst á árum áður eins og að íslam skipti Tétsena ekki miklu máli. Landfræðingurinn Berzhe kallaði þá meira að segja „slæma múslima“ því honum þótti þeir ekki jafn trúarlegir og nágrennar þeirra í Dagestan. Tétsenar hafa oft átt erfitt með að fylgja ströngustu reglum trúar sinnar og þegar Imam Shamil reyndi að innleiða sterka íslamska trúarhefð á sínum tíma þurfti hann að veita þeim nokkrar undantekningar frá reglunni, eins og til dæmis að fá að reykja, drekka og dansa. Íslam varð þó smám saman sífellt öflugra í Tétseníu og á þriðja áratugi 20. aldar byrjuðu moskur og aðrar trúarlegar byggingar að rísa ört. Rússar voru alls kostar ekki sáttir við þessa þróun og árið 1961 höfðu þeir látið loka öllum þeim 2.675 moskum sem voru í héraðinu. Þrátt fyrir að allt bænahald væri bannað gátu Tétsenar þó haldið áfram að iðka trú sína í heimahúsum þar sem engar moskur þarf til þess að iðka trúarlegar athafnir líkt og zirk dansinn.

¹¹⁵ Carlotta Gall og Thomas de Waal, *Chechnya. Calmity in the Caucasus*, bls. 31-33.

¹¹⁰ „Russia and Islam: Chaos in the Caucasus“, bls. 23.

¹¹¹ Carlotta Gall og Thomas de Waal, *Chechnya. Calmity in the Caucasus*, bls. 4, 9 og 12.

Þegar fyrstu moskurnar voru opnaðar að nýju árið 1978 var hafist handa við að byggja enn fleiri moskur og mikið var gert til þess að hvetja fólk til trúarlegra athafna. Þrátt fyrir að Rússum hafi ekki tekist ætlunarverk sitt með bannfæringunni, það er að afmá íslamska trúarhefð, tókst þeim engu að síður að skemma ýmislegt. Mun færri íslamskir kennarar voru til staðar og sumar hefðirnar höfðu nánast glatast.¹¹⁶ Það sem kom þó einna helst í veg fyrir að Rússum hefði algjörlega tekist að eyða íslömsku trúnni var sú staðreynd að brottflutningurinn hvatti fólk til meiri trúrækní. Fólk fann huggun sína í íslam og notaði trúna óspart til þess að halda í hina sameiginlegu samkennd Tétsena, sem var í sífelldum vexti á tímum útleðarinnar. Fyrir vikið varð trúin smám saman að víðameiri þætti í tétskri samkennd.¹¹⁷

Þrátt fyrir að flestir fræðimenn séu sammála því að íslam hafi að undanfögnu orðið æ sterkari þáttur í samkennd Tétsena eru ekki allir sammála um hversu stórt hlutverk trúin spilaði í átökunum sem brutust út eftir kalda stríðið. Ahmer segir greinilegt að vottað hafi fyrir heilögu stríði (*jihād*) í átökunum. Hann lýsir hvernig tétsensku hermennirnir töluðu stanslaust um engla sem höfðu komið niður af himnum til að berjast með þeim. Auk þess segir hann að samkvæmt mörgum skýrslum herliðaeininga hafi hver og einn einasti hermaður farið með bænir sínar fimm sinnum á dag. Sumir hermenn hafi meira að segja lýst því yfir að Rússar gætu ómögulega unnið stríðið þar sem Allah væri í liði með Tétsenum.¹¹⁸ Gall og de Waal eru ekki á sömu skoðun. Þau segja að íslam hafi ekki átt stóran þátt í þjóðernishreyfingunni árið 1991 og geta þess að mikil vanþekking sé á ferðinni í sambandi við þetta tiltekna

mál.¹¹⁹ Gould samsinnir þessu og segir að þrátt fyrir að átökin sem Imam Shamil stóð fyrir hér á árum áður hafi verið háð í nafni trúarinnar hafi stríðið í Tétsenú á tíunda áratugi 20. aldar ekki verið trúarlegt stríð í grunninn. Hún segir Tétsena iðka mjög milda tegund af íslam og segir að þeir hafi meira að segja verið heiðingjar þar til fyrir fimm öldum. Hún vitnar auk þess í tétsenskan fjallaþorpsbúa sem hefur tekið þátt í átökunum við Rússa. Hann segir að þrátt fyrir að átökin hafi vissulega eitthvað með trúna að gera séu einnig fleiri þættir sem spili inn í. Hann fullyrðir þó að Allah hjálpi Tétsenum í báráttu þeirra gegn Rússum.¹²⁰ Rússneski stjórnmálamaðurinn Ivan Rybkin hefur gagnrýnt stjórnvöld í Bandaríkjunum og fleiri Vesturlöndum harkalega fyrir yfirlýsingar þess efnis að átökin í Tétsenú séu svipuð átökunum sem Bandaríkin eigi við hryðjuverkahöpa á borð við *al Qaeda*. Hann segir þessa greiningu vera algerlega ranga þar sem átökin gangi ekki út á heilagt stríð Tétsena heldur snúist um sögulegar ástæður, það er sögu rússneska keisaradæmisins og minningu Tétsena um brottflutninginn.¹²¹

Það er augljóslega erfitt að komast að því fyrir víst hversu stórt hlutverk íslam spilar í átökum Tétsena við Rússa. Líklegast þyrfti að framkvæma sérstaka rannsókn á málinu, til dæmis því með að leggja fram spurningalista fyrir alla þá sem tóku þátt í átökunum fyrir hönd Tétsena. Hitt ber þó að athuga að góð ástæða er fyrir því að utanaðkomandi aðilar, hvort sem þeir koma frá Rússlandi eða annars staðar að, telji að ágreiningur Tétsena og Rússa sé fyrir þá fyrrnefndu spurning um heilagt stríð. Frá því að Sovétríkin hrundu hefur súfsiminn fengið harða samkeppni frá annari tegund innan íslam. Trúboðar frá Saudi-Arabíu hafa flykkst til Norður-Kákasushéraðsins til að boða hina íslömsku trúarhefð sem nefnist

wahhabis. Í heild sinni er þessi tegund trúarhefðar mjög ströng og í raun ber hún mörg einkenni bókstafstrúar. Reynt er að líkja sem mest eftir hinni upphaflegu íslömsku trú og er þess vegna mikið horft til fortíðarinnar. Trúin á lítið sameiginlegt með súfisma og dýrkendur hennar vilja sjaldnast koma nálægt þeirri tegund trúarhefðar.¹²²

Hin síðustu ár hefur verið vinsælt, bæði meðal Rússa, utanaðkomandi aðila og Tétsena sjálfra, að kenna wahhabis trúarhreyfingunni um allt það sem aflaga fer í tengslum við samskipti Tétsena og Rússa. Í grein sem birtist í *The Economist* árið 1999 var því til að mynda haldið fram að wahhabis hefði keypt sér vinsældir í Tétsenú með því að byggja skóla og veita skólástyrki. Eftir að trúarhreyfingunni hafði tekist að hreiðra um sig í Tétsenú byrjuðu múslimar frá helstu múslimaríkjunum að flykkjast til Tétsenú til þess eins að berjast í nafni íslam.¹²³ Andrew Jack, fréttaritari *Financial Times* í Moskvu, hefur þó varað við áróðri gegn wahhabis. Hann segir mikla tilhneigingu vera hjá yfirvöldum í Rússlandi til að skella skuldinni á wahhabis og nefnir sem dæmi sprengingarnar í Moskvu árið 1999. Jack ítrekar mikilvægi þess að gera greinarmun á wahhabis og öfga-sinnuðum mönnum og glæpamönnum sem notfæri sér íslam til eigin framdráttar.¹²⁴

Þrátt fyrir að sumir Tétsenar segist vera ánægðir með þann liðsstyrk sem þeir hafa fengið frá wahhabis múslimum víðs vegar frá múslimaríkjunum í baráttu sinni gegn Rússum er ljóst að ekki eru allir Tétsenar yfir sig hrifnir. Sumir fræðimenn hafa kennt Rússum sjálfum um þróunina í Tétsenú. Þeir segja hana fyrst og fremst vera tilkomna vegna þess að Rússar hafi svo lengi bælt niður íslamska trú í Tétsenú og víðs vegar annars staðar í

¹¹⁶ s.r., bls. 33.

¹¹⁷ Brian Glyn Williams, „Commemorating “The Deportation” in Post-Soviet Chechnya: The Role of Memorialization and Collective Memory in the 1994-1996 and 1999-2000 Russo-Chechen Wars“, bls. 7 (samkvæmt útprintun).

¹¹⁸ Suleman Ahmer, „Muslims Under Siege in Chechnya“, bls. 3 (samkvæmt útprintun).

¹¹⁹ Carlotta Gall og Thomas de Waal, *Chechnya. Calmity in the Caucasus*, bls. 34.

¹²⁰ Jennifer Gould, „Rebels with a Cause“, bls. 32.

¹²¹ Ivan Rybkin, „Chechen Roulette“, bls. 1-2 (samkvæmt útprintun). Ath. Vikið verður að ástæðum líkt og þeim sem Rybkin nefnir í næsta kafla um sögulegar ástæður átakanna.

¹²² Aleksei Malashenko, „Islam in Russia: Notes of a Political Scientist“, 3 (samkvæmt útprintun).

¹²³ „Russia and Islam: Chaos in the Caucasus“, bls. 4 (samkvæmt útprintun).

¹²⁴ Andrew Jack, „Islamic Sect Made Scapegoat in Dagestan Turmoil: Russia May Have Miscalculated by Blaming and Bombing the Caucasus’ Wahhabis, Reports Andrew Jack; [USA Edition]“, bls. 2 (samkvæmt útprintun).

Norður-Kákasus. Í kjölfarið hafi leiðir opnast fyrir róttækar trúarhreyfingar á borð við wahhabis. Á svipaðan hátt megi segja að Rússar hafi hreinlega ýtt Tétsenum í fangið á samtökum eins og *al Qaeda*.¹²⁵

SÖGULEGAR AFLEIÐINGAR- SLÆM MEÐFERÐ RÚSSA Á TÉTSENUM FORDÓMAR GAGNVART TÉTSENUM

Átök milli Tétsena og Rússa ná langt aftur í tímann og það gera fordómar Rússa gagnvart Tétsenum líka. Þegar rússneska keisaradæmið innlimaði Tétseniú í útpenslu sinni á 18. öld mætti það miklum mótþróa frá Tétsenum. Undir forystu Imam Shamil börðust Tétsemar með kjafti og klóm í 25 ár uns þeir urðu að láta í minni pokann fyrir Rússum. Á þessum tíma komu Tétsemar Rússum fyrir sjónir sem ofbeldisfullar ótemjur en fáir Rússar spáðu í því hvers vegna þeir veittu þvílíkt viðnám. Sannleikurinn var sá að Tétsemar höfðu enga reynslu af lóðréttu valdakerfi eða aðalsveldi eins og tíðkaðist í Rússlandi. Valdakerfi þeirra var lárétt og samanstóð eingöngu af teipum.¹²⁶ Þeir voru auk þess vanir að taka málin í sínar hendur og hefna fyrir svik og afbrot. Það er því í raun ekki skrítið að Tétsemar hafi brugðist illa við þegar Rússar komu og ógnuðu þeim með valdniðslu sinni. Rússar vissu lítið um samfélagsgerð Tétsena og drógu einfaldlega þá ályktun að þeir hlytu að vera villimenn.¹²⁷

Stimpillinn sem Tétsemar fengu á sig snemma á 18. öld hvarf ekki á meðan Sovétríkin voru og hétu. Um greinilega goggunarröð var að ræða innan þeirra þar sem Rússar trónuðu efstir á toppnum. Aðrir Slavar, líkt og Úkraínnumenn og Hvítrússar, skiptu sér á næstu palla og á eftir þeim komu þrír hópar fólks sem Rússar áttu ekki jafn

auðvelt með að treysta. Hóparnir þrír samanstóðu annars vegar af kristnu fólki frá Kákasushéraðinu, það er Georgíumönnum og Armenum og hins vegar af gyðingum. Þrátt fyrir að vera frekar neðarlega í goggunarröðinni áttu þessir hópar sína fulltrúa í menntastétt Moskvu og St. Pétursborg og voru því viðurkenndur partur í sovésku samfélagi. Litlu neðar í goggunarröðinni voru síðan múslimar en þeim var reyndar skipt enn frekar niður eftir ágæti þeirra. Fyrst kom fólk frá Azerbaidjan og fyrir neðan það komu, auk annarra, múslimar frá Norður-Kákasussvæðinu. Neðstir af múslimum Sovétríkjanna og þar af leiðandi neðstir af öllum íbúum stórveldisins voru Tétsemar. Þeir voru gjörsamlega lægst settu íbúarnir og nánast engin virðing var borin fyrir þeim. Á rússnesku voru þeir kallaðir „sobaki“ sem þýðir hundar og tungumál þeirra var kallað „sobachni yazik“ sem þýðir hundamál. Tétsemar hafa ætíð átt mjög erfitt með að verða sér úti um háskólamenntun eða glæsta framtíð í virtum atvinnugreinum. Lengi vel fengu Tétsemar ekki einu sinni að keyra rútur og strætisvagna, sérstaklega ekki á mikilvægum vegum.¹²⁸ Tétsemar hafa heldur aldrei verið álitnir áreiðanlegir og snemma myndaðist fyrirliening gagnvart hinu dökka hörundi sem einkennir þá.¹²⁹ Slíkir fordómar fyrirfinnast ennþá í fyrrum ríkjum Sovétríkjanna. Sú deild lögreglunnar sem sér um að kanna persónuskilríki og landvistarleyfi vegfarenda hefur ætíð angrað fólk með dökkt hörund meira en annað fólk. Stundum kemur fyrir að tilefnislaus húsleit sé gerð heima hjá vel efnuðum Tétsenum sem ef til vill hafa búið í Moskvu í mörg ár. Margir telja jafnvel að fordómarnir hafi aukist í seinni tíð.¹³⁰

ENDURTEKIN LOFORÐ - ENDURTEKIN SVIK

Framganga bolsévika gaf mörgum Tétsenum von um frið frá

¹²⁵ Ilya V. Gaiduk, *The Great Confrontation*. Tilvísun í George Melloan, „Clash of Civilization? It's not That Simple“, bls. 3 (samkvæmt útprentun).

¹²⁶ Social Report: „The Lost Cause of the Caucasus – Russia and Chechnya; To Come“, bls. 2 (samkvæmt útprentun).

¹²⁷ Carlotta Gall og Thomas de Waal, *Chechnya. Calmity in the Caucasus*, bls. 30.

¹²⁸ Carlotta Gall og Thomas de Waal, *Chechnya. Calmity in the Caucasus*, bls. 79.

¹²⁹ Robert Seely, *Russo-Chechen Conflict, 1800-2000. A Deadly Embrace*, bls. 13-14.

¹³⁰ Social Report: „The Lost Cause of the Caucasus – Russia and Chechnya; To Come“, bls. 1 (samkvæmt útprentun).

afskiptasömum Rússum. Þegar borgaralegt stríð virtist yfirvofandi gerðu bolsévikarnir nánast allt til þess að tryggja sér stuðning frá múslimum og öðrum minnihlutahópum. Í bréfi sem þeir birtu öllum múslimum í Sovétríkjunum, og var undirritað bæði af Stalín og Lenín, kom fram loforð um stofnun hálfjálftæðs íslamsks ríkis. Upphaf bréfsins var svo hljóðandi:

Múslimar Rússlands! Tatarar frá Volgu ... og Tétsemar og fjallafólk frá Kákasushéraði! Öll þið sem hafið þurft að þola eyðileggingar á moskum og öðrum bænahúsum og að traðkað hafi verið á trú ykkar og siðvenjum af keisaranum og öðrum kúgurum Rússlands. Frá deginum í dag mun trú ykkar, siðvenjur og menningarleg stjórnskipun fá að vera í friði og haldast óspjöllud. Skipuleggið líf ykkar frjálslega og óhindrað. Þið eigið rétt á því ... Félagar! Bræður! Göngum til móts við heiðarlegan og lýðræðislegan frið. Fánar okkar bera merki frelsis fyrir hið kúgaða fólk.¹³¹

Síðar kom í ljós að bolsévikarnir höfðu meiri áhuga á að halda því landsvæði sem rússneska keisaradæmið hafði náð til heldur en að standa við loforð sín og veita héruðnum sjálfstæði. Tétsemar og önnur þjóðarbrot í Kákasushéraðinu mótmæltu heiftarlega og efndu til uppreisnar. Að lokum fór svo að Stalín, sem þá var fulltrúi þjóðernismála í stjórn bolsévika, gerði samkomulag við mótmælendur og *Óháða fjallalýðveldið* var stofnað (e. Mountainous autonomous Republic) en það náði yfir allt Norðaustur-Kákasushéraðið, að Dagestan undanskildu. Lýðveldið, sem fékk sína eigin stjórnarskrá og fána, var þó aðeins við lýði í fimm ár. Lenín og Stalín voru algjörlega ósammála hvernig málum skyldi háttað á svæðinu. Lenín var hlynntari meira frjálsræði á meðan Stalín vildi halda þéttingsföstu taki á héruðunum. Til að byrja með varð leið Leníns ofan á. Menning innfæddra fékk meira vægi í héruðunum og farið var að gefa út bækur á tungumáli innfæddra. Læsi jókst gríðarlega á þessum tíma þar sem almennigur gat loksins lært að lesa á sínu eigin tungumáli. Ekki leið þó á löngu þar til þróunin fór að taka aðra

¹³¹ Carlotta Gall og Thomas de Waal, *Chechnya. Calmity in the Caucasus*, bls. 51-52.

stefnu og Stalín byrjaði að koma sínum hugmyndum í verk. Ein þessara hugmynda var innleiðing áætlunarbúskaps. Tétsenar mótmæltu aðgerðunum og varð það til þess að Rauði herinn var sendur á vettvang til þess að berja mótmælin niður. Um svipað leyti birtist nýr ráðherra, Chernoglaz, á sjónarsviðið hjá bolsévikum sem einbeitti sér að því að undiroka héruð eins og Tétsenú. Á fundi í Ingushetú, þar sem Chernogaz hélt erindi, stóð maður nokkur upp og sagði ráðherranum til syndanna. Chernogaz lét handtaka manninn eftir fundinn en var síðan sjálfur drepinn síðar um kvöldið fyrir vikið. Ný ólga fór af stað í kjölfarið í héruðum Rússlands sem endaði með því að Stalín skipaði fyrir um brottflutning Tétsena og nokkurra annarra þjóðarbrotu út úr Rússlandi.¹³²

Hin sviknu loforð bolsévikanna eru ekki einu loforðin sem Tétsenar hafa verið sviknir um í gegnum tíðina. Eins og áður hefur komið fram gekk Yeltsín Rússlandsforseti einnig á bak orða sinna á sínum tíma. Í valdabrótti sínu í endalokum kalda stríðsins gaf Yeltsín þjóðarbrotum Rússlands von um sjálfstæði sem hann síðar traðkaði á.

BROTTLUTNINGURINN

Í lok síðari heimsstyrjaldar fékk Stalín þá flugu í höfuðið að losa Sovétríkin við hin ýmsu þjóðarbrot ríkisins. Hann þóttist reyndar vera fullviss um að þau hefðu farið á bak við sovésku þjóðina og staðið með nasistum í stríðinu. Fyrst í stað flutti hann þjóðverja frá Volgusvæðinu og Úkraínu til Síberíu og Mið-Asíu. Næst kom röðin að ákveðnum þjóðernishópum Norður-Kákasushéraðsins sem náði loks hápunkti með brottflutningi á Tétsenum og nágrennum þeirra frá Ingushítu. Þrátt fyrir að brottflutningurinn hafi verið framkvæmdur í nafni svika var um algjöra þjóðernishreinsun að ræða.¹³³

¹³² Carlotta Gall og Thomas de Waal, *Chechnya. Calmity in the Caucasus*, bls. 53-55.

¹³³ Carlotta Gall og Thomas de Waal, *Chechnya. Calmity in the Caucasus*, bls. 58; Brian Glyn Williams, „Commemorating “The Deportation” in Post-Soviet Chechnya: The Role of Memorialization and Collective Memory in the 1994-1996 and 1999-2000 Russo-

Á sovéskum hátíðisdegi, þann 23. febrúar árið 1944, var öllum Tétsenum skipað að fara út úr húsi til þess að taka þátt í hátíðarhöldunum. Flestir Tétsenar urðu við óskum yfirvalda og söfnuðust saman á torgum borga og bæja um gjörvallt héraðið. Fólki brá heldur í brún þegar yfirlýsing frá Stalín var lesin upp. Hún kvað á um brottflutning allra Tétsena til Mið-Asíu í hefndarskyni fyrir svik Tétsena gagnvart sovésku þjóðinni. Svikin voru sögð felast í stuðningi Tétsena við nasista í síðari heimsstyrjöldinni. Fólki var skýrt frá að lestir biðu eftir því og að það yrði að drífa sig hið snarasta. Á meðan annar helmingur herliðsins fylgdi fólki í lestarnar hófst hinn helmingurinn handa við að ganga í hús og reka það fólk út sem hafði ekki tekið þátt í „hátíðarhöldunum“. Enginn var undanþeginn frá brottflutningnum, hvorki konur, börn, né gamalmenni. Hreinsunin var það ófgafull að farið var meira að segja á sjúkrahúsinn og sjúklingarnir dregnir úr rúmum sínum. Hver sá sem reyndi að flýja eða mótmæla aðgerðunum var skotin til bana. Einnig var fólk drepið fyrir það eitt að misskilja fyrirskipanir hermanna, sem var mjög algengt þar sem ekki allir gátu skilið rússnesku mjög vel. Á fáeinum klukkustundum höfðu mörg hundruð manns verið drepin.¹³⁴

Fólki var komið fyrir í lokuðum vögnum sem buðu alls ekki upp á mikil þægindi þar sem reynt var að koma sem flestum fyrir í hverjum vagni. Sögur fara af því hvernig hermennirnir nýttu plássíð sem best með því að stafla fólki hverju ofan á annað. Ferðalagið til Síberíu, Kazakstan eða Uzbekistan, þangað sem flestir voru fluttir, tók yfirleitt tvær til þrjár vikur. Mjög margir urðu veikir á leiðinni og dóu margir af völdum útbrotatugaveiki. Líkin hrönnuðust fljótt upp en ekki hvarflaði að Rússunum að stöðva förina til þess að grafa líkin. Þegar líkin voru orðin það mörg að ill nauðsyn þótti að

Chechen Wars“, bls. 6 (samkvæmt útprentun).

¹³⁴ Brian Glyn Williams, „Commemorating “The Deportation” in Post-Soviet Chechnya: The Role of Memorialization and Collective Memory in the 1994-1996 and 1999-2000 Russo-Chechen Wars“, bls. 5 (samkvæmt útprentun).

losna við þau gengu hermennirnir um lestirnar og söfnuðu þeim saman. Líkunum var síðan raðað í stafla á lestarvallana þegar færi gafst á að stöðva.¹³⁵ Þegar á ákvörðunarstaðina var komið tók ekki betra líf við. Kuldinn var óbærilegur og braggarnir og kofarnir sem fólki var gert að setjast að í héldu ekki miklum hita. Matur var af skornum skammti og þurfti fólk oft að gripa til þess ráðs að borða gras. Slíkt át varð þó til þess að maginn á fólki þrútnaði og það veiktist. Ýmiss konar sjúkdómar blossuðu auk þess upp og fyrstu mánuðina létu um 70.000 manns lífið. Ekki gátu allir leitað huggunar hjá ástvinum sínum því margar fjölskyldur komust ekki í sömu vagnana í upphafi og fóru því ekki endilega á sama áfangastað. Margir fórnðu lífi sínu við að leita uppi týnda ættingja.¹³⁶

Í nóvember árið 1948 var kveðinn upp úrskurður af yfirvöldum í Sovétríkjunum þess efnis að brottflutningurinn væri óumbreytanlegur og að hið brottflutta fólk ætti enga möguleika á að snúa aftur til síns heima. Í kjölfarið settust fjölmargir Rússar og Dagestanar að í þeim húsum Tétsena sem ekki höfðu verið brennd og hafist var handa við að reyna að útrýma menningu Tétsena. Ýmsum tétsenskum staðarnöfnum var breytt þar sem rússnesk heiti voru tekin upp. Til að mynda fékk þorpið Achkhoi Martan heitið Novosel'skii sem á rússnesku þýðir nýja þorpið. Moskur voru auk þess brenndar og bækur á tétsensku voru fjarlægðar af hillum bókasafna og þær brenndar á báli. Legsteinar voru teknir úr kirkjugörðum og notaðir til þess að byggja vegi og smíða hús. Styttu af Yermolov, gömlum fjanmanni Tétsena, var reist með áletrun sem sagði að ekkert annað fólk væri jafn andstyggilegt og svikult og Tétsenar.¹³⁷

¹³⁵ s.r., bls. 6 (samkvæmt útprentun).

¹³⁶ Carlotta Gall og Thomas de Waal, *Chechnya. Calmity in the Caucasus*, bls. 71.

¹³⁷ Carlotta Gall og Thomas de Waal, *Chechnya. Calmity in the Caucasus*, bls. 62; Brian Glyn Williams, „Commemorating “The Deportation” in Post-Soviet Chechnya: The Role of Memorialization and Collective Memory in the 1994-1996 and 1999-2000 Russo-

Eftir að Stalín lést árið 1953 fóru aðstæður þó loks hægt og bítandi að breytast. Útlögunum var smátt og smátt veitt meira frelsi á þeim stöðum þar sem þeim hafði upphaflega verið komið fyrir. Loks kom að því að Krushchev, sem þá var orðinn æðsti maður Sovétríkjanna, ákvað að veita öllu brottflutta fólkinu algert frelsi. Fyrst í stað var þó reynt að koma í veg fyrir að Tétsearnir snéru heim. Fólki var til dæmis bannað að selja Tétsenum lestarmiða til Tétseníu en slíkar aðgerðir báru þó ekki mikinn árangur. Á endanum var ákvörðun tekin um að leyfa Tétsenum að snúa til síns heima.¹³⁸ Árið 1957 var Tétsenía-Inghusíta endurstofnað og síðar það ár höfðu rúmlega 400.000 Tétsemar og Inghusítar snúið heim. Margir þeirra höfðu bein ættingja sinna meðferðis til þess að grafa í kirkjugörðum í Tétseníu. Aðalvandamálið við heimkomuna var þó húsnaðisvandi. Þar sem nýjar fjölskyldur höfðu sest að í flestum húsanna á meðan á útleigðinni stóð myndaðist mikil spenna um það hverjir áttu tilkall til húsanna. Að lokum fór svo að Rússar gáfu Tétsenum peninga sem áttu að vera notaðir til þess að kaupa hús til baka af þeim sem höfðu sest að í þeim. Auk þess ákváðu Rússar að bæta smá landsvæði við Tétseníu-Inghusítu. Þessar aðgerðir komu þó ekki algjörlega í veg fyrir að ágreiningur myndaðist milli Tétsena og Rússa. Megnið af Rússunum lét sig þó hverfa og virtust sumir þeirra vera hálfpartinn hræddir við Tétsenana. Þrátt fyrir að flestir væru sammála um að Tétsearnir hefðu verið förnarlömbin hélt fyrirliðingur Rússa á Tétsenum velli og sögubækurnar héldu áfram að sýna þá sem svikara og landráðamenn.¹³⁹

Talið er að á fyrstu árum útleigðarinnar eða á tímabilinu 1944-

1948 hafi um 24% allra Tétsena dáið.¹⁴⁰ Þrátt fyrir að yfirvöld í Sovétríkjunum hafi staðið fast á því að Tétsemar hafi átt útleigðina fyllilega skilið vegna aðstoðar þeirra við nasista, hefur ástæða Rússa fyrir voðaverkinu í seinni tíð þótt afar ófullnægjandi. Vitað er til þess að margir Tétsemar hafi strokið frá Rauða hernum í síðari heimsstyrjöldinni en oftast má rekja slíkt til þess að margir þeirra gátu ekki talað við yfirmenn sína vegna tungumálaörðugleika og að þeir hafi verið þíndir til þess að borða svínakjöt, sem er andstætt íslamskri trú. Verið getur að sumir þessara manna hafi ákveðið að skipta um lið og aðstoða nasistana en málið er að það voru langt í frá aðeins Tétsemar sem stunduðu slíkt. Margir Rússar eru meira að segja taldir hafa aðstoðað nasista. Auk þess voru mjög margir Tétsemar sem börðust í fremstu víglínu með Rauða hernum og margir þeirra voru jafnvel heiðraðir með orðum eftir stríð. Margir telja því líklegt að ásakanirnar um svik gegn Sovétríkjunum hafi aðeins verið yfirskin og að það sem hafi fyrst og fremst vakað fyrir yfirvöldum í Moskvu hafi verið að tortíma hinum vandræðasömu Tétsenum í eitt skipti fyrir öll.¹⁴¹

Útleigðin hafði klárlega þau áhrif að ýta Tétsenum þéttar saman og styrkja þjóðernissamkennd þeirra sem hafði í rauninni aldrei verið mjög sterk vegna teipanna.¹⁴² Trúrækni þeirra jókst að sama skapi og súfisminn varð æ sterkari hluti af samkennd Tétsena. Minningin um útleigðina sjálfa hefur líka orðið að veigamiklum þætti í samkenndinni. Williams telur til að mynda að brottflutningurinn hafi mesta skýringargildið fyrir því hvers vegna Tétsemar séu tilbúnir til þess að berjast fyrir sjálfstæði sínu við Rússa. Vegna þess að allt tal um brottflutninginn hafi verið bannað í Sovétríkjunum hafi Tétsemar haldið minningunni um þá á lofti innan veggja heimila sinna. Smám

saman hafi síðan allt umstang í kringum atburðinn magnast enn frekar upp og margir byrjað að ýkja sögur sínar tengdar útleigðinni. Brýnt hafi verið fyrir fólki að það mætti alls ekki gleyma því sem hafði gerst og að slíkt myndi þýða svik við Tétsena. Mörg lög og ljóð hafa verið samin um atburðinn þar sem alls staðar kemur fram að minningunni muni ætíð vera haldið á lofti. Williams segir að brottflutningurinn sé í raun jafn mikilvægur í augum Tétsena og útrýmingin á gyðingum í síðari heimsstyrjöldinni sé fyrir gyðinga. Auk þess segir hann að þeir sem hafi upplifað áfall líkt og Tétsemar og gyðingar bregðist öðruvísi við ógn en flestir aðrir. Vegna þess að Tétsemar voru eitt sinn förnarlömb séu þeir líklegir til þess að upplifa ógnun þeim mun sterkar. Williams segir þetta skýra vel hvers vegna Dudayef hafi tekist svo auðveldlega að notfæra sér minninguna um brottflutninginn til þess að fylkja fólki, sem upphaflega var andsnúið átökum við Rússa, á bak við sig. Mjög auðvelt hafi verið að ráðskast með fólk vegna hins síðbúna áfalls og margir hafi jafnvel trúað því að Rússar myndu senda Tétseana aftur í útleigð. Eina raunverulega ráðið hefði því verið að losna frá Rússlandi.¹⁴³

PÓLÍTÍSKAR ÁSTÆÐUR OG SPILLING

Sumir fræðimenn hafa blásið á þær skýringar á átökum Rússa og Tétsena sem byggja á sögu- og menningarlegum forsendum. Dunlop telur til að mynda að slíkar skýringar séu hálfgerð afsökun Vesturlanda til þess að þurfa ekki að aðstoða ágreiningsaðila við að finna lausn vandans. Hann segir það afar auðveldt og í senn lélega lausn að skýla sér bak við vandamálið með því að segja átökin vera of sögu- og menningarlega djúpstæð til þess utanaðkomandi aðilar geti skipt sér af vandanum.

Dunlop hefur sjálfur varpað fram þeirri tilgátu að stríðið í Tétseníu hafi brotist út vegna pólitískra ástæðna og vegna þess að persónuleikar ráðamanna

Chechen Wars“, bls. 7 (samkvæmt útprentun).

¹³⁸ Carlotta Gall og Thomas de Waal, *Chechnya. Calmity in the Caucasus*, bls. 72.

¹³⁹ Carlotta Gall og Thomas de Waal, *Chechnya. Calmity in the Caucasus*, bls. 62; Brian Glyn Williams, „Commemmorating “The Deportation” in Post-Soviet Chechnya: The Role of Memorialization and Collective Memory in the 1994-1996 and 1999-2000 Russo-Chechen Wars“, bls. 7-8 (samkvæmt útprentun).

¹⁴⁰ Brian Glyn Williams, „Commemmorating “The Deportation” in Post-Soviet Chechnya: The Role of Memorialization and Collective Memory in the 1994-1996 and 1999-2000 Russo-Chechen Wars“, bls. 6 (samkvæmt útprentun).

¹⁴¹ Carlotta Gall og Thomas de Waal, *Chechnya. Calmity in the Caucasus*, bls. 62-63.

¹⁴² s.r., bls. 74.

¹⁴³ Brian Glyn Williams, „Commemmorating “The Deportation” in Post-Soviet Chechnya: The Role of Memorialization and Collective Memory in the 1994-1996 and 1999-2000 Russo-Chechen Wars“, bls. 4-12 (samkvæmt útprentun).

í Tétsenú og Rússlandi hafi verið allt of ólíkir, þeir hafi hreinlega ekki getað átt eðlileg samskipti. Þannig segir hann að í aðdraganda fyrra stríðsins hafi oft myndast leiðir til sátta en að Dudayef og Yeltsín hafi, í raun bæði af ásettu ráði og óásettu, misnotað möguleikann á friðsamlegri lausn.¹⁴⁴ Carlotta Gall og Thomas de Waal benda á í þessu sambandi að stuttu áður en stríðið hófst hafi Dudayef óskað eftir fundi með Yeltsín. Fundarstaður og fundartími var ákveðinn en á síðustu stundu var fundinum slegið á frest. Einvörtra hluta vegna gekk ákaflega erfiðlega að finna fundinum nýjan tíma og svo fór að Dudayef og Yeltsín náðu aldrei að hittast. Síðar sagði Dudayef að ef hann hefði einungis fengið að ræða við Yeltsín í 30 mínútur hefði möguleiki verið á að samkomulag hefði náðst milli þeirra tveggja.¹⁴⁵

Þrátt fyrir að ekkert hafi orðið af fundi Yeltsín og Dudayef í þetta skiptið hittust ráðamenn Tétsena og Rússa margoft í aðdraganda átakanna. Árið 1992 hittust æstu menn beggja aðila tíu sinnum til fundar. Ýmis mál voru yfirfarin og alls kyns pappírar undirritaðir. Þegar allt virtist stefna í rétta átt varð alltaf eitthvað til þess að aftra ferlinu, til dæmis þegar andspyrnuhreyfingin gerði tilraun til að bola Dudayef frá völdum. Margir telja að Tétsenar og Rússar hafi komist næst samkomulagi í kjölfar undirritunar samnings milli Rússlands og íslamska sjálfstjórnarhéraðsins Tatarstan. Samningurinn milli þeirra kvað á um ýmisleg réttindi til handa Tatarstan, líkt og sjálfstjórn á sviði efnahags- og innanríkismála. Þegar Tétsenar komust á snoðir um innihald samningsins sýndu þeir mikinn áhuga á því að útbúa svipaðan samning milli sín og Rússa. Þrátt fyrir að Dudayef hafi hitt ráðamenn í Moskvu leiddu viðræðurnar ekki til neins. Dunlop segir helstu ástæðu þess vera að finna í valdabaráttu í Moskvu. Þar hafi framkvæmdavaldið

og löggjafarvaldið ekki verið sammála og því hafi lausn farið út um þúfur.¹⁴⁶

Margir hafa bent á að ýmsir aðilar græði beinlínis á átökunum milli Tétsena og Rússa. Óreiða er sögð skapa ýmiss forréttindi fyrir spillta embættismenn og þeir eigi auðvelt með að þiggja mútur frá hinum ýmsu aðilum við þess konar aðstæður.¹⁴⁷ Auk þess hefur verið bent á að rússneskir hermenn græði talsvert á stríði við Tétsena. Bæði hafi þeir gengið ruplandi um héraðið en auk þess eru þeir sagðir hafa unnið sér inn talsverðar fjárhæðir með því að selja andstæðingum sínum vopn. Yfirvöld í Rússlandi tilkynntu til að mynda árið 2001 að 45 milljónir bandaríkjadala vantaði í ríkiskassann. Skýringin var talin eiga rætur að rekja til vopnasölu hermanna. Tétsenskir hermenn eru einnig sagðir eiga góða möguleika á að hagnast á átökunum. Sumir þeirra hafa flækst í oliubrask en það felst í því að selja ódýra, hálfunna olíu á ólöglegan hátt. Slík viðskipti hófust reyndar ekki fyrr en eftir fyrra stríðið þegar foringjar uppreisnarmannanna skiptu með sér oliulindum svæðisins. Önnur leið er einfaldlega að gerast harður uppreisnarmaður því menn eins og Osama Bin Laden eru sagðir ávallt tilbúnir að veita verðlaunafé fyrir það eitt að sprengja upp rússneskar bifreiðar eða að drepa rússneska hermenn.¹⁴⁸

Þegar á heildina er litið er ljóst að átökin í Tétsenú eiga sér fyrst og fremst sögulegar skýringar. Slæm meðferð Rússa á Tétsenum, sem náði hámarki með brottflutningnum, hefur alið á fjandsemi Tétsena gagnvart Rússum og stuðlað að heitri þrá meðal þeirra að gera Tétsenú að sjálfstæðu ríki. Þrátt fyrir að aðrir þættir, svo sem pólitik og spilling, geti vissulega útskýrt hvers vegna átök brutust út er líklegra að þess konar þættir risti fremur grunnt. Með öðrum orðum er átt við að þeir skýri ekki vel hvers vegna ágreiningurinn myndaðist í upphafi.

¹⁴⁶ Miriam Lansky, „When Personalities Clash: Assessing the 1994-1996 Russian-Chechen War“, bls. 3 (samkvæmt útprentun).

¹⁴⁷ Alexander Buzglin og Andrei Kolganov, „Behind Chechnya's Bloodbath“, bls. 2 (samkvæmt útprentun).

¹⁴⁸ Social Report: „The Lost Cause of the Caucasus – Russia and Chechnya; To Come“, bls. 3 (samkvæmt útprentun).

Fræðimenn deila síðan sín á milli um það hvort átökin snúist um heilagt stríð en að okkar mati hefur slíkt ekki mikið skýringargildi. Í næsta kafla verður litið á átökin sem hafa átt sér stað í Kosovo. Þar kemur fram að þrátt fyrir að margt sé ólíkt með átökunum þar og í Tétsenú skiptir sagan miklu máli þegar orsakir átakanna eru skoðaðar.

KOSOVO

SÖGULEG KYNNING

Það má með sannri segja að deilurnar sem átt hafa sér stað á Balkanskaga í gegnum aldirnar séu afar flóknar og að það hafi ekki verið auðvelt fyrir utanaðkomandi aðila að skilja þær. Á

þessu svæði ægir saman fólki af ólíkri menningu og uppruna og ekki hægt að segja til dæmis að í Serbíu búi Serbar, í Króatíu búi Króatar og svo framvegis. Slíkt væri mikil einföldun og með því væri litið framhjá hversu fjölmenningar- og fjölbjóðlegt landsvæði Balkanskagi er. Þrátt fyrir að þessi kafla ritgerðarinnar snúist um Kosovo þykir okkur nauðsyn bera til að kynna sögu Júgóslavíu áður þar sem saga landanna á Balkansskaganum er mjög svo samofin. Hér verður þó hlaupið fremur hratt yfir sögu og aðeins drepíð á helstu þróun sem hefur átt sér stað þar sem ekki gefst rúm til þess hér að rekja sögu Júgóslavíu ítarlega, svo yfirgripsmikil er hún.¹⁴⁹

TILURÐ OG ENDALOK

JÚGÓSLAVÍU

Í landfræðilegum skilningi varð Júgóslavía til úr rústum landsvæða stórvelda í Mið- og Austur-Evrópu við lok fyrri heimsstyrjaldar. Með

¹⁴⁹ Á kortinu hér að ofan má sjá landamæri Júgóslavíu eins og þau voru áður en sambandsríkið liðaðist í sundur.

¹⁴⁴ John B. Dunlop, *Russia Confronts Chechnya*. Tilvísun í Miriam Lansky, „When Personalities Clash: Assessing the 1994-1996 Russian-Chechen War“, bls. 2 (samkvæmt útprentun).

¹⁴⁵ Carlotta Gall og Thomas de Waal, *Chechnya. Calmity in the Caucasus*, bls. 122.

fríðarsáttmálanum í París árið 1919 liðu veldi á borð við Austurrísk-ungverska keisaradæmið og Ottomanveldið undir lok og ríkin Júgóslavía, Pólland, Ungverjaland, Búlgaría, Rúmenía, Tékkóslóvakía og Albanía voru stofnuð. Júgóslavía var stofnuð í þeim tilgangi að sameina alla Suður-Slava í eitt ríki sem væri þá samkeppnishæfara efnahagslega og hernaðarlega. Ennfremur var það skoðun manna að ef lönd Balkanskaga yrðu ekki sameinuð í eitt ríki væri draumurinn um raunverulegt sjálfstæði og sjálfs-ákvörðunarrétt úr sögunni. Serbía var í forsvari fyrir myndun Júgóslavíu sem þótti eðlilegast þar sem Serbía var stærsta ríkið á Balkanskaganum og jafnframt bjuggu þar flestir Suður-Slavar. Serbía hafði áður losað sig undan Ottomanveldinu og orðið að þjóðríki ásamt því að berjast fyrir frelsi annarra landsvæða á Balkanskaga.¹⁵⁰ Það sem auðveldaði fyrir myndun Júgóslavíu var að það hentaði stórveldunum, Bretlandi, Frakklandi og Bandaríkjunum. Sterkur bandamaður í austri sem var ekki hliðhollur Þýskalandi var nokkuð sem stórveldin þurftu á að halda á þessum tímamarki.¹⁵¹ Það ríkti þó ekki einlæg samstaða um tilurð Júgóslavíu milli ríkjanna á Balkanskaganum. Sumum þóttu Serbar hafa sig of mikið í frammi við myndun Júgóslavíu og stjórna of miklu um framvindu mála. Hugmyndir Serba um Serbíu hina miklu féllu í grýttan jarðveg og kölluðu á andúð minni samfélaga á Balkanskaga sem er ekki að undra þar sem til dæmis Kosovo-Albanir¹⁵² voru ekki einu sinni af slavneskum uppruna. Króatar voru manna óánægðastir með framgöngu Serba og margir þeirra litu svo á að einni harðstjórn hefði verið skipt út fyrir aðra verri.¹⁵³ Króatar og Serbar deildu því jafnan um eðli hins júgóslavneska ríkis og hvort það ætti að vera einingarríki (e. unitary state) sem væri stjórnað af Serbum eða hvort það

¹⁵⁰ Kate Hudson, *Breaking the South Slav Dream, The Rise and Fall of Yugoslavia*, bls. 8.

¹⁵¹ s.r., bls. 9.

¹⁵² Þegar talað er um Kosovo-Albaníu hér eftirleiðis er átt við fólk sem á uppruna sinn að rekja til Albaníu en er búsett í Kosovo-héraði í Serbíu.

¹⁵³ Tim Judah, „A Brief History of Serbia“, bls. 89.

ætti að byggja á sambandsstjórn þar sem Króatar gætu þá notið jafnaðar og sjálfstæðis.¹⁵⁴

Júgóslavía var flókið ríki hvort sem litið var á það í sögulegu, menningarlegu eða stjórnmálalegu ljósi. Árið 1921 var talið að um 84% íbúanna væru af slavneskum uppruna og að afgangurinn ætti uppruna sinn að rekja til hinna ýmsu ríkja Evrópu. Júgóslavía var að sama skapi sundurleitt ríki þegar kom að trúmálum. Fólk frá Serbíu, Svartfjallalandi og Makedóníu aðhylltist flest grísku rétttrúnaðarkirkjuna, Króatar og Slóvenar voru flestir kaþólikkar og Bosníumenn voru ýmist kaþólikkar, múslimar eða aðhylltust grísku rétttrúnaðarkirkjuna. Í rauninni má segja að heimar kaþólsku kirkjunnar og grísku rétttrúnaðarkirkjunnar hafi mæst í Júgóslavíu þar sem um 47% íbúanna aðhylltust grísku rétttrúnaðarkirkjuna en um 40% tilheyru kaþólsku kirkjunni. Til að flækja málin enn frekar voru tvær ólíkar leturgerðir notaðar innan hins nýja ríkis. Latneska letrið var fyrst og fremst notað á fyrrum landsvæðum Austurrísk-ungverska keisaradæmisins, og kýrilískt letur var notað á landsvæðum sem höfðu áður tilheyrt Ottomanveldinu. Það eru því engar ýkjur þegar sagt er að Júgóslavía hafi verið mjög svo sundurleitt og fjölmenningarlegt ríki.¹⁵⁵

Hið nýja ríki átti að leysa alls kyns vandamál á borð við að koma á stöðugleika á Balkanskaga og tryggja jöfnuð og velsæld meðal fólksins en það reyndist þó þrautin þyngri. Efnahagslegir veikleikar og diplómátsk einangrun þýddi að Júgóslavía var næm fyrir efnahagslegum og hernaðarlegum áhrifum frá Þýskalandi. Þegar Júgóslavíu var svo aftur skipt upp af öxulríkjunum í síðari heimsstyrjöldinni (árið 1941 nánar tiltekið) var útlitið ekki gott fyrir hið sameinaða ríki Suður-Slava.¹⁵⁶ Júgóslavía sem ríki fékk þó sitt annað tækifæri við lok seinni heimsstyrjaldarinnar þegar kommúnistaflokkurinn, með Josip Broz Tito í fararbroddi, tók við völdum og sambandsríkið Júgóslavía var stofnað

¹⁵⁴ Kate Hudson, *Breaking the South Slav Dream, The Rise and Fall of Yugoslavia*, bls. 18.

¹⁵⁵ s.r., bls. 14-15.

¹⁵⁶ s.r., bls. 9.

árið 1945.¹⁵⁷ Tito og kommúnistaflokkurinn litu svo á að aðeins ef ríki Balkanskaga stæðu saman væri hægt að ná fram raunverulegu sjálfstæði og til þess að það væri hægt væri virðing og jöfnuður meðal hinna ólíku þjóðernishópa nauðsynleg forsenda.¹⁵⁸ Ástandið í ríkinu eftir síðari heimsstyrjöldina var vægast sagt slæmt þar sem um 1,7 milljón manns hafði látið lífið, það er um 11% af íbúum landsins hafði einfaldlega horfið. Efnahagsástandið var mjög bágborið og um 3,5 milljónir manna voru heimilislausar. Tito og flokkur hans átti því erfitt verk sameiningar og endurnýjunar fyrir höndum við lok stríðsins.¹⁵⁹

Sambandsríkið Júgóslavía var víðast hvar viðurkennt meðal hinna mörgu og ólíku þjóðernishópa á Balkanskaganum og fljótt fór af stað ferli efnahags- og félagslegs bata innan þess. Í janúar árið 1946 fékk ríkið nýja stjórnarskrá þar sem kveðið var á um stofnun sex sambandslýðvelda: Serbíu, Króatíu, Slóveníu, Bosníu-Herzegóvínu, Makedóníu og Svartfjallalands. Eitt sjálfstjórnarhérað var stofnað innan Serbíu, Vojvodína, og eitt sjálfstjórnarsvæði var einnig stofnað, Kosovo-Metohija, og höfðu þau formlegan rétt til að segja sig úr ríkjasambandinu.¹⁶⁰ Með

sambandsríkinu Júgóslavíu var reynt að mæta bæði kröfum ríkisins sem heildar og kröfum hinna ólíku þjóðernishópa innan ríkisins um heimastjórn.¹⁶¹

Tími kommúnismans og Tito stóð í um það bil hálfra öld í Júgóslavíu og hefur oft verið sagt að sá tími hafi sýnt fram á að ólíkir þjóðernishópar með ólíka menningu og trú geti í raun lifað í sátt og samlyndi. Þessum tíma hefur oft verið líkt við væran blund og horfa margir til kommúnismans og Tito-áranna með söknuði.¹⁶² Dauði Tito er oftast en ekki talinn marka tímamót í sögu Júgóslavíu. Með dauða hans hafi fyrst verulega farið að hrikta í stoðum

¹⁵⁷ s.r., bls. 25.

¹⁵⁸ s.r., bls. 32.

¹⁵⁹ Kate Hudson, *Breaking the South Slav Dream, The Rise and Fall of Yugoslavia*, bls. 37-38.

¹⁶⁰ s.r., bls. 41.

¹⁶¹ Tim Judah, „A Brief History of Serbia“, bls. 93.

¹⁶² s.r., bls 104.

rikisins þar sem hann hafi verið límið sem hélt öllum þessum ólíku þjóðernishópum saman í einu ríki. Þrátt fyrir að framlag Tito til júgóslavneska rikisins hafi verið mikið er þó ofsögum sagt að segja að brotthvarf hans af pólitískum vettvangi í Júgóslavíu hafi eitt og sér leitt til hnignunar rikisins. Utanaðkomandi þættir eins og vaxandi erlendar skuldir og hnignun Sovétríkjanna höfðu sín áhrif. Jafnvægið sem ríkti á Tito-árunum var viðkvæmt en viðhélst að nokkru leyti vegna þess ógnarjafnvægis sem kalda stríðið skapaði í heiminum.¹⁶³ Tito sjálfum fannst hann þó ekki ná ætlunarverki sínu þar sem eitt sinn lét hann hafa eftir sér að helstu pólitísku mistök sín hefðu verið að ná ekki að sameina fólkið í Júgóslavíu og skapa raunverulegt júgóslavneskt samfélag.¹⁶⁴

Fall Sovétríkjanna og gjaldþrot kommúnismans árið 1989 má segja að hafi verið vendipunktur í sögu Júgóslavíu þar sem fljótlega upp úr því komst Serbinn Slobodan Milosevic til valda. Þegar Milosevic gerði sér grein fyrir að kommúnisminn væri liðin tíð kom hann af stað miklum þjóðernisáróðri og lofaði að bæta Serbum upp það óréttlæti sem þeir þurftu að líða í valdatíð Tito. Meðal hans fyrstu embættisverka var að afturkalla sjálfstjórn Kosovo og markaði það í raun upphafið að endinum.¹⁶⁵ Milosevic dró jafnan upp dökka mynd af öðrum þjóðernishópum og óð yfir þá með frekju og yfirgangi en stuðlaði á sama tíma að risi Serbíu. Þetta leiddi svo til falls Júgóslavíu árið 1991 ásamt því að koma af stað hrinu deilna og átaka á Balkanskaga.¹⁶⁶

KOSOVO: HEIMILI ÓLÍKRA ÞJÓÐERNISHÓPA

Kosovo er landsvæði sem hefur jafnan verið þekkt fyrir mikla ólgu og átök í gegnum tíðina og fyrir að vera svæði þar sem tveir mjög svo ólíkir þjóðernishópar búa. Kosovo-Albanir og

¹⁶³ Kate Hudson, *Breaking the South Slav Dream, The Rise and Fall of Yugoslavia*, bls. 56.

¹⁶⁴ Viktor Meier, *Yugoslavia, A History of its Demise*, bls. 1.

¹⁶⁵ Fatos Lubonja, „Reinventing Skenderbeg: Albanian Nationalism and NATO Neocolonialism“, bls. 105.

¹⁶⁶ Tim Judah, „A Brief History of Serbia“, bls. 95.

Serbar búa þar í tveimur algjörlega aðskildum samfélögum.¹⁶⁷ Í héraðinu hafa þó jafnan verið mun fleiri Kosovo-Albanir en Serbar. Árið 1939 var hlutfallið 60% Kosovo-Albanir á móti 40% Serbum, árið 1981 voru Kosovo-Albanir orðnir 77,5% íbúa og árið 1991 voru þeir orðnir 82% íbúa. Albanir búa þó í fleiri löndum á Balkanskaga. Nokkuð margir Albanir búa í Makedóníu og Svartfjallalandi og árið 1981 voru um 1,7 milljón Albana í allri Júgóslavíu. Nú er talið að Albanir telji rúmlega tvær milljónir. Ef litið er á hversu margir búa í Albaníu þá bjuggu þar aðeins um þrjár milljónir árið 1994. Það er því ekki hægt að segja að Albanir í Júgóslavíu séu aðeins lítið brot af fólki af albönskum uppruna.¹⁶⁸

Kosovo er dæmi um fátækt átakasvæði þar sem stjórn héraðsins hefur að mestu verið í höndum annarra en Kosovo-Albana og vald þeirra sjálfra aðeins verið að nafninu til. Eins og flest svæði á Balkanskaga sem heyrðu eitt sinn undir Ottomanveldið er héraðið fremur illa statt efnahagslega. Franski félagsfræðingurinn Michel Roux hefur gengið svo langt að kalla Kosovo þriðja heims ríki innan Evrópu. Meirihluti þeirra sem búa í sveitum lifir við sára fátækt og reyna flestir bændur að komast af með lítinn jarðskika sem þeir hafa lífsviðurværi sitt og fjölskyldu sinnar af. Á meðal Kosovobúa er fjölskyldan sterk eining sem heldur saman og myndar eins konar öryggisnet. Mikið óöryggi og vantraust ríkir í garð ókunnugra og þeirra sem eru af ólíkum uppruna sem á ef til vill rætur sínar að rekja til þess óstöðuga ástands sem þetta fólk hefur búið svo lengi við. Það er ljóst að skortur á félags- og efnahagslegri samþættingu hefur komið í veg fyrir frekari þróun og stöðugleika innan héraðsins.¹⁶⁹

Kosovo-Albanir hafa alltaf átt erfitt með að sætta sig við að hafa aldrei fengið raunverulegt sjálfstæði frá Serbum. Í valdatíð Tito voru reyndar nokkur framfaraskref stigin þar sem Kosovo var gert að sjálfstjórnarhéraði árið 1963 rétt eins og Vojvodina. Árið

¹⁶⁷ Ger Duijzings, *Religion and the Politics of Identity in Kosovo*, bls. 5.

¹⁶⁸ Viktor Meier, *Yugoslavia, A History of its Demise*, bls. 24.

¹⁶⁹ Ger Duijzings, *Religion and the Politics of Identity in Kosovo*, bls. 7.

1974 fengu Kosovo og Vojvodina svotalvert meiri réttindi þar sem þeim var gefinn atkvæðaréttur til jafns við ríkin sex innan sambandsríkisins Júgóslavíu.¹⁷⁰ Kosovo-Albanir hafa stundum borið sig saman við Slóvena sem náðu fram sjálfstæði með aðeins eina milljón íbúa. Rök þeirra fyrir sjálfstæði hefur meðal annars verið að Kosovo-Albanir væru um tvær milljónir og ættu því tvöfalt meiri rétt á að vera sjálfstæðir og lausir við Serba en Slóvenar. Að auki töldu Kosovo-Albanir að þeir ættu einnig að fá sjálfstæði vegna þess að þeir væru ekki af slavneskum uppruna, að þeir töluðu annað tungumál og hefðu allt aðra trú. Þessar hugmyndir hafa þó jafnan reynst draumsýn ein og varð draumurinn úti þegar Milosevic tók við völdum.¹⁷¹

FRAMVINDA ÁTAKANNA Í KOSOVO EFTIR KALDA STRÍÐIÐ

AÐDRAGANDINN

Kosovo-Albanir eru og hafa alltaf verið óánægðir með hlutskipti sitt sem íslamskur minnihlutahópur innan Serbíu. Þessi óánægja hefur oft á tíðum endurspeglast í óeirðum og uppreisn meðal þeirra sem var einmitt það sem gerðist upp úr 1980. Þann 11. mars árið 1980 brutust út óeirðir meðal stúdenta í háskólanum í Pristina sem breiddust fljótt út á göturnar. Kröfurnar sem Kosovo-Albanir settu fram var að héraðið yrði gert að lýðveldi. Óeirðirnar voru fordæmdar af Serbum, Kosovo-albönskum kommúnistum sem og talsmönnum ríkisstjórnar sambandsríkisins og litið á þær sem árás á Júgóslavíu sem heild og að þær væru ríkinu hættulegar. Í mars árið 1981 blossuðu svo aftur upp óeirðir sem leiddu til þess að fjöldinn allur af Kosovo-Albönum var handtekinn. Stefna serbneskra stjórnvalda var að draga hina þjóðernissinnuðu Kosovo-Albani til ábyrgðar fyrir þessa uppreisn og er talið að um 2.000 manns hafi hlotið refsingu fyrir að taka þátt í óeirðunum.¹⁷²

¹⁷⁰ Maria Todorova, „The Balkans: From Invention to Intervention“, bls. 160.

¹⁷¹ Fatos Lubonja, „Kosovo, Contending Voices on Balkan Intervention“, bls. 105.

¹⁷² Viktor Meier, *Yugoslavia, A History of its Demise*, bls. 31.

Serbar nýttu sér þann óróa og óeirðir sem átt höfðu sér stað meðal Kosovo-Albana og voru uppi sögur um glæpi á borð við kerfisbundnar þjóðernis-hreinsanir, nauðganir og annað þaðan af verra sem Kosovo-Albanir áttu að hafa gerst sekir um. Þrátt fyrir að vissulega hafi verið dæmi um slíkt er ljóst að sögurnar voru stórlega ýktar.¹⁷³ Kosovo-Serbar sögðust margir hverjir hafa verið tilneyddir til að yfirgefa héraðið og voru birtar tölur í tímaritinu *NIN* árið 1984 um að 20.000 Serbar og Svartfellingar hafi þurft að yfirgefa Kosovo í kjölfar ofsókna Kosovo-Albana. Árið 1983 var svo sagt frá því í sama tímariti að aðeins 4.377 Serbar og Svartfellingar hafi flutt, og er því ljóst að þessar tölur eru ónákvæmar og mikið á reiki.¹⁷⁴

Sannleikurinn er sá að brottflutningur Serba hóf að aukast og varð nokkuð stöðugur upp úr árinu 1966 sem var meðal annars afleiðing vaxandi afskipta Kosovo-Albana af stjórnámálum og efnahag héraðsins. Það reyndist mörgum ungum Serbum til að mynda erfiðara en áður að finna atvinnu þar sem víða þurfti að fylla upp í hinn albanska „kvóta“. Samkvæmt tölfræði Serba fluttu um 112.600 Serbar og Svartfellingar frá Kosovo á árunum 1961 til 1981. Að auki hefur það átt sinn þátt í að land í Kosovo var mun dýrara en annars staðar í Júgóslavíu. Serbi sem seldi jörð sína í Kosovo gat því keypt ívið stærra landsvæði annars staðar. Kosovo-Serbar voru ekki þeir einu sem fluttu úr héraðinu þar sem nokkuð margir Kosovo-Albanir fluttust búferlum hvort sem það var til annarra staða innan Júgóslavíu eða erlendis í leit að atvinnu. Oftar en ekki keyptu síðan Kosovo-Albanir landsvæði hinna brottfluttu Serba og urðu þannig smátt og smátt að enn stærri meirihluta í héraðinu en áður sem gerði það að verkum að þeir Serbar sem eftir voru einangruðust menningarlega. Það má þó segja að það séu til tvenns konar Kosovo-Serbar; þeir sem hafa búið þar lengi og eru vanir að umgangast Kosovo-Albani, og þeir sem eru tiltölulega nýkomnir og eiga erfiðara

með að venjast annars konar menningu og háttum Kosovo-Albana.¹⁷⁵

Ásakanir Serba um grimmdarverk Kosovo-Albana héldu áfram næstu árin og voru uppi alls kyns sögusagnir eins og þær að Kosovo-serbneskar nunnur þyrftu að ganga vopnaðar um til að komast ferða sinna. Kosovo-albanskir þjóðernissinnar voru leitaðir uppi og þeim refsað fyrir skoðanir sínar og áróður, en slíkt hið sama gilti ekki um serbneska þjóðernissinna. Ennfremur var lagst gegn menntafólki meðal Kosovo-Albana sem og helstu menntastofnunum þeirra þar sem talið var að þar yrðu til byltingarkenndar skoðanir sem væru einingu Serbíu hættulegar. Á árunum 1981 til 1986 voru um 4.000 ungir Kosovo-Albanir sendir í fangelsi og meira en 800 kennarar höfðu misst störf sín. Það virðist vera að stefna serbneskra stjórnvalda á þessum tíma hafi verið að þagga niður í menntafólki og koma í veg fyrir frekari möguleika á menntun ungs fólks.¹⁷⁶

ÁTÖK OG ÓGNARSTJÓRN

Þegar Slobodan Milosevic komst til valda nýtti hann sér þá viðkvæmu umræðu sem hafði verið uppi um Kosovo-Serba og ofsóknir Kosovo-Albana gagnvart þeim. Milosevic var staðráðinn í að gera Serbíu að stærri og meiri einingu og skeytti engu um stjórnarskrá Júgóslavíu eða almenningsálit þegar hann svipti Kosovo sjálfstjórnarréttindum sínum. Eftir það hafði Milosevic meira svigrúm til að stjórna eftir eigin geðþótta og hugsaði sem svo að styrk Serbíu yrði ekki lengur haldið niðri til þess eins að styrkur Júgóslavíu gæti vaxið enn frekar.¹⁷⁷ Milosevic bar ef til vill ekki hag Kosovo-Serba fyrir brjósti frekar en Serba í Króatíu eða Bosníu. Hægt er að hugsa sér að þeir hafi einungis verið hentugt yfirskin sem hann nýtti til að komast til valda og síðar til að viðhalda þeim.

Kosovo-Albanir streittust gegn ákvörðun Milosevic um að svipta héraðið sjálfstjórnarréttindum sínum meðal annars með leynilegri

þjóðaratkvæðagreiðslu þar sem 90% kjósenda voru á móti ákvörðuninni.¹⁷⁸ Serbar voru hins vegar alsælir með hana.

Eftir sjálfstjórnarsviptinguna má segja að nánasta umhverfi Kosovo-Albana hafi verið skipt upp í tvo ólíka heima. Annar tilheyrði hinu lagalega kerfi serbnesku ríkisstjórnarinnar en hinn tilheyrði ólöglegu kerfi sem Kosovo-Albanir viðhéldu. Milli þessara tveggja heima skapaðist svo spennan og fjandskapur sem stigmagnaðist þar til deilur og átök milli þeirra urðu óumflýjanleg. Með Dayton friðarsamkomulaginu árið 1995 öðlaðist hið nýja skipulag Serbíu viðurkenningu alþjóðasamfélagsins sem olli miklum vonbrigðum og óánægju meðal Kosovo-Albana. Ljóst var að alþjóðasamfélagið vildi ekki hafa afskipti af landamæra- eða sjálfstæðisdeilum innan ríkja fyrrum Júgóslavíu þar sem talið var að um innanríkismál væri að ræða. Þrátt fyrir óteljandi ásakanir hinna ýmsu mannréttindasamtaka um alvarleg brot á mannréttindum Kosovo-Albana virti alþjóðakerfið kröfu þeirra um sjálf-ákvörðunarrétt að vettugi.

Alþjóðasamfélagið hafði lokað augunum fyrir stefnu Milosevic stjórnarinnar á þessum tíma sem var að hreinsa Serbíu af öllum múslimum og hrekja þá út fyrir landamæri Serbíu. Milosevic vildi með þessu skapa ríki sem væri þjóðernislega hreint og laust við alla Kosovo-Albani. Til þess að því takmarki yrði náð voru Serbar tilbúnir til þess að grípa til ráðstafana sem kröfðust ofbeldis og frekari hryllings. Að þeirra mati myndi slíkt aðeins flýta fyrir ferlinu. Ef nógu miklum yfirgangi og ofbeldi yrði beitt myndi það leiða til hræðslu á meðal Kosovo-Albana sem myndi flýta fyrir flóttu þeirra úr héraðinu. Á einum hinna mörgu fjöldafunda „sannleikans“ sem Milosevic hélt á þessum tíma kom þessi stefna hans greinilega í ljós:

Við munum sigrá í baráttunni um Kosovo sama hvaða hindrunum við komum til með að mæta innan- sem utanlands. Við munum sigrá þrátt fyrir þá staðreynd að óvinir Serbíu utan ríkisins séu að brugga henni launráð, ásamt óvinum okkar innan ríkisins. Við

¹⁷³ Maria Todorova, „The Balkans: From Invention to Intervention“, bls. 160.

¹⁷⁴ Viktor Meier, *Yugoslavia, A History of its Demise*, bls. 32.

¹⁷⁵ s.r., bls. 32-33.

¹⁷⁶ Viktor Meier, *Yugoslavia, A History of its Demise*, bls. 33-34.

¹⁷⁷ Tim Judah, „A Brief History of Serbia“, bls. 95.

¹⁷⁸ Maria Todorova, „The Balkans: From Invention to Intervention“, bls. 161.

segjum þeim að við heyjum hverja einustu baráttu ... með það að markmiði að vinna.¹⁷⁹

Það sem fylgdi í kjölfarið voru skipulagðar þjóðernishreinsanir; pyntingar, nauðganir og morð auk brottflutnings Kosovo-Albana til Makedóníu og annarra landsvæða á Balkanskaga. Ásamt því að hreinsa Serbíu af öllum íslömskum áhrifum var takmarkið með þjóðernishreinsunum að koma í veg fyrir uppreisn meðal Kosovo-Albana síðar meir. Þar sem allir karlmenn á aldrinum 16 til 60 ára voru taldir líklegir uppreisnarmenn voru þeir menn sem náðist til flestir drepnir. Konur, börn og aldraðir karlmenn voru frekar látin í friði.¹⁸⁰

Kosovo-Albanir höfðu hingað til háð friðsamlega baráttu gegn yfirgangi Serba með Bandalagi Demókrata í Kosovo (e. Democratic League of Kosovo, DLK) undir stjórn manns að nafni Ibrahim Rugova. Kosovo-Albanir gerðu sér hins vegar margir hverjir grein fyrir því að hin friðsamlega baráttu þeirra nægði ekki til þess að öðlast eftirtekt og ívilnun alþjóðasamfélagsins. DLK klofnaði því í tvennt og til varð Frelsisher Kosovo-Albana (e. Kosovo Liberation Army) sem var áður ókunnur hópur skæruliða sem hóf að ráðast gegn serbneskum skotmörkum árið 1993.¹⁸¹

Kosovo-Albanir leituðu eftir stuðningi til helstu frændþjóðar sinnar, Albaníu,¹⁸² og brottfluttra Kosovo-Albana til þess að afla sér vopna. Frelsishernum tókst til að mynda að vígbúa um 15.000 manna her með styrkjum og framlögum frá brottfluttum Kosovo-Albönum í Þýskalandi, Sviss, Bretlandi, Belgíu og Bandaríkjunum. Þetta reyndist frelsishernum mikilvæg aðstoð þar sem Kosovo-Albanir áttu almennt mjög erfitt með að verða sér úti um vopn.¹⁸³ Bandaríkjamenn af albönskum uppruna eru á milli 250.000 til 500.000 og hafa þeir margir hverjir

¹⁷⁹ Tim Judah, „A Brief History of Serbia“, bls. 95.

¹⁸⁰ Mark Danner, „Endgame in Kosovo: Ethnic Cleansing and American Amnesia“, bls. 59.

¹⁸¹ Tim Judah, „A History of the Kosovo Liberation Army“, bls. 110.

¹⁸² Tim Judah, „A History of the Kosovo Liberation Army“, bls. 111.

¹⁸³ Maria Todorova, „The Balkans: From Invention to Intervention“, bls. 161.

stutt vel við bakið á Kosovo-Albönum með framlögum sínum auk þess að koma á hagsmunasamtökum Albana víða um Bandaríkin sem láta sér annt um velferð og hagsmuni Kosovo-Albana.¹⁸⁴

Alþjóðasamfélagið, með Bandaríkjamenn í broddi fylkingar, tók loks við sér og horfðist í augu við staðreyndir í júlí 1998 eftir að Serbar höfðu gengið berserksgang um þorp að nafni Drenica í þeim tilgangi að þagga niður í uppreisnarmönnum Frelsishers Kosovo-Albana. Serbar yfirtóku þorpið og ráku í kjölfarið um 200.000 manns burt af heimilum sínum. Eynd þeirra sem misst höfðu ættingja sína og heimili var sýnd í fréttum út um allan heim og vakti athygli heimsbyggðarinnar allrar sem kallaði á aðgerðir alþjóðasamfélagsins.¹⁸⁵

Í október sama ár var Richard Holbrook, sem hafði áður séð um samningaviðræður við Serba með Dayton friðarsamkomulaginu, fenginn til að gera einhliða samning við Milosevic fyrir hönd NATO ríkjanna. Samningarnir kváðu á um að könnun á stöðu serbneska hersins yrði leyfð auk þess að 2.000 óvopnuðum eftirlitsmönnum frá Öryggis- og samvinnustofnun Evrópu yrði hleypt inn í landið. Ef Milosevic myndi ekki standa við samningana var honum hótað loftárásum NATO ríkjanna.¹⁸⁶ Viðvera eftirlitsmannanna hjálpaði til við að róa átökin en kom þó ekki í veg fyrir þau. Frelsisher Kosovo-Albana hélt áfram uppreisn sinni og Serbar gerðust sekir um hrottaleg morð á 45 óbreyttum borgurum í þorpinu Racak í janúar árið 1999. Þessir atburðir kölluðu á frekari aðgerðir og afskipti og voru Vesturlönd og Rússar sammála um það að ástandið væri það slæmt að nauðsynlegt væri að skikka báða aðila til að samþykkja einhvers konar málamiðlun. Samið var um að haldinn yrði fundur í Ramboulliet í Frakklandi þann 6. febrúar 1999 og voru fulltrúar frá bæði Kosovo-Albönum og Serbum viðstaddir.

¹⁸⁴ Fron Nazi, „Balkan Diaspora I: The Albanian-American Community“, bls. 149.

¹⁸⁵ Tim Judah, „A History of the Kosovo Liberation Army“, bls. 113.

¹⁸⁶ Mark Danner, „Endgame in Kosovo: Ethnic Cleansing and American Amnesia“, bls. 69.

Á fundinum var ákveðið að fara málamiðlunarleiðina og boðið upp á bráðabirgðasamninga til næstu þriggja ára. Með samningnum var Kosovo-Albönum ekki lofað sjálfstæði, en það var heldur ekki útilokað. Fulltrúar Kosovo-Albana skrifuðu undir samninginn en ekki fulltrúar Serba þar sem Milosevic hafði ákveðið að styðja hann ekki. Eftir þetta neituðu Serbar að taka þátt í öllum friðarumleitunum sem endaði með því að NATO ríkin sáu sig tilneydd til að hefja loftárásir þann 24. mars 1999.¹⁸⁷

Loftárásirnar stóðu í 78 daga þar sem 37.000 sprengjum var varpað. Árásirnar höfðu í för með sér eyðileggingu húsa, skólabygginga, spítala og margra helstu mannvirkja Serba ásamt dauða nokkurs fjölda serbneskra hermanna og óbreyttra borgara.¹⁸⁸

Huntington tekur fram í bók sinni að undantekning hafi verið á menningarheimamynstrinu þegar Bandaríkjamenn studdu Bosníu í stríðinu gegn Serbíu. Clinton stjórnin studdi notkun bandaríska flugflotans til verndar öryggissvæða Sameinuðu þjóðanna í Bosníu og að verslunarbanni með vopn yrði aflétt. Með þessu egndu Bandaríkin bandamönnum sínum gegn sér sem hratt af stað krísu innan NATO sem var að margra mati nokkuð alvarleg. Eftir Dayton friðarsamkomulagið samþykktu Bandaríkjamenn síðan að starfa með Saudi-Arabíu og öðrum múslimaríkjum við þjálfun herafla Bosníumanna. Huntington veltir því fyrir sér hvers vegna Bandaríkin skáru sig út úr menningarheimamynstrinu á þennan hátt og voru þannig eina ríkið sem ekki var íslamskt til þess að gæta hagsmuna múslima í Bosníu og að vinna með öðrum múslimaríkjum í þágu þeirra.

Huntington segir að mögulegt svar við þessari spurningu geti verið að ekki sé um frávík að ræða heldur útsjónarsöm hagssýnisstjórnsmál. Að auki hefur sú skýring verið nefnd að Bandaríkjamenn líti ávallt eftir því hvor aðilinn teljist til góðu og vel liðnu aflanna og hvor teljist til þeirra slæmu og reyni frekar að styðji hina

¹⁸⁷ Tim Judah, „A History of the Kosovo Liberation Army“, bls. 113-114.

¹⁸⁸ Kate Hudson, Breaking the South Slav Dream, The Rise and Fall of Yugoslavia, bls. 133.

fyrirnefndu. Enn önnur skýring sem hefur verið nefnd er að bandaríska elítan hafi verið hliðholl Bosníu vegna þess að henni líkaði hversu fjölþjóðlegt ríki Bosnía er og hafi því fundið samhljóm með Bandaríkjunum.¹⁸⁹

Hvað Kosovo varðar voru Bandaríkjamenn í forsvari fyrir aðgerðum NATO og leiddu ívilnun NATO ríkjanna með loftárásunum. Hið sama gildir um stuðning Bandaríkjaþinga við Kosovo-Albani og Bosníumenn, það er að hann gangi gegn menningarheimamynstrinu sem Huntington setur fram í kenningu sinni. Hin opinbera og viðurkennda ástæða fyrir ívilnun Bandaríkjamanna í Kosovo er sú að þeir hafi séð sig tilneydda til að grípa til aðgerða af manúðarástæðum. Hið sama kann þó að gilda um Kosovo og Bosníu og þær ástæður sem Huntington tekur til hvað varðar Bosníu kunna einnig að eiga við um Kosovo.

HELSTU ÁSTÆÐUR FYRIR ÁTÖK SERBA OG KOSOVO- ALBANA

SÖGULEGAR SKÝRINGAR

Þegar rýnt er í þær deilur sem átt hafa sér stað milli Serba og Kosovo-Albana, og urðu sérstaklega djúpstæðar í byrjun síðasta áratugar, vekur fjandskapur Serba og múslima í gegnum tíðina sérstaka athygli. Serbar hafa átt í útistöðum við múslima nánast alls staðar þar sem þjóðernishóparnir hafa búið nálægt hvor öðrum á Balkanskaga. Alvarlegustu deilurnar milli Serba og múslima hafa verið í Bosníu og Kosovo sem hafa vakið upp spurningar um hvort Serbar eigi almennt erfitt með að láta sér lynda við múslima. Það er þó ef til vill of mikil einföldun að skella skuldinni alfarið á Serba þar sem þeir hafa til að mynda búið friðsamlega innan um tyrkneska minnihlutann í Kosovo og sígauna sem margir hverjir eru múslimar.¹⁹⁰ Það er því ekki úr vegi að rýna eilítið í söguna og leita þannig eftir upptökum þessara þrálátu deilna.

Þegar deilur Serba og Kosovo-Albana eru skoðaðar kemur í ljós að

ágreiningurinn nær langt aftur í aldir. Til að mynda greinir þá á um hvor þjóðernishópurinn eigi meira tilkall til landsins. Serbar eru sannfærðir um að áður en þeir hafi sest að í Kosovo á sjöttu og sjöundu öld hafi héraðið verið algjörlega óbyggt og að Albanir hafi sest þar að mun seinna eða í kringum 15. öld. Kosovo-Albanir telja sig hins vegar eiga sterkari sögulegar rætur í Kosovo þar sem forfedur þeirra (e. Illyrians) hafi numið land nokkrum öldum á undan hinum slavnesku forfedrum Serba.¹⁹¹

Hatrið milli Kosovo-Albana og Serba ristir mjög djúpt. Tilfinningasemi Serba gagnvart Kosovo má að mörgu leyti skýra með því að í margar aldir voru þeir undir stjórn annarra velda. Yfirráð Ottomanveldisins í Serbíu stóðu frá 1459 allt til fyrra Balkanskagastríðsins árið 1912.¹⁹² Á þessum tíma liðu Serbar harðræði, yfirgang og niðurlægingu sem þeir geta ekki hefnt fyrir nú þar sem tími veldisins er fyrir löngu liðinn. Serbar hafa því beint hatri sínu að miklu leyti að Albönum sem lágu vel við höggi sökum ólíks uppruna, menningar, tungumáls og trúar. Þeir voru ennfremur hentug fórnarlömb sökum þess að í þær tæpu fimm aldir sem Serbar liðu yfirráð Ottomanveldisins lifðu Albanir betra lífi að þeirra mati. Nú til dags virðist sú hugsun að Albanir hafi einhvern tímann verið öfundaðir fjarstæð en ekki alls fyrir löngu, sérstaklega á 17. fram á 19. öld, var málum öðruvísi háttað á Balkanskaga. Á þeim tíma voru Albanir í flokki með virtustu þjóðum og áhrifa þeirra gætti víða. Á tímum Ottomanveldisins gengu Albanir oft á tíðum virtum stöðum sem ýmis forréttindi fylgdu. Til að mynda var þeim boðin næstæðsta staða veldisins sem fylgdi mikill borgarlegur og hernaðarlegur styrkleiki. Það sem vildi hins vegar oft gleymast var að þrátt fyrir að staða Albana hafi verið ofar í valdapýramídanum en staða Serba á þessum tíma liðu Albanir einnig harðræði líkt og allir þegnar Ottomanveldisins. En vegna stöðu Albana hefur sá yfirgangur sem Serbar þurftu að þola á þessum tíma verið

ranglega bendlaður við þá. Þrátt fyrir að Albanir hafi á engan hátt verið ábyrgir fyrir ógæfu Serba var hin virta staða Albana á tímum Ottomanveldisins nokkuð sem varð kveikjan að slæmu sambandi Serba og Albana í Serbíu síðar meir. Það sem hlaust af glæstari fortíð Albana en Serba var afbýðisemi hinna síðarnefndu. Fortíðin hefur litað Serba það mikið að þegar þeir fengu yfirráð yfir landsvæðum sínum á ný ruddi þjóðernishyggja sér rúms sem hefur bitnað á Kosovo-Albönum æ síðan.¹⁹³

Erjur Serba og Albana í Serbíu hófust nokkuð snemma, nánar tiltekið árið 1878, þegar fyrstu þjóðernishreinsanirnar gerðu vart við sig. Þá voru rúmlega 100.000 Albanir fluttir frá svæðum nærri borginni Nish til annarra hluta Ottomanveldisins. Þjóðernishyggja var nokkuð sem taldist til dyggða meðal Serba og sem dæmi um það er slagorð Obrenovic, konungs Serba, „því fleiri Albani sem þú rekur úr landi okkar, því þjóðræknari ertu“.¹⁹⁴ Þegar Serbar náðu svo aftur yfirráðum í Kosovo eftir fall Ottomanveldisins var sigurtilfinning þeirra slík að þeir gerðu sér ekki grein fyrir að þeir voru ekki lengur í meirihluta þar. Serbar álitu sem svo að nú hefði þeim loksins tekist að frelsa Kosovo en Albanirnir sem bjuggu þar fyrir voru á öðru máli. Að þeirra mati hafði erlendur her gert sig þar heimakominn sem þýddi að draumur þeirra um sameiningu Kosovo við Albaníu væri úti. Þeir Kosovo-Albanir sem létu óánægju sína í ljós varðandi endurkomu Serba í héraðið mættu hins vegar miklu harðræði af hálfu Serba.¹⁹⁵

Á þriðja áratug síðustu aldar gáfu landbúnaðarumbætur Serbum afsökun fyrir því að hrekja enn fleiri Albani á brott og héldu þeir því fram að Tyrkir hefðu ranglega úthlutað Albönum landsvæði í Serbíu. Serbar gerðu því samning við Tyrki um að þeir myndu hleypra Albönum inn í ríki sitt og í kjölfarið fluttu margir þeirra til Tyrklands. Árið 1937 lagði síðan serbneskur fræðimaður að nafni Vaso

¹⁹³ Ismail Kadare, „Portrait of a People“, bls. 174-175.

¹⁹⁴ Fatos Lubonja, „Reinventing Skenderbeg: Albanian Nationalism and NATO Neocolonialism“, bls. 103.

¹⁹⁵ Tim Judah, „A Brief History of Serbia“, bls. 92.

¹⁸⁹ Samuel P. Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, bls. 288-289.

¹⁹⁰ Darko Tanaskovic, „Serbs and Muslims in the Distorted Mirror of the Yugoslav Crisis“, bls. 128.

¹⁹¹ Miranda Vickers, „Kosovo, the Illusive State“, bls. 97.

¹⁹² Tim Judah, „A Brief History of Serbia“, bls. 92.

Cubrilovic fram skýrslu fyrir forsætisráðherra Serba sem bar heitið „Vegna þjóðernishreinsana á Albönum“. Í skýrslunni var meðal annars fjallað um þörf Serba fyrir meira lífsrými, nauðsyn þess að flytja Albani úr löndum Serba og hvernig skipuleggja þyrfti nýlendur. Þar sem heimsstyrjöldin síðari skall á ári síðar náðist reyndar aldrei að hrinda skýrslunni í framkvæmd.

Kosovo-Albanir voru þess fullvissir að tími hefndar væri kominn með síðari heimsstyrjöldinni þegar Ítalir og síðar Þjóðverjar hernámu Kosovo og stofnuðu Albaníu hina miklu (e. greater Albania). Kosovo-Albanir mönnum til að mynda herdeild sem barðist í stríðinu við hlið Þjóðverja gegn Serbum. Þessi tími stóð þó stutt, tími Tito gekk í garð að stríði loknu og jafnvel á þeim tíma þóttu mörgum Kosovo-Albönum fýsilegasti kosturinn vera að flytjast búferlum til Tyrklands. Engu að síður verður að segjast að á tímum kommúnismans hafi þjóðernishreinsanir á hendur Kosovo-Albönum nánast stöðvast algjörlega.¹⁹⁶

Af samskiptum Serba og Kosovo-Albana að dæma er ósætti þeirra afar djúpstætt og hófst ekki með uppreisn Kosovo-Albana árið 1981, fjöldamorðum Serba í Drenica 1998 eða loftárásum NATO í mars 1999. Ósættið hefur kraumað undir niðri í samskiptum þjóðernishópanna og einkennst af rasisma Serba í garð Kosovo-Albana þar sem Serbar líta jafnan á sig sem æðri þeim. Kosovo-Albanir hafa því sífellt þurft að vera í varnarstöðu í það minnsta í rúma öld sem hefur þróað með þeim óvild og hatur í garð Serba.¹⁹⁷

Það þarf var að taka fram að þeir hræðilegu hlutir sem hafa átt sér stað í Kosovo-héraði hafa gert vonir um friðsamlega sambúð að engu. Í besta lagi er hægt að vonast eftir að þjóðernishóparnir geti séð hvorn annan í friði, en saga síðustu 120 ára hefur sýnt að átök hópanna hafa ávallt tekið sig upp aftur.¹⁹⁸ Samskipti

þjóðernishópanna einkennast af þeirri hugsun að geyma en ekki gleyma.

LÝÐFRÆÐILEGUR ÓJÖFNUÐUR

Líkt og kom fram fyrr í kaflanum er hlutfall fólks af albönskum ættum mun herra en hlutfall Serba í Kosovo og hefur verið það allt frá tímum Ottomanveldisins. Á þeim tíma fluttust Serbar unnvörpum til Króatíu, Bosníu, Ungverjalands og að sjálfsgöðu til annarra svæða í Serbíu sem leiddi til þessa lýðfræðilega mismunar. Í stað hinna brottfluttu Kosovo-Serba komu fleiri Albanir til Kosovo sem flestir höfðu snúist til múslimatruar.¹⁹⁹

Ef litið er til lýðfræðilegs munar annars staðar á Balkanskaga nú til dags búa um níu af hverjum tíu Slóvenum í Slóveníu, átta af hverjum tíu Króötum í Króatíu, og í Bosníu-Herzegóvínu búa um 40% Serbar, 40% múslimar og 20% Króatar. Í Kosovo nútímans eru nærri allir íbúar af albönskum uppruna sem þýðir að snögg umskipti hafa orðið um og eftir stríðið í Kosovo. Fyrir stríðið var hlutfall Kosovo-Albana um 90% og Serba um 10%.²⁰⁰ Mannfjöldaaukningin í Kosovo er sú mesta sem þekktist í Evrópu og er héraðið fyrir vikið þéttbýlasta svæðið á Balkanskaga. Efnahagur Kosovo hefur ekki getað borið þessa miklu mannfjöldaaukningu sem hefur leitt til versnandi lífsgæða og nýtt þúsundir ungra Kosovo-Albana til þess að yfirgefa héraðið í leit að frekari atvinnutækifærum.²⁰¹ Á níunda áratug síðustu aldar voru um 50% Kosovo-Albana undir 20 ára aldri. Þetta vandamál hefur leitt til þess að Serbar hafa að sama skapi flust frá héraðinu til Belgrad og annarra svæða í Serbíu í leit að efnahagslegum ávinningi. Serbar líta þó engu að síður á Kosovo sem hið heilaga land sitt.²⁰² Þróun síðustu ára sýnir fram á að nokkurs konar aðskilnaðarstefna ríkir milli fólks af albönskum og slavneskum uppruna í Kosovo. Lítil blöndun hefur átt sér stað milli Serba og Kosovo-Albana sem endurspeglast í því að héraðið er sífellt

að verða þjóðernislega einsleitara. Nemendur af ólíkum uppruna í skólum Kosovo deila sömu skólabyggingu en ekki sömu skólastofum. Háskólanum í Pristina hefur til dæmis oft verið lýst sem tveimur háskólum, það er einn albanskur og einn serbneskur. Tungumál þjóðernishópanna bera þess ennfremur merki hversu ólík menning þeirra er og hefur nemendum oftast en ekki gengið betur að eiga í tjáskiptum með því að tala ensku.²⁰³ Af þessu að dæma er ljóst að tvö samhliða en ákaflega ólík samfélög fólks er/var að finna í Kosovo.

Sú staðreynd að fólk af albönskum uppruna er mun fleira í Kosovo en fólk af slavneskum uppruna hefur átt stóran þátt í þeirri fjadsemi sem hefur ríkt milli Kosovo-Albana og Serba síðustu aldir. Ágreiningurinn er í raun tvenns konar. Serbar óttast að þeir muni missa héraðið yfir til Kosovo-Albana og það sem fer einna mest fyrir brjóstið á þeim er að fólk af allt öðrum uppruna sé að sölsa undir sig landsvæði sem sé menningu þeirra mikilvægt. Hins vegar þykir Kosovo-Albönum skömmustulegt að landið sem þeir búi á sé menningarlegur fjársjóður annars þjóðernishóps og finna því til óryggis yfir að Serbar telji sig hafa meira tilkall til þess en þeir.²⁰⁴

Serbar í Kosovo hafa löngum talið að sér þrengt og hafa litið á úbreiðslu Albana í Kosovo sem ógn. Þeir hafa ásað Kosovo-Albani í gegnum tíðina fyrir að nýta sér hinn lýðfræðilega mun með því að beita þá harðræði svo eina lausnin fyrir þá hafi verið að flýja héraðið. Þó vissulega sé nokkurt sannleiksgildi í þessum ásökunum hefur brottflutningurinn verið nýttur meðal annars til þess að draga upp sem versta mynd af Kosovo-Albönum og sem afsökun fyrir uppgangi þjóðernishyggju meðal Serba. Rök sem þessi hafa gefið mönnum eins og Slobodan Milosevic byr undir báða vængi, en hann lét eitt sinn hafa eftir sér að vernda þyrfti minnhlutahóp Kosovo-Serba og gera Kosovo-Albani að annars flokks borgurum. Það má því segja að

¹⁹⁹ Tim Judah, „A Brief History of Serbia“, bls. 90.

²⁰⁰ William Joseph Buckley, „Introduction“, bls. 8.

²⁰¹ Miranda Vickers, „Kosovo, the Illusive State“, bls. 99.

²⁰² Samuel P. Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, bls. 260.

²⁰³ Denisa Kostovicova, „Kosovo's Parallel Society: The Successes and Failures of Nonviolence“, bls. 145.

²⁰⁴ Slobodan Samardzic, „Should Kosovo-Methoia Remain a Part of Serbia/Yugoslavia?“, bls. 452.

¹⁹⁶ Fatos Lubonja, „Reinventing Skenderbeg: Albanian Nationalism and NATO Neocolonialism“, bls. 104.

¹⁹⁷ Baton Haxhiu, „Kosova: A Place Where the Dead Speak“, bls. 180.

¹⁹⁸ Baton Haxhiu, „Kosova: A Place Where the Dead Speak“, bls. 181.

útbreiðsla eins þjóðernishóps hafi leitt til þjóðernishreinsana annars.²⁰⁵

MENNINGARLEGAR SKÝRINGAR

Í Kosovo eru þjóðernisleg, trúarleg og menningarleg landamæri almennt mjög flókin. Sum menningarleg einkenni skilja ólíka hópa að og sum skarast á milli þeirra og í gegnum tíðina hefur ekkert verið klippt og skorið hvað þjóðerni og trú varðar. Kosovo kann að minna flesta á deilur og óeiningu sem oftast en ekki eru taldar stafa af ólíkri menningu og trú Serba og Kosovo-Albana þar sem þessir hópar eru jafnan mjög sundurleitir, þjóðernis- og trúarlega séð.

Þótt ótrúlegt megi virðast hefur fólk í Kosovo oft skipt um þjóðernis- og trúarlega samkennd og þá stundum án þess að yfirgefa algjörlega eða gleyma arfleifð sinni. Þar af leiðandi var samkennd oft nokkuð sem litið var á sem dulargervi sem fólk átti til að bregða sér í eftir hentugleika. Þjóðernislegur og trúarlegur uppruni fólks hefur því oft verið vefengdur. Kosovo-Albanir halda því til að mynda fram að margir Serbar séu í raun af albönskum uppruna en hafi snúist til grísku rétttrúnaðarkirkjunnar og í kjölfarið smátt og smátt orðið að Serbum. Ennfremur gefa sögulegar staðreyndir í skyn að margir Kosovo-Albana hafi tekið upp serbnesk nöfn, sérstaklega á serbneskum yfirráðasvæðum.

Albanskir sagnfræðingar halda því sumir fram að margir þeirra sem tóku upp serbnesk nöfn hafi í raun verið Kosovo-Albanir og hafi því verið eins konar falinn hluti þjóðernishópsins sem hafi svo aftur snúist til múslimatrúar á tímum Ottomanveldisins. Þetta kunnir því ef til vill að skýra íbúafjöldasprenginguna í Kosovo að nokkru leyti. Serbar hafa svarað þessu með því að margir Kosovo-Albanir séu í rauninni Serbar, og virðist þetta eiga við nokkur rök að styðjast. Þegar Albanir hófu að flytjast úr norðurhéruðum Albaníu til Kosovo voru þeir flestir múslimar. Í héraðinu bjuggu margir Serbar sem tóku upp múslimatrú og albönsku sem var mest

talaða tungumálið í þeirra umhverfi.²⁰⁶ Af þessu að dæma er ljóst að Kosovo var og er þjóðernis- og menningarleg samsuða.

Þrátt fyrir að hin þjóðernislega samkennd hafi orðið ein helsta samkenndin á Balkanskaganum hefur sú trúarlega einnig verið sterk og eiga trúarbrögð enn stóran þátt í lífi íbúanna. Hið gamla skipulag Ottomanveldisins, þar sem samfélög byggðu fyrst og fremst á trú og trúarlegri tengingu, er að vissu leyti enn við lýði. Þessi arfleifð Ottomanveldisins hefur verið hvað lífsseigust á meðal vissra hópa múslima á Balkanskaganum sem hafa þá haft sveigjanlegri hugmyndir hvað tryggð við þjóðerni varðar.²⁰⁷ Ennfremur voru átök af þjóðernislegum toga í Kosovo ekki endilega mest áberandi á 18. og 19. öld þar sem deilur voru algengar milli Kosovo-albanskra landeigenda og annarra íbúa héraðsins, hvort sem þeir voru múslimar eða fólk sem aðhyllist grísku rétttrúnaðarkirkjuna.²⁰⁸ Nú til dags hefur þjóðernisleg samkennd þó leyst hina trúarlegu að miklu leyti af hólmi og trúarleg deilumál hafa umbreytt yfir í þjóðernisleg deilumál. Í Kosovo hefur gömlu skiptingunni og deilum milli trúarhópanna tveggja verið skipt út fyrir deilur á milli Serba og Kosovo-Albana. Þrátt fyrir að um sömu hópa fólks sé að ræða í stórum dráttum er skilgreiningin orðin önnur. Þjóðerni er sett í fyrsta sæti og trúin í annað sæti, það er þegar þessir hópar skilgreina sjálfa sig. Þess ber að geta að kaþólskir Kosovo-Albanir hafa sameinast íslömskum Kosovo-Albönum í frelsisbaráttunni sem ber þess merki að þjóðernisleg samkennd þeirra sé hinni trúarlegu yfirsterkari. Þjóðernisleg málefni eru því orðin mikilvægari en trúarleg málefni, þó svo að hið síðarnefnda eigi stóran þátt í að skilgreina hið fyrrnefnda. Innan helstu trúarsamfélaga á Balkanskaga, það er grísku rétttrúnaðarkirkjunnar, múslimatrúar og rómverk-kaþólsku kirkjunnar, hafa þjóðernisleg deilumál orðið enn meira áberandi og mikilvægari og samkennd fólks skarast því almennt ekki á við þjóðerni. Áður en Júgóslavía féll hafði þetta þá þegar

leitt til uppstokkunar þjóðkirkna eftir þjóðernishópum.²⁰⁹

Margir fræðimenn eru þó á því máli að hinn trúarlegi þáttur spili enn eitt stærsta hlutverkið í þeim deilum og átökum sem hafa geislað á Balkanskaga undanfarin ár. Þessu til stuðnings nefna þeir að á átakatímum hafi kirkjur og moskur ávallt verið algeng skotmörk ágreiningsaðila. Paul Mojzes var einn fyrsti fræðimaðurinn til að benda á að ekki mætti líta framhá trúnni. Að hans mati hefur ímynd trúarbragða á Balkanskaga gert það að verkum að átök bera einkenni trúar ágreiningsaðilanna, í bland við þjóðernisleg einkenni þeirra.²¹⁰ Þrátt fyrir að hann sé ósammála þeirri skoðun margra fræðimanna að trúarleg ágreiningsmál séu rót hinna hörðu átaka á Balkanskaga leggur hann áherslu á að þau hafi verið uppfyll af trúarlegri merkingu. Notkun ýmissa trúarlegra tákna segir ekki mikið til um trúarækni þeirra sem nota þau, að hans mati, en þau virka sem sameiningartákn og skapa sérstöðu á meðal annars keimlíkra hópa. Þetta ber merki þess að þrátt fyrir að þjóðernishyggja fari vaxandi byggji hún oft á notkun gamalla og hefðbundinna gilda og tákna sem vekji upp samkenndartilfinningu.²¹¹ Þetta á hins vegar ekki nægilega vel við um Kosovo þar sem framámenn í frelsisbaráttu Kosovo-Albana hafa lagt sérstaklega upp úr því að skilja trúarbrögð frá þjóðerniskennd þar sem þau sundruðu jafnan Kosovo-Albönum fremur en að sameina þá og flækti fyrir hinum raunverulega málstað þeirra. Þjóðernishyggja meðal Kosovo-Albana hefur því þróast út í að vera sú þjóðernishyggja í Suðaustur-Evrópu sem mest einkennist af veraldlegri þjóðernishyggju.²¹²

Nú á dögum virðist tilhugsunin um umburðarlyndi varðandi trú í Kosovo fjarlæg en staðreyndin er sú að múslimar og kristnir hafa í gegnum tíðina heimsótt helgistaði hvors annars, tilbeiðidýrlinga hvors annars og litið

²⁰⁹ Ger Duijzings, *Religion and the Politics of Identity in Kosovo*, bls. 29-30.

²¹⁰ Paul Mojzes, *The Yugoslavian Inferno: Ethnoreligious Warfare in the Balkans*, bls. 126.

²¹¹ Ger Duijzings, *Religion and the Politics of Identity in Kosovo*, bls. 31-32.

²¹² Ger Duijzings, *Religion and the Politics of Identity in Kosovo*, bls. 176.

²⁰⁵ Samuel P. Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, bls. 260-261.

²⁰⁶ Ger Duijzings, *Religion and the Politics of Identity in Kosovo*, bls. 15-16.

²⁰⁷ s.r., bls. 29.

²⁰⁸ s.r., bls. 12.

framhá hinum augljósa mun þessara ólíku trúarbragða. Í bænum Letnica í Kosovo er til að mynda að finna vel þekkt Mariulíkneski sem þúsundir Kosovobúa hafa heimsótt í gegnum tíðina, hvort sem þeir eru kaþólskir, múslimar eða meðlimir grísk-rétrúnaðarkirkjunnar. Mannfræðilegar rannsóknir í Kosovo hafa því sýnt fram á að trúarleg landamæri í Kosovo eru, og hafa í gegnum tíðina, ekki verið óyffirstiganleg.²¹³ Hvað Kosovo varðar er því nærri lagi að segja að þjóðernisleg samkennd sé sífellt að aukast hlutfallslega meira en hin trúarlega samkennd.

Skýringarþættirnir fyrir deilunum milli Kosovo-Albana og Serba eru að vissu leyti samhangandi en ber þó fyrst og fremst að nefna sögulegar, þjóðernislegar og lýðfræðilegar ástæður sem orsakir að vandnum. Serbar voru löngum undir yfirráðum Ottomanveldisins og eiga erfitt með að gleyma að Albanir voru ofar en þeir í þjóðfélagsstiganum á þeim tíma. Eftir að Serbar endurheimtu landsvæði sín hafa þeir því fyllst ættjarðarást sem hefur æ síðan bitnað á Albönum í Serbíu og þá sér í lagi í Kosovo. Hinn mikli lýðfræðilegi munur á Albönum og Serbum í Kosovo hefur því aukid enn meir á vandann. Hvað menningarlegar skýringar varðar má að vissu leyti skýra deilurnar vegna ólíkra trúarbragða og siðvenja Kosovo-Albana og Serba, en að vel athuguðu máli er ljóst að hin þjóðernislega samkennd hefur meira skýringargildi en hin trúarlega samkennd.

NIÐURSTÖÐUR OG ÁLYKTANIR

Huntington hefur ætíð sagt kenningu sína fyrst og fremst vera ætlaða til að skoða hið nýja ástand sem skapast hefur eftir lok kalda stríðsins. Kenning hans er í megindráttum sú að átök í heiminum séu, og muni í framtíðinni verða, milli þjóða og ýmissa annarra hópa sem tilheyri mismunandi menningarheimum. Hann vísar í mörg dæmi máli sínu til stuðnings og telur að nútíðin sé uppfull af átökum sem falli að kenningu sinni.

Eins og fram hefur komið hefur Huntington verið mikið gagnrýndur fyrir kenningu sína og er sú gagnrýni ýmist jákvæð eða neikvæð. Sumir gagnrýnenda hafa nokkuð til síns máls en aðrir virðast einfaldlega ekki hafa skilið kenninguna nægilega vel eða ekki kynnt sér hana til hlítar. Huntington hefur til að mynda verið gagnrýndur fyrir skilgreiningu sína á menningarheimum og hvernig hann skiptir ólíkri menningu upp í nokkra menningarheima. Einn gagnrýnandinn fjallar til dæmis um að ekki sé hægt að njörva menningu niður með því að setja á hana merkimiða hvað tilheyri henni og hvað tilheyri henni ekki. Í bók Huntington kemur þó skýrt fram að flokkun hans í menningarheima sé ekki altæk og tæmandi. Hann gerir sér grein fyrir að menning sé nokkuð sem skarist og ómögulegt sé að telja upp allt það sem tilheyri til dæmis vestrænni menningu og allt það sem tilheyri íslamskri menningu. Þrátt fyrir að vestræn menning og íslömsk menning séu um margt ólíkar þarf ekki að þýða að allt það sem tilheyri vestrænni menningu tilheyri alls ekki íslamskri menningu.

Huntington segir að það víðtækasta sem fólk skilgreini sig eftir séu menningarheimar og að tilhneigingin til þess sé sífellt að aukast. Ein gagnrýnisróddin segir þó að það sé alls ekki algengt að fólk skilgreini sig eftir svo stórum einingum heldur skilgreini fólk sig frekar eftir smærri einingum á borð við þjóðerni. Þetta er að miklu leyti rétt þar sem til dæmis tétséna skilgreina sig fyrst og fremst sem tétséna en ekki eftir hinum íslamska menningarheimi. Að auki fer það fyrir brjóstið á sumum að Huntington skilgreini hinn íslamska menningarheim fyrst og fremst eftir trú, en geri það til dæmis ekki við hinn vestræna eða japanska menningarheim. Ástæðan fyrir þessu kann þó að vera að íslam er eina trúin sem blandar pólitík saman trúmálin.

Enn ein gagnrýnisróddin efast um að Huntington sé að setja eitthvað nýtt fram í kenningu sinni og telur að með kenningunni hafi þjóðríkjum einungis verið skipt út fyrir menningarheima. Því sé ekki um neitt sérstaklega breytta heimsmynd að ræða eftir kalda stríðið. Að okkar mati boðar kenningin ekki eingöngu nýja deiluaðila, heldur kynni

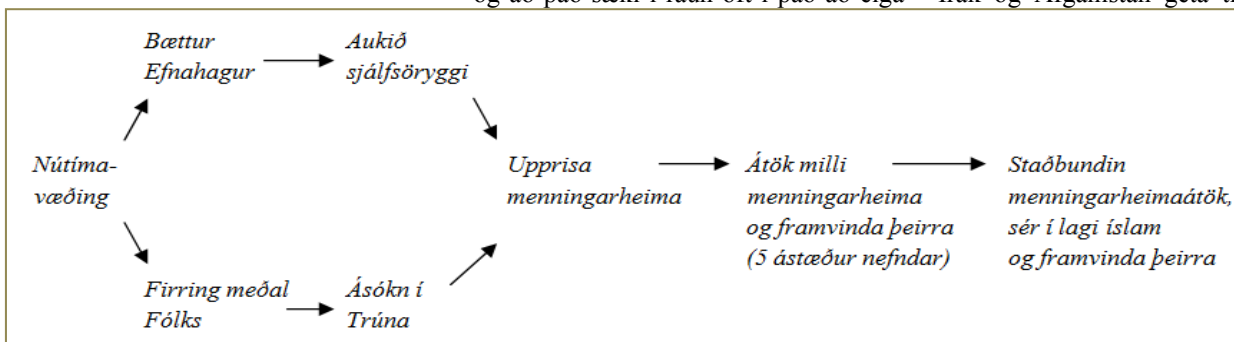
Huntington ný ágreiningsefni til sögunnar. Hugmyndafræðileg málefni víkja fyrir menningarlegum málefnum.

Ennfremur hefur Huntington verið gagnrýndur fyrir menningarlegan hroka og rasisma í garð annarra menningarheima en síns eigin. Hann er stundum sagður draga taum Vesturlanda og jafnvel hvetja þau til aðgerða gegn hinum íslamska menningarheimi. Þetta er nokkuð algengur misskilningur, en Huntington varar Vesturlönd einmitt margoft við að blanda sér of mikið inn í málefni annarra menningarheima sem geri Vesturlönd einungis óvinsæl meðal þeirra. Huntington hefur einnig verið harðlega gagnrýndur fyrir að undirstrika nauðsyn þess að ríki heims fylgist með innflytjendastraumi inn í ríki sín og fyrir ráð sín um að halda honum í lágmarki. Gagnrýndur hafa margir hverjir skilið þessi orð hans þannig að hann vilji ekki fá fleiri innflytjendur inn í til dæmis Bandaríkin vegna þess eins að hann sé rasisti. Það sem Glenn E. Perry bendir hins vegar á er að með þessum rökum sínum eigi Huntington við að öllum ríkjum beri að standa vörð um menningu sína og því sé nauðsynlegt að sporna við of miklum straumi innflytjenda. Hann eigi ekki einungis við Bandaríkin í þessum efnun heldur öll ríki. Perry kallar þessa stefnu Huntington „jafnir en sundraðir“. Að okkar mati heyrir þetta þó undir rasisma. Það lítur út fyrir að Huntington álíti menningu sína það merkilega að framlag annarra menningarheima til hennar myndi ekki gera hana enn fjölbreytilegri og ríkari.

Ein alvarlegasta ásökunin, sem að okkar mati á rétt á sér, er að Huntington sé hentistefnumaður. Það er að segja að hann taki einungis fyrir dæmi sem hann telji að henti kenningu sinni vel og sleppi því sem hann sé alls ekki viss að gagnist honum við kenninguna. Eitt helsta dæmið hvað þetta varðar er ágreiningur Palestínu og Ísrael sem virðist einmitt við fyrstu sýn passa mjög vel inn í kenninguna. Það er því nokkuð slæmt ef þessi ásökun reynist sönn og að Huntington sleppi einfaldlega því sem hann treysti sér ekki í. Slíkt gefur aðeins vísbendingu um að kenningin sé ekki nægilega haldbær eða að hann viti einfaldlega ekki hvað hann eigi að gera við þetta dæmi.

²¹³ s.r., bls. 1-3.

Í upphafi bókar sinnar segir Huntington að mjög mikilvægt sé að viðmið séu einföld og bendir jafnframt á að þau þurfi alls ekki að vera tæmandi. Sjálfum tekst honum vel til við að útbúa einfalt viðmið því þrátt fyrir að hann hafi skrifað fremur langa bók í kringum kenningu sína er hún, þegar öllu er á botninn hvolft, afar einföld. Til þess að átta sig á kenningunni í heild sinni verður þó lesandinn að lesa bókina frá upphafi til enda. Eftir að hafa lesið bók Huntington tvisvar sinnum tókum við eftir að kenning hans er í raun byggð upp sem formúla. Formúlan er eftirfarandi:

Í fáum orðum má lýsa formúlunni á þann veg að nútímavæðing hefur valdið tvennu, annars vegar bættum efnahag ríkja (samfélagsleg áhrif) og hins vegar firringu meðal fólks (einstaklingsleg áhrif). Hinn bætti efnahagur hefur síðan stuðlað að auknu sjálfsöryggi ríkja og jafnframt sjálfsöryggi þeirra menningarheima sem þau tilheyra. Firring fólks hefur hins vegar leitt til trúarásóknar. Þessi tvö atriði hafa svo stuðlað að upprisu menningarheimanna en trú er ein mikilvægasta uppistaða menningar samkvæmt skilgreiningu Huntington. Huntington nefnir síðan fimm ástæður fyrir því hvers vegna menningarlegur munur stuðlar að ágreiningi og átökum. Í fyrsta lagi segir hann að mikilvægi menningarlegrar samkenndar sé sífellt að aukast og þá sérstaklega með tilliti til annarra tegunda samkenndar. Í annarri skýringunni fer hann í raun til baka í formúluna og segir frá því hvernig menningarheimarnir séu sífellt að rísa upp vegna nútímavæðingarinnar.²¹⁴

²¹⁴ Þessi liður virkar reyndar frekar skritinn þar sem hann útskýrir það hvers vegna ólíkir menningarheimar séu líklegir til þess að lenda í átökum, með sama atriði og

Þriðju skýringuna segir Huntington vera að vegna aukinna samskipta fólks í heiminum sé það sífellt að verða gjarnara á að nota flokkunina „við“, og „þau“ til að aðgreina þá frá sem eru ólíkir. Samkvæmt fjórðu skýringunni er ákveðinn eðlismunur á deilum aðila sem tilheyra sinn hvorum menningarheiminum. Erfitt er fyrir ólíka hópa að skilja málstað hvers annars og nær ómögulegt er að fá ólíka aðila til þess að skipta um skoðun, jafnvel þótt góð rök séu notuð og sannfæringakrafturinn mikill. Huntington segir fimmtu skýringuna felast í því að fólki sé eðlislægt að hata og að það sækir í raun oft í það að eiga

hana. Allar kennslubækur í félagsfræði hafa mjög líklega að minnsta kosti einn kafla að geyma þar sem fjallað er um nútímavæðinguna og þá firringu sem hún hefur valdið. Vel er því hægt að hugsa sér að formúlan gangi upp og geti útskýrt fjölda þeirra átaka sem nú eiga sér stað í heiminum. Mjög auðvelt væri til að mynda að setja uppgang hryðjuverkahópa á borð við *al Qaeda* inn í formúluna og skýra með henni hvers vegna þeir séu orðnir eins áberandi nú til dags og raun ber vitni. Vandinn við kenninguna er þó hins vegar sá að hún virðist nær eingöngu eiga við um þess konar dæmi. Átökin í Írak og Afganistan geta til að mynda vafalaust verið skýrð að einhverju hluta með kenningu Huntingtton. Þar hafa hryðjuverkahópar

fjandmenn. Huntington nefnir því næst átta ástæður sem hann segir skýra hvers vegna landamæri íslamska menningarheimsins séu blóðug, það er hvers vegna múslimar eigi mun oft en aðrir menningarheimar í staðbundnum menningarheimaátökum. Ástæðurnar segir hann vera tilkomnar vegna sögunnar, það er vana við að átök eigi sér stað, breytinga á lýðfræðilegum jöfnuði, ofbeldis í íslam, óheppilegrar staðsetningar íslamskra ríkja innan um ríki frá öðrum menningarheimum, torskildra trúarbragða, fordóma gagnvart múslimum, skorts íslam á kjarnríki og mikils atvinnuleysis ungra múslima.

Þegar Huntington hefur greint frá því hvers vegna menningarheimaátök eru líkleg lýsir hann framvindu þeirra. Helstu einkennin eru samruni samkennda, frændþjóðaheilkennið og sú þörf ágreiningsaðila að draga upp djöfullega mynd hver af öðrum.

Kenning Huntington er afar rökrétt þegar hún er skoðuð í sögulegu ljósi og til að byrja með er fátt sem kemur upp í hugann sem hugsanlega getur hrakið

varð þess valdandi að menningarheimarnir fóru að rísa til að byrja með.

verið áberandi sem eiga sér þann draum heitastan að heyja heilagt stríð í nafni íslam.

Þegar átökin í Tétsenú og Kosovo eru hins vegar skoðuð kemur í ljós að kenningin hefur einstaklega lítið skýringargildi. Þrátt fyrir að ljóst sé að í báðum tilvikunum eigist tveir ólíkir menningarheimar við, samkvæmt kenningu Huntington á menningarheimi, er ekki þar með sagt að Huntington hafi hitt naglann á höfuðið. Það er ekki nóg að sýna fram á að ágreiningsaðilarnir tilheyri sinn hvorum menningarheiminum og segja því næst að um menningarheimaátök sé að ræða. Enda þótt slíkt virðist rökrétt er það of einfalt. Dæmi sem skoðuð eru út frá kenningu Huntington verða líka að falla að formúlu hennar, að minnsta kosti að megin hlutum hennar.

Mörg þeirra atriða sem Huntington nefnir sem ástæður fyrir ágreiningi í kjölfar ólíkrar menningar eiga klárlega við um átök Tétsena og Rússa annars vegar og Serba og Kosovo-Albana hins vegar. Önnur atriði eiga ekkert sérstaklega við en gætu það þó allt eins, en sum atriðanna passa engan veginn við dæmin tvö. Í tilviki Tétsenú er ljóst að trúin hefur styrkst að einhverju leyti

fyrir tilstilli brottflutningsins. Þar sem trú er afar mikilvægur hluti menningar, samkvæmt kenningu Huntington, má segja að menningarleg samkennd hafi aukist meðal Tétsena. Aukning á þjóðernislegri samkennd vegna brottflutningsins hefur þó verið mun meira áberandi hjá Tétsenum. Þar sem Huntington nefnir ekki þjóðernislega samkennd sem part af menningarlegri samkennd er nokkuð ljóst að sú samkennd sem mest hefur aukist meðal Tétsena er ekki menningarleg, samkvæmt skilgreiningu Huntington. Sama gildir um Kosovo-Albani. Trú er mikilvægur hluti af menningu þeirra og er stór hluti af því sem skilgreinir þá sem Kosovo-Albana. Það er þó ekki hægt að segja að menningarleg samkennd þeirra sé að aukast hlutfallslega meira en annars konar samkennd þar sem sú sem fer hvað mest vaxandi er hin þjóðernislega samkennd.

Erfitt er að færa rök fyrir því að skipting fólks í „við“ og „þau“ eigi ekki við um Tétsenú og Kosovo. Það sama á við um skýringu Huntington um að eðlismunur sé á ágreiningi ólíkra menningarheima. Þessi atriði eru mjög rökrétt en hafa samt sem áður ekki fengið mikla umfjöllun í greinum og bókum sem fjalla um málefni átakasvæðanna tveggja. Skýring Huntington sem byggist á því að fólki sé eðlislægt að hata er að okkar mati mjög illa útlistuð. Með því að notast við sálfræðilega skýringu hefði Huntington einnig þurft að færa sálfræðilegar röksemdir fyrir skýringu sinni. Þess í stað eyðir hann nokkrum línunum í umræðu sína um atriðið og skilur lesandann eftir í lausu lofti. Vegna þessa munum við ekki taka afstöðu til umrædds atriðis.

Sú skoðun Huntington að nútímavæðing hafi stuðlað með tvennum hætti að upprisu menningarheima hefur lítið sem ekkert skýringargildi fyrir dæmin sem tekin voru fyrir. Ástæður átakanna í Tétsenú er helst að finna í sögu héraðsins, það er vegna endalausrar kúgunar af hálfu Rússa eða Sovétríkjanna og vegna brottflutningsins. Auk þess eru nokkrar aðrar ástæður sem hafa skýringargildi fyrir því hvers vegna ekki hafi verið hægt að leysa vandann og að átök hafi brotist út, það er pólitískar ástæður. Skiptar skoðanir eru um það hversu stóran þátt trúin hefur átt í átökunum en

okkar skoðun er sú að þrátt fyrir að Dudayef hafi náð að gera mikið úr trúarlega þættinum hafi ekki um heilagt stríð verið að ræða. Átökin í Tétsenú eru ekki afleiðing upprisu íslamska menningarheimsins þrátt fyrir að hún skýri ef til vill hvers vegna múslimar víðs vegar að streymi í sífellt auknum mæli til Tétsenú til þess að berjast í nafni íslam. Ágreiningurinn var til staðar löngu áður en straumurinn fór af stað og átökin sjálf voru einnig byrjuð. Það er varla hægt að útskýra fortíðina með nútíðinni.

Nútímavæðing kemur einnig lítið við sögu í Kosovo. Það sem gefur hvað mest skýringargildi þegar ástæður fyrir átökunum eftir kalda stríðið eru skoðaðar eru sögulegar skýringar, lýðfræðilegar skýringar og hin vaxandi þjóðernislega samkennd. Sagan sýnir til að mynda að hatar Serbia í garð Kosovo-Albana byggist að miklu leyti á glæstari fortíð hinna síðarnefndu og tengslum þeirra við Ottomanveldið. Serbum þykir sér standa ógn af því hve mikil íbúafjölgunin meðal Kosovo-Albana er. Þeir eiga erfitt með að setta sig við að vera í minnihluta á eigin landsvæði sem þeir segja hafa mikið menningarlegt gildi fyrir þjóð sína. Vaxandi þjóðernisleg samkennd meðal Kosovo-Albana er einnig veigamikil skýring á deilunum þar sem þeir hafa lengi staðið í sjálfstæðisbaráttu og vilja fyrir alla muni losna undan yfirráðum Serbia. Aukin þjóðernisleg samkennd endurspeglar til að mynda í því að Kosovo-Albanir hafa orðið harðskeyttari með tímanum, til dæmis með myndun Frelsishersins og auknum skæruberkaði. Ekki má gleyma að aukin þjóðernisleg samkennd meðal Serbia hefur verið nýtt í pólitískum tilgangi. Slobodan Milosevic nýtti sér til að mynda umræðuna um ofsóknir gegn Kosovo-Serbum sem eins konar afsökun til þess að skerða réttindi Kosovo-Albana enn frekar og leiddi þessi stefna hans til mikillar ólgu í héraðinu.

Skýringar Huntington á blóðugum landamærum íslam hafa einnig mismikið skýringargildi fyrir átökin í Tétsenú og Kosovo. Sú athugasemd hans þess efnis að saga múslima sé blóðug og að átök séu orðin nokkurs konar vani meðal íslamskra þjóða getur auðveldlega skýrt bæði átökin að einhverju leyti. Þegar fólk horfir til

fortíðar þjóðar sinnar og sér að átök hafa verið samfelld í sögunni fær það ef til vill á tilfinninguna að svoleiðis eigi hlutirnir að vera og að átök séu rituð í örlög þjóðarinnar. Átök hafa verið mjög algeng í sögu Tétsena og Kosovo-Albana og er því vel hægt að draga þá ályktun að skýring Huntington eigi við um dæmin tvö.

Breyting á lýðfræðilegum jöfnuði hefur ekki mikið skýringargildi fyrir Tétsenú. Þrátt fyrir að Tétsenum hafi fjölgað hlutfallslega meira en Rússum er hvergi hægt að lesa það út úr heimildum að fjöldaaukningin hafi haft áhrif á afstöðu Rússa til sjálfstæðisumleitana Tétsena. Hugsanlegt getur þó verið að þeir hafi óttast of mikla aukningu „ofbeldissinnaðra“ Tétsena en erfitt er að færa sönnur fyrir því. Breyting á lýðfræðilegum jöfnuði hefur þó mjög mikið skýringargildi fyrir átökin í Kosovo, líkt og getið var hér að ofan.

Samkvæmt Huntington leiðir atvinnuleysi ungra, karlkyns múslima til meiri og öflugri þátttöku þeirra í ýmiss konar mótmælaaðgerðum og uppreisnum. Þetta atriði á mjög líklega við um Tétsenú og Kosovo þar sem tölur hafa einmitt sýnt fram á mikið atvinnuleysi hjá þessum hópi. Í Tétsenú var það einmitt þessi þjóðfélagshópur sem tók einna best á móti wahhabis trúarhreyfingunni á sínum tíma.

Ofbeldi í íslam og sú fullyrðing Huntington að trúin sé torskilin virðist ekki eiga sérstaklega við um dæmin tvö þar sem sýnt hefur verið fram á í ritgerðinni að trúin gegnsýrir hvorki þjóðfélag Tétsena né Kosovo-Albana heldur er það hin þjóðernislega samkennd.

Sú skýring Huntington fyrir blóðugum landamærum íslam sem segir að múslimar búi víða innan um aðra menningarheima getur vissulega hjálpað til við að útskýra hvers vegna átökin í Tétsenú og Kosovo hófust til að byrja með. Ólík trú hefur ætíð aðgreint fólk að einhverju leyti og þeir þjóðernishópar sem hafa þurft að búa innan um mjög ólíka þjóðernishópa, hafa margir hverjir lent í útistöðum við þá. Ekki er víst að Tétsenar eða Kosovo-Albanir hefðu dregist inn í átök ef nágrannar þeirra hefðu allir verið múslimar.

Að lokum nefnir Huntington að skortur á kjarnriki innan íslamska menningarheimsins auki líkurnar á átökum meðal múslima. Hann segir hlutverk kjarnríkja fyrst og fremst vera að halda aga innan sinna menningarheima og í þeim tilvikum þar sem kjarnriki vanti, líkt og gerir hjá íslam, fái þjóðir menningarheimsins að vaða eftirlitslaust uppi. Þessi punktur hjá Huntington virkar nokkuð sannfærandi við fyrstu sýn. Auðvelt er að ímynda sér að ef eitt eða fleiri íslamskt kjarnriki væri til staðar hefði það reynt að hafa áhrif á ólguna sem átti sér stað í Tétsenú og Kosovo. Gallinn við þetta atriði er hins vegar sá að Huntington nefnir engin skýr dæmi máli sínu til stuðnings. Hann gefur einungis í skyn að Rússland (sem er kjarnriki menningarheims grísku rétttrúnaðarkirkjunnar) hafi haft afskipti af Serbum í átökum þeirra við fólk frá öðrum menningarheimum í Bosnía.²¹⁵ Þessi athugasemd Huntington kemur þó meira að segja spáskt fyrir sjónir þar sem margir myndu segja að Serbar hafi sjálfir fengið að vaða uppi lengi vel þrátt fyrir að tilheyra menningarheimi sem hefur að geyma kjarnriki. Þar sem Huntington sjálfur hefur reynt erfitt að nefna dæmi sem sýna hvernig kjarnriki stuðla að innra jafnvægi innan menningarheima er frekar erfitt að færa rök fyrir því að hugmynd hans eigi rétt á sér.

Lýsing Huntington á framvindu menningarheimaátaka passar ágætlega vel við dæmin tvö. Í báðum tilvikunum drógu ágreiningsaðilarnir upp djöfullega mynd hvor af öðrum og í báðum tilvikunum fengu aðilarnir stuðning frá hópum brottfluttra þjóðernisbræðra sinna. Tétsenar fengu þó ekki jafn mikinn stuðning frá frændþjóðum sínum og þeir höfðu vonast eftir og Kosovo-Albanir fengu einnig óvæntan stuðning frá Bandaríkjamönnum.²¹⁶ Að lokum ber

²¹⁵ Samuel P. Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, bls. 156.

²¹⁶ Huntington segir þó íhlutun Bandaríkjana í Bosnía (og Kosovo) hafa verið undantekningu frá reglunni um frændþjóðaheilkennið. (Að okkar mati er þessi undantekning mjög spillandi fyrir kenninguna, sérstaklega í ljósi þess að Huntington virðist ekki líta hana alvarlegum augum).

að nefna að í báðum dæmunum runnu hinar mörgu tegundir samkenndar snemma saman í eina, það er þjóðernislega samkennd.

Af ofangreindu að dæma er ljóst að margt af því sem kemur fram í kenningu Huntington á við um átökin í Tétsenú og Kosovo. Formúlan sem stendur að baki henni á þó ekki nægilega við þar sem hvorug átökin brutust út í kjölfar upprisú íslamska menningarheimsins. Bók Huntington snýst að verulega miklum hluta um íslam og Vesturlönd og er það skoðun okkar að formúlan hafi eingöngu verið búin til með samskipti þessara tveggja menningarheima í huga. Huntington fjallar samt sem áður töluvert um staðbundin menningarheimaátök í kenningu sinni og gerir ekki mikinn greinarmun á þeim annars vegar og menningarheimaátökum kjarnríkja (eins og á við um íslam og Vesturlönd) hins vegar. Hann vitnar í mörg átök, líkt og Tétsenú, sem hann segir vera dæmi um staðbundin menningarheimaátök. Okkar niðurstaða er því sú að Huntington hafi hrasað um eigin varnagla því í upphafi lagði hann sterka áherslu á að viðmið þyrfti ekki að vera tæmandi, það er að hafa algilt skýringargildi. Hann hefði því í raun átt að einskorða kenningu sína við íslam og Vesturlönd og sleppa því að blanda mýmörgum dæmum um staðbundin menningarheimaátök inn í kenninguna.

Kenning Huntington virðist við fyrstu sýn geta útskýrt flest þau átök sem hafa átt sér stað eftir lok kalda stríðsins. Þegar betur er að gáð og athuganir gerðar á átakasvæðum er þó líklegt að í ljósi komi að kenningin hefur ekki jafn mikið skýribgargildi og ætla mætti í fyrstu. Hún getur þó vafalaust verið nýtsamleg til þess að útskýra einstök átök, til að mynda þau sem eiga sér stað milli hryðjuverkahópa á borð við *al Qaeda* og Bandaríkjana og stuðningsmanna þeirra. Til þess að geta fullyrt eitthvað um það þyrfti þó að framkvæma sérstaka rannsókn til að athuga hvort slíkt eigi við rök að styðjast.

HEIMILDASKRÁ

Akeel Bilgrami, „The Clash Within Civilizations“, *Daedalus*, volume 132, issue 3, 2003.

Alexander Buzzglin og Andrei Kolganov, „Behind Chechnya’s Bloodbath“, *Canadian Dimension*, volume 29, issue 2, 1995.

Alexei Malashenko, „Islam in Russia: Notes of a Political Scientist“, *Russian Social Science Review*, volume 42, issue 6, 2000.

Ali E Hilal Dessouki, *Islamic Resurgence in the Arab World*, Praeger, New York, 1982.

Andrew Jack, „Islamic Sect Made Scapegoat in Dagestan Turmoil: Russia May Have Miscalculated by Blaming and Bombing the Caucasus’ Wahhabis, Reports Andrew Jack: [USA Edition]“, *Financial Times*, 28. September, 1999.

Árni Bergmann. Viðtal sem birtist í fréttatíma Stöðvar 2, 6. september 2004. Fengið frá <http://www.visir.is>→VefTÍVÍ→Kvöldf réttir Stöðvar 2 og Ísland í dag→6. sept 2004→Afleiðing gamalla deilna.

Baton Haxhiu, „Kosovo: A Place Where the Dead Speak“, *Kosovo, Contending Voices on Balkan Interventions*, ritstjóri William Joseph Buckley, William B. Eerdmans Publishing Company, Michigan og Cambridge, 2000.

Brian Glyn Williams, „Commemorating “The Deportation” in Post-Soviet Chechnya: The Role of Memorialization and Collective Memory in the 1994-1996 and 1999-2000 Russo-Chechen Wars“, *History and Memory*, volume 12, issue 1, 2000.

Carlotta Gall og Thomas de Waal, *Chechnya. Calmity in the Caucasus*, New York University Press, New York og London, 1998.

Christopher S. Jones, „If Not a Clash, then What? Huntington Nishida Kitarō and the Politics of Civilizations“, *International Relations of the Asia Pacific*, volume 2, issue 2, 2002.

Dale C. Copeland, „Economic Interdependence and War: A Theory of Trade Expectations“, *International Security*, volume 20, issue 40, 1996.

- Daniel Pipes, *In the Path of God. Islam and Political Power*, Basic Books, New York, 1983.
- Denisa Kostovicova, „Kosovo’s Parallel Society: The Successes and Failures of Nonviolence“, *Kosovo, Contending Voices on Balkan Interventions*, ritstjóri William Joseph Buckley, William B. Eermans Publishing Company, Michigan og Cambridge, 2000.
- Darko Tanaskovic, „Serbs and Muslims in the Distorted Mirror of the Yugoslav Crisis“, *Kosovo, Contending Voices on Balkan Interventions*, ritstjóri William Joseph Buckley, William B. Eermans Publishing Company, Michigan og Cambridge, 2000.
- Edward W. Said, „The Clash of Ignorance“, *The Nation*, volume 273, issue 12, 1994.
- Fatos Lubonja, „Reinventing Skenderbeg: Albanian Nationalism and NATO Neocolonialism“, *Kosovo, Contending Voices on Balkan Interventions*, ritstjóri William Joseph Buckley, William B. Eerdman Publishing Company, Michigan og Cambridge, 2000.
- Francis Fukuyama, „The End of History?“, *The National Interest*, number 16, 1989.
- Fred Halliday, *Nation and Religion in the Middle East*, Lynne Rienner Publishers, London, 2000.
- Fron Nazi, „Balkan Diaspora I, The Albanian-American Community“, *Kosovo, Contending Voices on Balkan Interventions*, ritstjóri William Joseph Buckley, William B. Eerdman Publishing Company, Michigan og Cambridge, 2000.
- George Melloan, „Clash of Civilization? It’s Not That Simple“, *The Wall Street Journal*, 30. mars, 2004.
- Ger Duijzings, *Religion and the Politics of Identity in Kosovo*, Hurst and Company, London, 2000.
- Glenn E. Perry, „Huntington and His Critics: The West and Islam“, *Arab Studies Quarterly*, volume 24, issue 1, 2002.
- Ilya V. Gaiduk, *The Great Confrontation: Europe and Islam Through the Centuries*, Ivan R. Dee, Chicago, 2003.
- Ismail Kadare, „Portrait of a People“, *Kosovo, Contending Voices on Balkan Interventions*, ritstjóri William Joseph Buckley, William B. Eerdman Publishing Company, Michigan og Cambridge, 2000.
- Ivan Rybkin, „Chechen Roulette“, *Wall Street Journal* (Eastern Edition), New York, 29. október, 2002.
- Jarle Cooker og Richard E. Rubenstein, „Challenging Huntington“, *Foreign Policy*, number 96, 1994.
- Jennifer Gould, „Rebels with a Cause“, *The Village Voice*, volume 40, issue 18, 1995.
- John B. Dunlop, *Russia Confronts Chechnya: Roots of a Separatist Conflict*, Cambridge University Press, Cambridge, 1998.
- Kate Hudson, *Breaking the South Slav Dream. The Rise and Fall of Yugoslavia*, Pluto Press, London, 2003.
- Marc Champion, „Can Professor, Clerics Co-Exist at Forum? Harvard’s Huntington To Speak in New York; Some Like to Hate Him“, *Wall Street Journal*, 31. janúar 2002.
- Maria Todorova, „The Balkans: From Invention to Intervention“, *Kosovo, Contending Voices on Balkan Interventions*, ritstjóri William Joseph Buckley, William B. Eerdman Publishing Company, Michigan og Cambridge, 2000.
- Mark Danner, „Endgame in Kosovo: Ethnic Cleansing and American Amnesia“, *Kosovo, Contending Voices on Balkan Interventions*, ritstjóri William Joseph Buckley, William B. Eerdman Publishing Company, Michigan og Cambridge, 2000.
- Miranda Vickers, „Kosovo, the Illusive State“, *Kosovo, Contending Voices on Balkan Interventions*, ritstjóri William Joseph Buckley, William B. Eerdman Publishing Company, Michigan og Cambridge, 2000.
- Miriam Lanskoj, „When Personalities Clash: Assessing the 1994-1996 Russian-Chechen War“, *Nationalities Papers*, volume 28, issue 3, 2000.
- Paul Mojzes, „The Yugoslavian Inferno: Ethnoreligious Warfare in the Balkans“, *Kosovo, Contending Voices on Balkan Interventions*, ritstjóri William Joseph Buckley, William B. Eerdman Publishing Company, Michigan og Cambridge, 2000.
- Robert Seely, *Russo-Chechen Conflict, 1800-2000. A Deadly Embrace*, Frank Cass & Co, Portland, 2001.
- „Russia and Islam: Chaos in the Caucasus“, *The Economist*, volume 353, issue 8140, 1999.
- Samuel P. Huntington, „The Clash of Civilizations?“, *Foreign Affairs*, volume 72, issue 3, 1993.
- Samuel P. Huntington, „If Not Civilizations, What? Paradigms of the Post-Cold War“, *Foreign Affairs*, volume 72, issue 5, 1993.
- Samuel P. Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking of New World Order*, Touchstone, New York, 1996.
- Samuel P. Huntington, „A Local Front Of a Global War“, *New York Times* (East Coast), 16. desember, 1999.
- Shahid Qadir, „Civilisational Clashes: Surveying the Fault-lines“, *Third World Quarterly*, volume 19, issue 1, 1998.
- Slobodan Samardzic, „Should Kosovo-Methoia Remain a Part of Serbia/Yugoslavia?“, *Kosovo, Contending Voices on Balkan Interventions*, ritstjóri William Joseph Buckley, William B. Eerdman Publishing Company, Michigan og Cambridge, 2000.
- Social Report: „The Lost Cause of the Caucasus – Russia and Chechnya; To Come“, *The Economist*, volume 365, issue 8297, 2002.
- Suleman Ahmer, „Muslims Under Siege in Chechnya“, *The Washington Report on Middle East Affairs*, volume 14, issue 2, 1995.
- Stephen Healey, „Dialogue Among Civilizations: Possibilities After Huntington“, *International Journal on World Peace*, volume 18, issue 1, 2001.
- „The Man in the Baghdad Café“, *The Economist*, volume. 341, issue 7991, 1996.
- Ted Robert Gurr, „Peoples Against States: Ethnopolitical Conflict and the Changing World System“, *International Studies Quarterly*, volume 38, number 3, september 1994.
- Tim Judah, „A Brief History of Serbia“, *Kosovo, Contending Voices on Balkan Interventions*, ritstjóri William Joseph Buckley, William B. Eerdman Publishing Company, Michigan og Cambridge, 2000.
- Tim Judah, „A History of the Kosovo Liberation Army“, *Kosovo, Contending Voices on Balkan Interventions*, ritstjóri William Joseph Buckley, William B. Eerdman Publishing Company, Michigan og Cambridge, 2000.

Viktor Meier, *Yugoslavia, A History of its Demise*, Routledge, London, 1995.

William Joseph Buckley, „Introduction“, *Kosovo, Contending Voices on Balkan Interventions*, ritstjóri William Joseph Buckley, William B. Eerdmans Publishing Company, Michigan og Cambridge, 2000.

www.news.bbc.co.uk→Country Profiles→Europe: Russia→Russian Territories: Chechnya, (21.09.2004).